

ISSN 2413-2004

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

МАҶАЛЛАИ ИЛМИЙ-НАЗАРИЯВИИ
«АҲБОРИ ДДҲБСТ»

Силсилаи илмҳои гуманитарӣ

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
«ВЕСТНИК ТГУПБП»

Серия гуманитарных наук

THE MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
Tajik State University of Law, Business and Politics

SCIENTIFIC-THEORETICAL JOURNAL
“BULLETIN OF TSULBP”

Series of Humanitarian Sciences

№1 (94), 2023

Хуҷанд – Khujand

Маçаллаи «Ахбори ДДХБСТ» аз соли 2000 на кам аз 4 маротиба дар як сол бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

*Маçалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳури Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст
(Шаҳодатномаи №227 /МҴ-97 аз 13.12.2021).*

Маçалла ба Рӯйхати маçаллаҳо ва наширияҳои илмии пешвари КОА-и ВМ ва ИФР (аз июни соли 2011; бознависӣ дар моҳи июни соли 2016, ҳамчунин солҳои 2018, 2022) ва КОА-и назди Президенти ҔТ (аз ноябрни соли 2018), ки чопи муҳимтарин дастовардҳои илмии рисолаҳо барои дарёфтни үнвонҳои номзад ва докторони илм дар онҳо ҳатмӣ мебошад, дохил шудааст.

Маçалла ба Индекси иқтибоси илмии Русия (РИНЦ) ворид аст.

ҲАЙЪАТИ ТАҲРИР

Сармуҳаррир: Шокиров Т.С., доктори илмҳои филология, профессор

*Абдурашитов Ф.М., доктори илмҳои таърих, профессор; Азимова М.Н., доктори илмҳои филология, профессор; Бобоҷонова Р., доктори илмҳои филология, профессор; Ғиёсов Н.И., номзади илмҳои филология, дотсент; **Довутов Д. (Д. Довудӣ)**, доктори илмҳои таърих; Дубовитский В.В., доктори илмҳои таърих, профессор; Зоҳидӣ Н.Ш., доктори илмҳои филология, профессор; Исқандаров К., доктори илмҳои таърих, профессор; Исомитдинов Ҷ.Б., номзади илмҳои таърих, дотсент; Каримзода (Каримов) О.К., доктори илмҳои таърих, профессор; Катсев А.С., доктори илмҳои филология, профессор; Мирзоев Н.М., доктори илмҳои таърих, профессор; Мирзоюнус М. (Хоҷаева М.М.), доктори илмҳои филология, профессор; Муқимов М.А., доктори илмҳои филология, профессор; Наззибекова М.Б., доктори илмҳои филология, профессор; Насриддинов Ф.А., доктори илмҳои филология, профессор; Пирумшоев Х.П., доктори илмҳои таърих, профессор; Раҳимов Н.Т., доктори илмҳои таърих, профессор; Салимов Р.Д., доктори илмҳои филология, профессор; Таймагамбетов Ж.К., доктори илмҳои таърих, профессор; Убайдулло (Убайдуллоев) Н.К., доктори илмҳои таърих, профессор; Ҳакимова Б.Н., номзади илмҳои филология, дотсент (комиби масъул); Ҳасанов А.А., доктори илмҳои филология, профессор; Ҷӯразода (Ҷӯрабаев) Д.Х., доктори илмҳои таърих, профессор; Яъқубов Ю.Ё., доктори илмҳои таърих, профессор.*

Журнал «Вестник ТГУПБП» основан в 2000 году, выходит не менее четырёх раз в год на таджикском, русском и английском языках

**Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан
(Свидетельство № 227/МДж-97 от 13.12.2021)**

Журнал входит в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий ВАК МОН РФ (с июня 2011 года; перерегистрирован в июне 2016 г., а также в 2018 и 2022 гг.) и в Перечень изданий ВАК при Президенте Республики Таджикистан (с ноября 2018 г.), в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени кандидата и доктора наук

Журнал включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор: Шокиров Т.С., доктор филологических наук, профессор

Абдурашитов Ф.М., доктор доктор исторических наук, профессор; **Азимова М.Н.**, доктор филологических наук, профессор; **Бабаджанова Р.**, доктор филологических наук, профессор; **Гиясов Н.И.**, кандидат филологических наук, доцент; **Джуразода (Джурабаев) Д.Х.**, доктор исторических наук, профессор; **Довутов Д. (Д. Довуди)**, доктор исторических наук; **Дубовицкий В.В.**, доктор исторических наук, профессор; **Захиди (Захидов) Н.Ш.**, доктор филологических наук, профессор; **Искандаров К.**, доктор исторических наук, профессор; **Исомитдинов Ж. Б.**, кандидат исторических наук, доцент; **Каримзода (Каримов) О.К.**, доктор исторических наук, профессор; **Кацев А.С.**, доктор филологических наук, профессор; **Мирзоев Н.М.**, доктор исторических наук, профессор; **Мирзоюнус (Ходжаева) М.**, доктор филологических наук, профессор; **Мукимов М.А.**, доктор филологических наук, профессор; **Назибекова М.Б.**, доктор филологических наук, профессор; **Насриддинов Ф.А.**, доктор филологических наук, профессор; **Пирумшоев Х.П.**, доктор исторических наук, профессор; **Рахимов Н.Т.**, доктор исторических наук, профессор; **Салимов Р.Д.**, доктор филологических наук, профессор; **Таймагамбетов Ж.К.**, доктор исторических наук, профессор; **Убайдулло (Убайдуллоев) Н.К.**, доктор исторических наук, профессор; **Хакимова Б.Н.**, кандидат филологических наук, доцент (ответственный секретарь); **Хасанов А.А.**, доктор филологических наук, профессор; **Якубов Ю.Ё.**, доктор исторических наук, профессор.

The journal "Bulletin of TSULBP" has been issued no less than 4 times in a year in Tajik, Russian and English languages since 2000

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan (Licence №227/ MJ-97 from 13.12.2021).

The journal has been in the List of leading scientific journals and periodicals of Higher Attestation Commission of the Ministry of Education and Science of the Russian Federation (since June 2011, re-registered in June 2016 and also in 2018, 2022), and in the List of Higher Attestation Commission publications under the President of the Republic of Tajikistan (since November 2018) which publishes the primary research outcomes of dissertations for receiving scientific degrees of Candidate or Doctor of science.

The journal is included into the Russian index of scientific citing (RISC)

EDITORIAL BOARD

Editor-in-chief: Shokirov T.S., Dr. of Philology, Professor

Abdurashitov F. M. - Dr. of History, Professor (Dushanbe); Azimova M. N. – Dr. of Philology, Professor (Khujand); Bobojonova R. – Dr. of Philology, Professor (Dushanbe); Ghiyasov N.I. – candidate of philological sciences, Associate Professor (Khujand); Djurazoda (Djurabaev) D.H. – Dr. of History, Professor (Khujand), Dovutov D. (D. Dovudi) - Dr. of History, Professor (Dushanbe); Dubovitskiy V. V. – Dr. of History, Professor (Dushanbe); Zokhidi N. SH. – Dr. of Philology, Professor (Dushanbe); Iskandarov K. - Dr. of History, Professor, (Dushanbe); Isomiddinov Dj. B. – candidate of historical sciences, Associate Professor (Khujand); Karimzoda O.K. (Karimov) - Dr. of History, Professor (Khujand), Katsev A. S. – Dr. of Philology, Professor (Kyrgyzstan, Bishkek); Mirzoyev N. M. – Dr. of History, Professor (Dushanbe); Mirzoyunus M. – Dr. of Philology, Professor (Khujand); Mukimov M. A. – Dr. of Philology, Professor (Dushanbe); Nagzibekova M. B. – Dr. of Philology, Professor (Dushanbe); Nasriddinov F. A. – Dr. of Philology, Professor (Khujand); Pirumshoyev Kh. P. – Dr. of History, Professor (Dushanbe); Rakhimov N. T. – Dr. of History, Professor (Khujand); Salimov R. D. – Dr. of Philology, Professor (Dushanbe); Taimagambetov Zh.K., Dr. of History, Professor; Ubaydullo N. K. - Dr. of History, Professor (Dushanbe); Hakimova B. N. – candidate of philological sciences, Associate Professor (Khujand); Hasanov A. A. – Dr. of Philology, Professor (Khujand); Yokubov Yu. Yo. – Dr. of History, Professor, (Dushanbe).

5.6 (07 00 00) ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

5.6 ИЛМҲОИ ТАҶРИХ

5.6. HISTORICAL SCIENCES

5.6.1(07 00 02) ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ИСТОРИЯ

5.6.1 ТАҶРИХИ ВАТАН

5.6.1 НОМЕ HISTORY

УДК: 930

DOI 10.24412/2413-2004-2023-1-5-12

О СОСТОЯНИИ СРЕДНЕ-СПЕЦИАЛЬНОГО МЕДИЦИНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СЕВЕРНОМ ТАДЖИКИСТАНЕ В ГОДЫ ГОРБАЧЕВСКОЙ ПЕРЕСТРОЙКИ

ДАР БОРАИ ВАЗЪИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ МАҲСУСИ ТИББӢ ДАР ТОҶИКИСТОНИ ШИМОЛӢ ДАР СОЛҲОИ БОЗСОЗИИ ГОРБАЧЁВӢ

ON THE STATE OF SECONDARY SPECIAL MEDICAL EDUCATION IN NORTHERN TAJIKISTAN IN THE YEARS OF GORBACHEV'S RECONSTRUCTION

*Абдуллоев Саъди Абдукундузович,
соискатель кафедры истории
таджикского народа религиоведения
ТГУПБП (Худжанд, Таджикистан)*

*Абдуллоев Саъдӣ Абдукундузович,
унвончӯи кафедраи таърихи халқи
тоҷик ва диншиносии ДДҲБСТ
(Хуҷанд, Тоҷикистон)*

*Abdulloev Sa`di Abduqunduzovich, claimant
for candidate degree of the department of the
history of Tajik nation and religious studies
under the TSULBP (Khujand, Tajikistan)*

E-MAIL: isomatdinov1961@mail.ru

Рассматривается состояние подготовки медицинских кадров среднего звена на Севере Таджикистана в условиях перестройки общественно-экономических отношений в 1985-1991 гг. Осуществлен анализ системы подготовки кадров для медучреждений на примере Ленинабадского (Худжандского) медицинского училища. Обобщены данные по увеличению набора студентов, улучшению учебной базы, совершенствованию преподавательского коллектива училища. Констатировано, что творческая работа преподавателей была направлена на совершенствование форм и методов учебно-воспитательного процесса, изучение и распространение положительного опыта преподавания, повышение идеально-политического уровня педагогического мастерства педагогического коллектива. Проанализирована деятельность педсоветов и совещаний при директоре медучилища, предметно-цикловых комиссий по укреплению материально-технической базы, совершенствованию учебно-методической работы, организации воспитательных мероприятий.

Ключевые слова: перестройка, здравоохранение, подготовка кадров, медицинское образование, медицинское училище, учебный процесс

Вазъияти тайёр кардани кадрҳои дараҷаи миёнаи тиббӣ дар шимоли Тоҷикистон дар шароити бозсозии муносабатҳои иҷтимоию иқтисодии солҳои 1985-1991 баррасӣ шудааст. Таҳлили низоми тайёр кардани кадрҳо дар муассисаҳои миёнаи тиббӣ дар мисоли омӯзшишгоҳи тиббии Ленинобод (Хуҷанд) сурат гирифтааст. Масъалаҳои зиёд кардани қабули талабагон, беҳтар намудани базаи таълимӣ, такмил доддани ҳайъати

педагогии омӯзшишгоҳи тиббӣ ба ришида таҳлил қардани таълим ва наҳондӣ ҷаҳонӣ мебаранд. Зикр шудаст, ки фаъолияти эҷодии омӯзгорон ба таҳлил қардани таълим, омӯхтам ва наҳондӣ ҷаҳонӣ мебаранд. Фаъолияти Шӯрои педагогӣ ва маҷлисҳои назди директори омӯзшишгоҳҳои тиббӣ, комиссияҳои сиклию фанни ӯид ба таҳқими базаи моддию техникӣ, беҳтар намудани кори таълимику методӣ, ташкили кори тарбиявӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Калидвоожаҳо: бозсозӣ, тандурустӣ, тарбияи қадрҳо, таҳсилоти соҳаи тиб, омӯзшишгоҳи тиббӣ, раванди таълим

The article dwells on the state of training of mid-level medical personnel in the north of Tajikistan under the conditions of the reconstruction aimed at socio-economic relations in 1985-1991. The author of the article conducted an analysis beset with the personnel training system for medical institutions on the example of Leninabad (Khujand) medical school. In his article the author summarized the data concerned with increasing students' enrollment, the educational grounds improvement and teaching staff improvement at school. It was stressed that teachers' creativity was aimed at the improvement of forms and methods of the educational process, the study and dissemination of positive teaching experience, increasing ideological and political level of the teaching staff's pedagogical skills. The author canvassed the activities of teachers' councils and meetings under the director of medical school, subject-cycle commissions to strengthen the material and technical grounds; the improvement of educational and methodological work and organization of educational activities being taken into account as well.

Key words: reconstruction, health care, personnel training, medical education, medical school, educational process

В годы советской власти подготовка кадров среднего звена для учреждений здравоохранения осуществлялась в Таджикистане в средне-специальных учебных заведениях (ссузах) медицинского профиля. После начала горбачевской перестройки (с апреля 1985 г.), наряду с изменениями во всех сферах политической и социально-экономической жизни, преобразовательные меры осуществлялись и в сфере образования, в частности в системе подготовки кадров среднего звена медицинского профиля. Данный период в научной исторической литературе охарактеризован как переходный [7].

В системе среднего медицинского образования наметился ряд инновационных тенденций, которые были связаны, во-первых, с научно-техническим прогрессом, осуществляемым в масштабах СССР, в результате чего в медицине и фармацевтике внедрялись новшества научно-технического характера; во-вторых, с реформированием системы здравоохранения в целом, и в частности в системе подготовки кадров для медучреждений, для чего реализовывались государственные программы. В частности была принята государственная программа реформирования среднего профессионального образования в СССР: приказом Министерства образования СССР от 28 июня 1991г. «О введении высшего сестринского образования» в стране была положена основа для становления системы многоуровневого сестринского образования [3, с.12].

В конце 80-х - начале 90-х гг. прошлого столетия на территории Таджикской ССР функционировали 8 медицинских училищ, которые относились к категории ссузов. В 1990 году ежегодный план приёма учащихся в них составлял 3500 человек. Данное количество не удовлетворяло потребности республики в медицинских кадрах со средним

образованием. Этот вопрос был обсужден 17 мая 1990 года коллегией Минздрава республики, где обсуждался вопрос «О состоянии подготовки медицинских работников со средним образованием в Таджикской ССР». Указывалось, что низкой остается обеспеченность средними медработниками на 10 тысяч населения по регионам республики: в Хатлонской области -60,7; в Ленинабадской (ныне Согдийской) области - 70,3; в Душанбе – 128,0; в Ленинском (ныне Рудакийском) районе - 82,2; в целом по республике - 71,7, тогда как среднесоюзный показатель составлял 116,9 [2, с.7]. Как видно из этих данных, только в г.Душанбе показатель был выше общесоюзного уровня.

Должность медика у населения всегда считалась популярной. К поступлению в учебные заведения медицинского профиля стремились многие выпускники средних школ. В рассматриваемый период популярность медицинских училищ Согдийской области, прежде всего Худжандского медучилища, оставалась высокой.

В годы перестройки директором Ленинабадского (Худжандского) медицинского училища имени И.П. Павлова являлся Хамдам Кутбиддинович Рофиев. Его старания были направлены на увеличение набора учащихся, улучшение учебной базы, совершенствование преподавательского состава. Благодаря профессиональным и организаторским способностям Х.К. Рофиеву удалось мобилизовать коллектив педагогов и сотрудников училища на более результативную и творческую работу.

При выборе будущей профессии выпускники школ стабильно придерживались трех позиций: во-первых, абитуриенты исходили из того, что при завершении медицинского училища или колледжа они повысят социальный статус и материальное положение; во-вторых, выбор профессии медика способствует исполнению желания служить народу: в-третьих, в выборе профессии значительную роль играл фактор случайности. Вдобавок ко всему этому, профессия медика относится к одной из массовых интеллигентских профессий, в которой могут успешно реализовать себя и мужчины, и женщины. Все это вызывало у многих молодых лиц желание избрать профессию медицинского работника. Мотивацию выбора профессии медработника А. П. Василькова разъясняла реализацией стремления лечить людей, облегчить их страдания, возможность оказывать медицинскую помощь себе и близким, престижностью профессии и пр.[5].

В Ленинабадском (Худжандском) медучилище работа приёмной комиссии организовывалась в соответствии с Положением о приёмной комиссии ссуза, утвержденным приказом Минздрава и ССО СССР № 165 от 14 марта 1986 года. В начале 90-х гг. конкурс во время вступительных экзаменов в медицинские училища был очень высоким. Так, в Ленинабадское медучилище в 1990-1991 учебном году при плане приёма учащихся по дневной форме обучения в количестве 810 человек, подали заявления 2 432 человека (3 заявления на 1 место). При наборе 8-классников, при плане приёма 150 человек подали заявления 542 (3,6 заявления на 1 место). На базе 10 классов, при плане набора 450 человек подали заявления 1520 (3,4 заявления на 1 место). На вечернее отделение при плане набора 210 человек подали заявления 218 [2, с.9].

В Ленинабадском медицинском училище на базе выпускников средних школ (т.е. окончивших десять классов) готовили медицинских работников среднего профиля по следующим специальностям:

- акушерское дело;
- лечебное дело;
- лаборант-диагностик;
- стоматолог-ортопед;
- санитарное дело.

На базе 8 классов в основном готовили специалистов по санитарному делу.

В филиалах училища, которые функционировали начиная с 1975 года, ежегодно обучались 700-750 учащихся [6, с.11]. По данным архивных материалов, филиалы действовали в Айнинском (заведующий Самаров Шахоб), Матчинском (заведующий Махкамов Мумин), Ганчинском (ныне Деваштичский) районах (заведующий Назаров Шукур), в городах Пенджикенте (заведующий Хабибова Сарварой), Исфаре (заведующий Хамрокулов Абдуллатиф) и Кайраккуме (ныне Гулистон) (заведующий Хафизов Абдумалик). В областной клинической больнице, в городской больнице №1, в поликлинике №1 г. Худжанда готовили специалистов по санитарному делу. Начиная с 1987 года при ГОБ №1 и поликлинике №5, а также при инфекционной больнице, Худжандском кардиологическом диспансере функционировало и вечернее отделение [2, с. 36].

Учебный процесс велся в соответствии с учебными планами подготовки медицинских сестер. Согласно учебному плану, утвержденному в 1982 году, в медучилищах преподавались следующие дисциплины: общий уход за больными, внутренние болезни с основами патологии и уходом за больными, хирургические болезни с уходом за больными, детские болезни с уходом за детьми, акушерство и гинекология с уходом за больными, инфекционные болезни с уходом за больными и основами эпидемиологии, нервные и психические болезни с уходом за больными, кожные и венерические болезни с уходом за больными, уход за больными с заболеваниями глаза, уха, горла и носа, физиотерапия, массаж, ЛФК, начальная военно-медицинская подготовка, основы медицинской психологии, этики и деонтологии, охрана труда, основы реаниматологии и анестезиологии, а также предметы узкой специальности.

В конце 80-х гг. XX века в училище были приняты новые учебные планы. В соответствии с ними творческая работа преподавателей была направлена на совершенствование форм и методов учебно-воспитательного процесса, изучение и распространение положительного опыта преподавания, повышение идеино-политического уровня и педагогического мастерства педколлектива. Из преподавателей педагогическим мастерством, талантом, высокой эрудицией отличались Х.Р. Юсупова, С. А. Ашурбеков, А. И Маннонова, А. Абдуназаров, В.Т. Жила, А. Алешина, Л.Ф. Белозер, Н. Алиев [2, с. 2].

В 1988 г. был принят новый учебный план по специальности «Сестринское дело» [4]. Планировалось вести занятия по следующим основным дисциплинам: сестринское дело, терапия, хирургия с основами реанимации, педиатрия, акушерство и гинекология, инфекционные болезни с основами микробиологии и эпидемиологии, нервные и психические болезни с основами психологии, кожные и венерические болезни, специализация, начальная военно-медицинская подготовка.

В соответствии с новым учебным планом подготовки медицинских сестер особое внимание уделялось подготовке качественно нового сестринского персонала. На медсестер возлагалась обязанность пропагандировать среди населения здоровый образ жизни; вести профилактическую работу по выявлению заболеваний; участвовать в лечебном процессе; оказывать качественную доврачебную медицинскую помощь; осуществлять реабилитацию, уход за инвалидами, пожилыми людьми и т.д.

В Ленинабадском (Худжандском) медучилище на должном уровне была поставлена профориентационная работа. Для привлечения к учёбе в училище подготовленной молодёжи принимались некоторые меры. Из ведущих преподавателей и сотрудников назначались ответственные по проведению профориентационной работы. Все преподаватели училища закреплялись за школами. Преподаватели обеспечивались

папками, в которых содержались доклады, квалификационная характеристика каждой специальности, фотографии, красочно оформленные альбомы из жизни и деятельности училища, путевки. При посещении школ и учреждений здравоохранения преподаватели проводили беседы и лекции о профессии медработника. Организовывался день открытых дверей, когда в училище приходили будущие выпускники школ городов и районов области. В период приёма документов членами приёмной комиссии проводилось собеседование с поступающими на профориентационные темы. Это способствовало правильному выбору профессии.

В областной газете «Ленинабадская правда» обязательно печатались объявления (на таджикском и русском языках) о приеме учащихся в училище. Преподаватели выступали по радио, где сообщали информацию об училище. При училище для поступающих организовывались подготовительные курсы по русскому языку, химии и математике.

Состояние материально-технической базы медучилищ республики, в т.ч. Ленинабадского медучилища, не отвечало необходимым требованиям. В те годы в большинстве училищ занятия проводились в две смены, учебные комнаты и лаборатории не соответствовали установленным нормативам ни по качеству, ни по количеству. Специализированные кабинеты были оснащены старым оборудованием. Кабинеты филиалов зачастую находились на жилой площади.

Почти все медицинские училища республики испытывали серьезные трудности в укомплектовании штатными преподавателями, особенно по клиническим дисциплинам. Укомплектованность штатными преподавателями составляла всего 44%.

Из-за полной укомплектованности штатных врачебных должностей в базовых лечебно-профилактических учреждениях преподаватели медучилищ не могли совмещать педагогическую работу с лечебной, что снижало их профессиональный уровень. Все это отрицательно сказывалось на качестве подготовки медицинских работников среднего звена.

На педсоветах и совещаниях при директоре медучилища рассматривались важные вопросы, решение которых способствовало повышению качества подготовки специалистов. В 1989-1990 учебном году методическую работу в училище осуществляли 12 предметно-цикловых методических комиссий, в которые объединялись 72 штатных преподавателя. На заседаниях циклических комиссий обсуждались учебно-организационные и методические вопросы. В частности рассматривались результаты взаимопосещения текущих и открытых занятий, разрабатывались методические рекомендации, оценивалось качество подготовки дидактических материалов (схем и таблиц, раздаточного материала, вопросников, опорных конспектов, задачников, деловых игр и т.д.) Организовывались педагогические чтения на общую тему «Воспитание у учащихся гуманности и милосердия». Для молодых преподавателей организовывались специальные занятия по изучению методики преподавания и ведению учебной документации, посещались их занятиях с последующим анализом. В училище преподаватели проводили занятия с применением ТСО. Как отмечалось в отчете зам. директора по учебной работе Н.М. Мухитдинова, в течение учебного года 1025 занятий было проведено с применением технических средств обучения [2, с.3].

Следует отметить, что в те годы Худжандское медицинское училище имени И.В. Павлова являлось базовым учебным заведением Ленинабадской области. Оно было научно-методическим центром, где проводились мероприятия по апробации и распространению инновационных подходов к подготовке медицинских сестёр, акушеров, фельдшеров, зубных техников. В Худжандском медучилище велась подготовка кадров среднего звена по широкому спектру специальностей

здравоохранения на очень высоком научно-методическом уровне. Преподавательский состав уделял большое внимание этике сестринского дела и гуманитарным аспектам профессии медицинского работника.

Начиная с 1987 года руководство медучилища стало уделять внимание модернизации содержания образования: в учебный процесс успешно внедрялись информационные технологии, были приняты меры по внедрению новых предметов и курсов с учетом требований ситуации на рынке медицинских и фармацевтических услуг.

В середине 1980-х гг. в Согдийской области были созданы дополнительные самостоятельные медицинские училища. Это было обусловлено востребованностью медицинского труда в Таджикистане.

Вторым самостоятельным медицинским учебным заведением среднего специального профиля являлось Канибадамское медучилище, которое было образовано в соответствии с приказом управления здравоохранения Ленинабадской области от 7 декабря 1986 года за № 201. Первым директором Канибадамского медучилища являлся Джумабой Рахимбердиев. Официальное открытие Канибадамского медучилища состоялось 30 августа 1987 года.

При ХМУ действовали филиалы в различных городах и районах Ленинабадской области и в ряде медицинских учреждений Худжанда. В конце 1980-х гг. общее руководство филиалами было возложено на зав. филиалами медучилища Э.К. Олимова, который часто выезжал в Ганчинский, Зафарабадский районы, Ура-Тюбе, Кайраккум, Исфару и Матчинский район для оказания методической помощи филиалам, расположенным в этих городах и районах [1, с.104].

Согласно данным за 1990 год, работа профкома училища была направлена на социальную защиту преподавателей, сотрудников и учащихся. Под постоянным контролем находились 276 учащихся, проживающих на частных квартирах, 889 иногородним учащимся выдавались талоны на получение мяса, сахара, моющих средств. Путевки от профкома на санаторно-курортное лечение получили 8 учащихся, 120 учащихся были обеспечены талонами на диетическое питание [2, с. 5].

Был указан и ряд проблем и недостатков в деятельности училища: не все учебные базы имели комнаты для учащихся, не было налажено проведение медосмотра учащихся перед проведением учебно-производственной практики, не всегда выполнялись планы по организации открытых занятий, слабо велся контроль над качеством проведения воспитательных часов.

В медучилище важное внимание уделялось политико-воспитательной работе с учащимися. В начале учебного года первокурсникам назначались кураторы. Они начинали работу с составления планов, где в первую очередь учитывались мероприятия по адаптации и профориентации учащихся. В первый день обучения (1 сентября) проводились мероприятия, посвященные Дню знаний. В училище в первую неделю обучения проводились собрания с учащимися отделения, в которых принимали участие представители дирекции, общественных организаций.

Основные мероприятия воспитательного характера проводились с учащимися на воспитательных часах. Каждую среду в училище обязательно планировалось проведение в учебных группах политко-воспитательных часов. В это время обсуждалось участие учащихся на занятиях, их успеваемость, посещение ими библиотек, обеспеченность учебниками, жилищно-бытовые условия учащихся, проживающих в общежитиях и на частных квартирах. Кураторы обязательно посещали

частные квартиры с целью обследования жилищно-бытовых условий учащихся и составляли акты.

Кураторы и преподаватели отдельных дисциплин, часто посещая библиотеку училища, анализировали обеспеченность библиотеки учебниками, давали рекомендации по приобретению новых книг, прежде всего книг учебно-методического характера.

Особое внимание уделялось спортивно-массовой работе. При училище функционировали различные спортивные кружки и секции, занятия которых регулярно проводились два раза в неделю. В начале 90-х гг. при училище функционировали спортивные секции по баскетболу, волейболу, легкой атлетике, настольному теннису. В секции были привлечены 86 человек: в секцию легкой атлетики - 18 человек, волейбола - 20, баскетбола - 20, в секцию настольного тенниса - 16, в шахматную секцию - 12 [2, с.12]. Учащиеся активно участвовали в различных соревнованиях. Так, в 1990 году команда баскетболистов заняла 1-е место в областных соревнованиях, шахматистки училища также стали победителями областных соревнований, команда волейболистов училища заняла 3-е место в городских соревнованиях.

Мероприятия политico-воспитательного, культурно-массового и спортивного характера были направлены на гармонизацию и демократизацию воспитательного процесса, формирование культуры межнациональных отношений, поднятие национального самосознания, воспитание интернационализма, сознательного, творческого отношения к труду, здоровью личности. Преподаватели часто посещали общежития учащихся, где проводилась целенаправленная, планомерная политico-воспитательная работа.

Таким образом, в годы горбачевской перестройки в подготовке среднего медперсонала в существовавших медицинских училищах республики произошло много перемен. В истории Худжандского медучилища как в зеркале отразилась сначала перестройка, а затем переход к новым, рыночным отношениям. Выпускники училища были востребованы, стали работать на должностях, соответствующих их квалификации, во всех лечебно-профилактических учреждениях города и республики.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Государственный архив Согдийской области (ГАСО). - Ф.292. - Оп.6.- Ед. хр.116. Л.104.
2. ГАСО. - Ф.292. - Оп.6.- Ед. хр.117. Л.2,3,5,7,9,12,36.
3. Зюлин В. В. Государственная политика Российской Федерации в области среднего медицинского и фармацевтического образования (конец 1980-х - 2005 гг.): автореф. дисс. канд. ист. наук / В. В. Зюлин. – Москва, 2008. - 18 с.
4. История развития сестринского дела // <https://www.dentoday.ru/products/01809.php> (дата обращения: 01.09.2022).
5. Мотивы выбора профессии медицинской сестры// <https://cyberleninka.ru/article/n/motivy-vybora-professii-meditinskoy-sestry> (дата обращения: 01.09.2022).
6. Раҳимов Т.К., Раҷабова М. Коллеки тиббии Ҳуҷанд ба номи академик И.П. Павлов / Т.К. Раҳимов, М. Раҷабова. – Ҳуҷанд, 2012. – 20 с.
7. Тамаш Краус. Перестройка и передел собственности в Советском Союзе: политические трактовки и исторические свидетельства / https://scepsis.net/library/id_2612.html (дата обращения: 01.09.2022).

REFERENCES:

1. State archive of Sughd region (SASR). - F. 292. - Inv.6. – Sheet116. Case.104.
2. SASR. – File 292. - Inv. 6. - Sheet 117. Cases 2,3,5,7,9,12,36.
3. Zyulin V.V. State policy of the Russian Federation in the field of secondary medical and pharmaceutical formation (referring to the late of 1980-ies - 2005): synopsis of candidate dissertation in history / V.V. Zyulin. – M., 2008. - 18 p.
4. The history of nursing development // <https://www.dentoday.ru/products/01809.php> (the date of appeal: 09/01/2022).
5. Motives for choosing a nursing profession // [https://cyberleninka.ru /article/n /motivy-vybora-professii-meditinskoy-sestry](https://cyberleninka.ru/article/n/motivy-vybora-professii-meditinskoy-sestry) (the date of appeal: 09/01/2022).
6. Rahimov, T.K. Rajabov M. Khujand medical college named after academician I.P. Pavlov / T.K. Rahimov, M. Rajabov. - Khujand, 2012. - 20 p.
7. Tomas Kraus. Reconstruction and redistribution of property in the Soviet Union: political interpretations and historical evidence / https://scepsis.net/library/id_2612.html (the date of appeal: 09/01/2022).

УДК: 94 (100-87)

DOI 10.24412/2413-2004-2023-1-13-20

**ИТТИХОДХОИ ИСТЕҲСОЛӢ
ВА ФАҶОЛИЯТИ ОНҲО
ДАР ТОҶИКИСТОНИ
ШИМОЛӢ (1924-1935)**

**ПРОМЫСЛОВЫЕ СОЮЗЫ
И ИХ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
В СЕВЕРНОМ ТАДЖИКИСТАНЕ
(1924-1935)**

**INDUSTRIAL UNIONS AND
THEIR ACTIVITIES IN
NORTHERN TAJIKISTAN
(1924-1935)**

Исмоилов Умедҷон Шаробидинович,
докторант PhD, кафедраи таърихи ҳалқи
тоҷикии МДТ “ДДХ ба номи академик Бобоҷон
Гафуров” (Хуҷанд, Тоҷикистон)

Исмоилов Умеджон Шаробидинович,
докторант PhD кафедры истории таджикского
народа ГОУ “ХГУ им. академика Б. Гафурова”
(Худжанда, Таджикистан)

*Ismoilov Umedjon Sharobidinovich, Doctoral
student PhD of the department of home history and
archeology under the SEI “KhSU named after
academician B. Gafurov” (Khujand, Tajikistan).*

E-MAIL: umedjon300394@gmail.com

Масъалаи таърихи иттиҳодҳои истеҳсолӣ ва фаъолияти онҳо дар Тоҷикистони Шимолӣ (1924-1935) мавриди омӯзии қарор гирифтааст. Фаъолияти иттиҳодҳои саноатӣ аз лиҳози иқтисодӣ ва таърихӣ омӯхта шуда, ҷанбаҳои муҳимми он муайян карда шудааст. Бояд гуфт, ки дар ин давра иттиҳодҳои саноатӣ дар пешрафти соҳа аҳаммияти қалонро соҳиб буданд. Фаъолияти иттиҳодҳои саноатӣ дар солҳои 1924-1935 дар Тоҷикистони Шимолӣ аз як тараф ба он мусоидат намуд, ки соҳаҳои гуногуни саноат дар минтақа инкишиф ёбанд ва аз тарафи дигар синфи коргари сермиллати Тоҷикистони Шӯравиро муттаҳид намуд. Маҳз иттиҳодҳои саноатӣ ба он мусоидат намуданд, ки истеҳсолот мутамарказ гардида синфи коргари тоҷик ташаккул ёбад. Ҳаминро бояд қайд кард, ки артелҳоро дар ин давра иттиҳодҳо муттаҳид менамуданд. Вазифаи ин иттиҳодҳо мутамарказ намудани истеҳсолот ва назорат аз болои фаъолияти артелҳо буд.

Калидвоҷаҳо: Тоҷикистони Шимолӣ, иттиҳодҳои истеҳсолӣ, саноат, артель, синфи коргари тоҷик, ташкилотҳои истеҳсолӣ

Рассматривается история производственных объединений Северного Таджикистана в 1924-1935 гг. Изучается деятельность производственных кооперативов в составе производственных объединений. Отмечается, что в этот период артели объединялись в союзы. Задачей этих союзов была централизация производства и контроль над деятельностью артелей. Выделено, что данный вопрос имеет большое научное и практическое значение. Деятельность производственных союзов Северного Таджикистана в 1924-1935 гг. с одной стороны способствовала развитию различных отраслей промышленности региона, а с другой стороны объединила многонациональный рабочий класс Советского Таджикистана. Именно производственные союзы способствовали централизации производства и формированию таджикского рабочего класса. Эти союзы установили кооперацію между кооперативами, тем самым облегчая отношения между работниками.

Ключевые слова: Северный Таджикистан, промысловый союз, промышленность, артель, таджикский рабочий класс, производственные организации

The article dwells on the issue beset with the history of production associations in Northern Tajikistan (1924-1935). The author of the article considers production cooperatives activity in

the composition of productional associations. It is underscored that referring to the relevant period artels united in unions. These unions task was the centralization of production and control over artels activities. The author lays an emphasis upon the idea that the issue in question is of great scientifico-practical importance. Productional unions activities of Northern Tajikistan in 1924-1935, on the one hand, it contributed into various industries development in the region, and on the other hand, it united the multinational working class of Soviet Tajikistan. Namely, the former in question promoted the centralization of production and Tajik working class formation. The relevant unions established cooperation between cooperatives, thereby facilitating relations between workers.

Key words: Northern Tajikistan, industrial association, industry, artel, Tajik working class, production organizations

Аксари соҳаҳои фаъолияти иқтисодӣ дар замони шӯравӣ тавассути иттиҳодҳо идора карда мешуд ва дар соҳаи саноат низ ин гуна иттиҳодҳо ҳамчун зерсоҳтори Вазорати саноат дар маҳалҳо ташкил карда мешуданд. Иттиҳод ин шакли мутамаркази идоракуни ба ҳисоб мерафт, ки якчанд ташкилотҳоро муттаҳид менамуд. Иттиҳодҳои истеҳсолӣ асосан аз артелҳои саноатӣ, ки хоси солҳои 20-ум ва 30-ум мебошанд таркиб ёфта буданд. Артел иттиғоғи иҳтиёри одамон барои меҳнати дастаҷамъона мебошад, ки маҳсулни меҳнат байни аъзои он баробар тақсим карда мешавад. Артелҳо дар соҳаҳои истеҳсолот, хизматрасонӣ ва истеъмолӣ ташкил карда мешуданд. Ҳадафи артел муттаҳид намудани коргарон ва баланд бардоштани сифату ҳаҷми маҳсулот буд. Базаи модиу техникӣ ва шароити иқтисодии Тоҷикистони Шимолӣ барои ташкил кардани зафоду фабрикаҳо дар солҳои 20-ум ва ибтидиои солҳои 30-ум кифоя набуд. Бинобар ин ҳукумати шӯравӣ ташкили артелҳои саноатиро роҳандозӣ намуд. Минбаъд маҳз бо роҳи муттаҳид намудани артелҳо иттиҳодҳои истеҳсолӣ ташкил карда мешуданд.

Дар замони шӯравӣ иттиҳодҳои муттаҳидкунандай ташкилотҳои истеҳсолӣ дар ташаккули соҳтори иқтисодии чомеа саҳми калон доштанд. Лозим ба қайд аст, ки ин гуна иттиҳодҳо дар асоси принципҳои сотсиализм ташкил мёёфтанд, ки дар соҳаи саноат шакли маъмули он иттиҳоди истеҳсолӣ ба шумор мерафт. Бояд хотиррасон намуд, ки колективизм яке аз принципҳои асосии сиёсати иқтисодии давлати шӯравӣ маҳсуб мёeft.

Иттиҳодҳои истеҳсолӣ дар ташаккули саноат дар мамлакат саҳми назаррас гузоштанд ва зимнан таърихи ин қабил иттиҳодҳоро дар Тоҷикистони Шимолӣ дар давраи омӯхташаванда ба зердавраҳои зерин тақсим намудан мумкин аст:

1. Аз соли 1920 то соли 1925 – давраи ибтидиои ташкили иттиҳодҳои истеҳсолӣ;
2. Аз соли 1925 то соли 1929 – давраи ташаккул ва инкишофи аввалин иттиғоғҳои саноатӣ;
3. Аз соли 1929 то соли 1935 – давраи афзоиш ва инкишофи иттиғоғҳои истеҳсолию саноатӣ:

Қарорҳои Ҳизби Коммунистӣ дар бораи саноати ҳунармандӣ ҳамчун як соҳаи муҳимми саноат ба рушди босуръати он мусоидат намуд. Масалан, дар охири давраи сиёсати нави иқтисодӣ (СНИ) дар шаҳри Хӯҷанд 12 дукони давлатӣ, 14 дукони дастаҷамъона ва 648 дукони шаҳсӣ амал мекарданд, ки ин дуконҳо аҳли заҳматкашро бо маҳсулоти ниёзи аввал таъмин менамуданд [14, с.243]. Пешрафти корҳо дар соҳаи саноати ҳунармандӣ ва ташкил кардани артелҳо ба он мусоидат намуд, ки Ҳизби Коммунистӣ ва ҳокимияти иҷроияи шаҳри Хӯҷанд вазифаҳои сиёсати нави иқтисодиро иҷро кард ва барои ташаккули саноат дар минтақа қадамҳои нахустини худро гузошта буд.

Аҳамияти бузург доштани саноати дастачамъиро ба назар гирифта КМ ҲҚ (б) Туркистон диққати худро ба ташкили артелҳои саноатӣ равона кард ва ба туфайли он төъдоди артелҳо дар округи Хучанд зиёд шуд. То соли 1924 дар округи Хучанд зиёда аз 3500 нафар ҳунармандон муттаҳид карда шуданд. 1700 нафараашон хонакор буданд, ки ин пеш аз ҳама ба зиёд шудани истеҳсоли молҳои саноатӣ мусоидат намуд [14, с.243].

Чорӣ гардиҷани сиёсати нави иқтисодӣ дар аввал аҳволи иқтисодии ҳунармандонро хеле бад кард, зоро ҳунармандон ба меҳнати дастачамъӣ одат накарда буданд. Гузашта аз ин қисми зиёди ҳунармандон дар оғози марҳила ташкил шудани артелҳо муттаҳид шудан намехостанд. Аммо бо гузашти вақт қариб 90%-и ҳунармандон дар артелҳо муттаҳид карда шуданд, ки ин раванд барои зиёд шудани истеҳсоли маҳсулот заминai мусоид фароҳам овард.

Солҳои 1923-1924 дар ҳудуди Хучанд ва гирду атрофи он төъдоди кооперативҳои ҳунармандӣ афзуда, шумораи зиёди ҳунармандонро муттаҳид намуда буданд. Бояд гуфт, ки артел дар пешрафти саноат дар замони шӯравӣ мақоми хосаро ишғол мекард, бинбар ин ташкилёбии артелҳоро қадами аввалин дар роҳи саноатикунонии мамлакат номидан мумкин аст. Ҳунармандон дар артелҳо муттаҳид гардида, малакаи меҳнати дастачамъона ҳосил мекарданд. Дар натиҷаи ташкили артелҳои истеҳсолӣ синфи коргари тоҷик шакл гирифт ва ба шароити нави иқтисодӣ мутобиқ шуд.

Тараққиёти саноат дар Хучанд ва гирду атрофи он нисбати Душанбе ва атрофи он баландтар буд. Агар ба маълумоти омории соли 1924 нигарем маълум мешавад, ки дар шаҳри Душанбе ва атрофи он 673 ташкилоти саноатии ҳунармандон фаъолият менамуд, ки дар онҳо 787 ҳунарманд аз ҷумла 24 оҳангар, 242 собунпаз, 344 равғанкаш, 9 ҷармгар ва 18 боғандо мекарданд. Соли 1924 дар шаҳри Хучанд зиёда 1500 ҳунармандон машғули кор буданд, ки тақрибан 900 нафари онҳо ба артелҳои истеҳсолӣ ҷалб шуда буданд. Мувофиқи маълумоти омории соли 1927 дар Хучанд ва нохияҳои гирду атрофи он 12 ҳазор ташкилоти саноатии ҳунармандӣ фаъолият мекарданд, ки дар онҳо қариб 19 ҳазор ҳунармандону коргарон машғули меҳнат буданд. Оғози ташкилёбии артелҳои саноатӣ дар шаҳри Хучанд бо ташкилёбии кооперативи “Боғандо” дар соли 1920 рост меояд. Бояд ёдовар шуд, ки ташкилёбии артелҳои мутамарқизи саноатӣ дар Хучанд асосан аз соли 1926 оғоз ёфта буд.

Дар ҶМШС Тоҷикистон артелҳои “Ҷармгар”-и шаҳри Душанбе ва “Оҳангарон”-и Қаротегину Ғарм аз ҷумлаи аввалин артелҳо ба ҳисоб мерафтанд. Соли 1928 дар ҶМШС Тоҷикистон 41 артел амал мекард, ки дар онҳо 6 ҳазор нафар, аз ҷумла 2705 нафар занон кор мекарданд [15, с.243].

То соли 1924 ташкилотҳои саноатии шаҳри Хучанд ва атрофи он муттаҳид набуданд ва танҳо соли 1924 ба артелҳои саноатии ҶШС Ӯзбекистон ҳамроҳ карда шуданд ва баъдтар аз соли 1926 Иттифоқи ташкилотҳои саноатии вилояти Самарқанд ташкил ёфт, ки ба ҳайъати он ташкилотҳои саноатии округи Хучанд низ дохил мешуданд. Соли 1928 микдори артелҳо дар минтақа аз 30 адад гузашт. Бинобар ин ҳукумати Ӯзбекистони Шӯравӣ таъсиси “Иттифоқи истеҳсолии округи Хучанд”-ро зарур шуморид [1].

Ҳамин тавр “Иттиҳоди истеҳсолии округи Хучанд” (Окргпромсаюз) моҳи сентябри соли 1928 дар базаи мавҷудаи ташкилотҳои саноатии ноҳияи Хучанд ташкил ёфт, ки вазифаи асосии ин иттиҳод ба амал баровардани нақшҳои ҳукумат дар соҳаи саноат ва назорат ба фаъолияти артелҳо буд. Дар соли 1928 ба ҳайъати Иттиҳоди саноатии округи Хучанд 13 артел аз ҷумла “Боғандо”, “Қаннодон”, “Собунпазон”, “Ҷармгарон”, “Оҳангарон”, “Дӯзандагон”, “Дурдгарон”, “Тамокуҷиён”, “Мӯзадӯзон”, “Кулолгарон”, “Боркашҳо”, “Нонпазон” ва “Ангиштканон” дохил мешуданд, ки артелҳои мазкур дар муносибатҳои истеҳсолӣ ва савдо баробархукуқ буданд. Ҳар яки онҳо дар Пленуми Иттиҳод намояндагони худро доштанд ва

таввасути овоздихӣ ва пешниҳодҳо ҳукукҳои худро ҳимоя менамуданд ва ҳамчунин онҳо барои рушди минбаъдаи артелҳо саҳми калон мебозиданд. Дар соли 1928 аз 13 артели Иттиҳоди истеҳсолии округи Хучанд 25 аъзои пленум интихоб шуда буданд, ки он мақоми олии идоракуни Иттиҳоди истеҳсолии округи Хучанд буд. Дар ин давра аз артели “Боғанд” – Г. Сидиқова, А. Фозиева ва С. Рустамова, аз артели “Қаннодон” – С. Ғойбова ва М. Осимова, аз артели “Собунпазон” – М. Шоҳмиссаидов, З. Каримова ва М. Максудова, аз артели “Чармгарон” – С. Масайдов ва Д. Маҳкамов ва дигарон аъзои фаъоли пленум буданд [1].

Моҳи августи соли 1927 “Иттиҳоди коргарони кӯҳӣ” ташкил ёфт, ки ин иттиҳод 2232 нафар кӯҳканонро муттаҳид менамуд ва ҳамаи ин коргарон дар артелҳо ва конҳои коркарди ангишт, нафт ва намак кор мекарданд. Ба ҳайъати ин иттиҳод артелҳои “Ангиштканон”, “Намаки Қамишқўргон”, “Сулукта”, “Кизил-Кия”, “Кони ангишти Шўроб”, “САНТО”, ва “Күшбулок” дохил мешуданд. Дар заминаи сиёсати саноатикунонӣ дар солҳои 30-юм корхонаи маъдантозакуни Консой ва комбинати металлургияи кӯҳӣ дар кони Такелӣ, ки асосан ба истиҳроҷ ва коркарди металлҳои ранга машғул буданд, соҳта ба истифода дода шуданд.

Бояд гуфт, ки дар тамоми соҳаҳои хочагии ҳалқ баъди шаҳри Хучанд Конибодом аз ҷиҳати пешрафт ҷойи дуюмро ишғол мекард. 14 июни соли 1928 Иттиҳоди истеҳсолии ноҳияи Конибодом ташкил ёфт, ки ин иттиҳод 7 артелро муттаҳид менамуд [2]. Гуфтан ба маврид аст, ки то ин давра артелҳои Конибодом муттаҳид набуданд. Иттиҳоди истеҳсолии Конибодом артелҳои “Боғанд”, “Мӯзадӯзон”, “Оҳангарон”, “Чармгарон”, “Занҳо”, “Қаннодон” ва “Нонпазон” – ро дар бар мегирифт. Ҳар яке аз ин артелҳо дар идораи Иттиҳоди саноатии Комитети инқилобии ноҳия намояндагони худро доштанд. Намояндагони Иттиҳоди саноатӣ аз артели “Боғанд” Ш. Ҳошимов, аз артели “Мӯзадӯзон” Юсупов Раззок, аз артели “Оҳангарон” О. Холмуҳаммадов, аз артели “Коркардаи пӯст” Алимов Раҳмон, аз артели “Занҳо” Л. Михайлова, аз артели “Қаннодон” А. Рустамов ва аз артели “Нонпазон” Юсупов Шариф буданд [2].

Дар охири соли 1928 дар идораи “Иттоҳоди истеҳсолии округӣ” 20 нафар кор мекарданд [3]. Бояд гуфт, ки солҳои 1926-1929 Иттиҳоди истеҳсолии ноҳияи Хучандро Шодиматов Дустмат роҳбарӣ менамуд ва дар кори ташаккули Иттиҳод саҳми Акрамов Мансур ва Аминов Азиз низ назаррас буд. Соли 1929 дар ҳайъати идораи Иттиҳод тағиирот ҷорӣ карда шуд, ки акнун ба ҷои 20 нафар 22 нафар кор мекарданд ва Саидов Абдуқодир Иттиҳодро роҳбарӣ менамуд. Дар заминаи тағиироти ҷашнрас дар Иттиҳод иттифоқи қасаба ташкил карда шуд. Тибқи талаботи сиёсати он замон барои мансаби баландро ишғол кардани кормандон узвияти онҳо ба Ҳизби коммунистӣ нақши ҳалқунанда мебозид [2].

Дар солҳои 1928 – 1929 ба ҳайъати Иттиҳоди саноатии округи Хучанд артелҳои “Боғанд”, “Қаннодон”, “Кулолгарон”, “Оҳангарон”, “Чармгарон”, “Заргарон”, “Дӯзандагон”, “Трикочиён”, “Тамокучиён”, “Соҳтмончиён”, “Аробакашҳо”, “Кирокашҳо”, “Рангрезон”, “Крупская”, “Роҳат”, “Намаки Қамишқўргон”, “Баяут-Батрак” (Мардикорон), Артелҳои Конибодом ва Исфара дохил мешуданд [4].

Бояд гуфт, ки шуморай артелҳо рӯз аз рӯз меафзуд ва мутаносибан миқдори коргарон низ зиёд мешуд. Анар 1 октябри соли 1928 дар 20 артели тобеи Иттиҳоди истеҳсолии ноҳиявии Хучанд ҳамагӣ 2295 нафар кор мекарда бошанд, пас ин нишондиҳанда дар соли 1929 ба 3646 нафар баробар гардид ва ин аз он дарак медиҳад, ки шуморай коргарон дар давоми 1 сол 1351 нафар зиёд шудааст. Артелҳои “Боғанд” (бо 1355 нафар аъзо), “Чармгарон” (бо 287 нафар аъзо), “Соҳтмончиён” (бо 160 нафар аъзо), “Намаки Қамишқўргон” (бо 208 нафар аъзо) ва артелҳои Исфара (бо 218 нафар аъзо) калонтарин ба ҳисоб мерафтанд [4].

Кайд кардан бамаврид аст, ки Ҳукумати Шӯравӣ артелҳоро ҳамаҷиҳата дастгирӣ намуда, дар бисёр мавридҳо қӯмаки молиявӣ мерасонид. Мисол, 28 августи соли 1930 даҳ артели аъзои иттиҳод ба маблағи умумии 60000 рубл вом (заём) гирифтанд, ки аз ин миқдор 49895 рубл ба 1477 нафар коргарон тақсим карда, маблағи боқимонда барои хариди таҷхизот сарф карда шуда буд. Шуморай умумии коргарони ин артелҳо 2586 нафарро ташкил мекард. Лозим ба таъқид аст, ки ба туфайли қӯмакҳои давлат артелҳои истеҳсолӣ рушд мекарданд, сатҳу сифати маҳсулот беҳтар мегардид ва дар гани гардонидани бозори доҳилӣ ҳиссаи арзанда мегузошт [5].

Як нуқтаи ҷолибо бояд ёдовар шуд, ки инкишофи истеҳсолоти артели дар Ҳучанд ба минтақаҳои гирду атрофи он низ таъсири мусбат расонид. Мисол, соли 1930 дар ноҳияи Ашт “Иттиҳоди истеҳсолии артелҳои ҳунармандии ноҳияи Ашт” ташкил ёфт, ки ба ҳайъати он 6 артел, аз ҷумла “Боғанд”, “Соҳтмончиён”, “Нонпазон”, “Қаннодон”, “Дӯзандагон” ва “Музадӯзон” доҳил мешуданд [5].

Дар ноҳияи Ашт “Иттиҳоди оҳангарони ноҳияи Ашт” амал мекард, ки артели мазкур барои мардум асбобҳои рӯзгор истеҳсол менамуд. Маҳсусан дехқонони ноҳия аз дастранҷи устоҳои оҳангар васеъ истифода бурда, ҳосили фаровон мегирифтанд. Дар маҳсулоти ин артел тамғаи “АШТ” зада мешуд, ки то ҳол устоҳои Ашт ин тамғаро истифода мекунанд. Артел барои дехқонону косибон асбобҳои гуногун, аз қабили каланд, бел, чок, теша, табар, дос, арра ва ғайра тайёр мекард. Дар назди устоҳо шогирдони зиёд таълим гирифта, нозукиҳои ин ҳунарро меомӯҳтанд.

Дар охири соли 1931 “Иттиҳоди истеҳсолии артелҳои боғандагӣ” ташкил ёфт, ки ба ҳайъати он артелҳои “Боғанд” ва “Занони озоди Шарқ” доҳил мешуданд. Ин артелҳо пештар ба ҳайъати “Иттиҳоди истеҳсолии байниноҳиявӣ” доҳил шуда буданд. Дар иттиҳоди истеҳсолии артелҳои боғандагӣ 1288 нафар аз ҷумла 960 нафарашон дар артели “Боғанд” ва 368 нафари дигар дар артели “Занони озоди Шарқ” кор мекарданд. Бояд гуфт, ки мақсад аз ташкили ҷунин як иттиҳод ин мутамаркази гардонидани истеҳсолот буд [6].

Бояд гуфт, ки барои назорат аз болои артелҳо бо ибтикори Ҳизби Коммунистӣ дар артелҳо пайваста тафтишот гузаронида мешуд. Масалан 16 августи соли 1932 комисия дар ҳайъати ҳукуқшинос А. Авиносов ва муҳосиб С. Борисов дар артели “Занони озоди Шарқ” тафтишот гузаронида шуд. Муайян гардид, ки нақшай семоҳаи якум дар ҳаҷми 250% иҷро карда, барои иҷрои нақшашои дар пешистода омодагӣ хуб ба роҳ монда шудааст. Артел то 16 августи соли 1932 мувофиқи нақшай семоҳаи якум ба маблағи 13315 рубл маҳсулот истеҳсолот карда буд [6].

Бо назардошти аҳамияти иқтисодии артелҳо, дар давраи бӯҳрон ба онҳо ёрии молиявӣ расонида мешуд. Чунончи, соли 1931 бо сабаби дучори бӯҳрон гардидани Иттиҳоди боғандагон ва кам шудани фоидай он ба артел дар ҳаҷми 10000 рубл қарзи имтиёзномаи давлатӣ пешниҳода карда шуд. Иттиҳоди боғандагон санаи 25 апрели соли 1932 ҳамаи ҳароҷотҳоро пардоҳт намуда аз муҳосираи иқтисодӣ баромад. Ёдовар мешавем, ки пештар тамоми моликияти артел аз ҳисоби иҷро нагардидани нақшашо ба назорат гирифта шуда буд [7]. Минбаъд иттиҳод фаъолияти худро дар асоси вазифаҳои дарпешгузоршуда идома дода, ба мувафакиятҳои қалони истеҳсолӣ ноил гашт.

Гуфтан ба маврид аст, ки истеҳсоли маҳсулот дар Иттиҳоди боғандагон рӯз то рӯз зиёд мешуд. Масалан дар Иттиҳоди боғандагон дар соли 1931 ба маблағи умумии 402579 рубл даромад гирифт. Дар низоми саноати сабук “Иттиҳоди боғандагон” нақши қалон мебозид ва тақрибан 75%-и даромади умумии саноати Тоҷикистони Шимолиро ин иттиҳод медод. Бояд ёдовар шуд, ки дар солҳои 30 – юм иттиҳод ба истеҳсолкунандай асосии матоъ дар мамлакат табдил ёфта буд [8].

Барои дар амал татбиқ намудани сиёсати иқтисодӣ ба раванди қонунигардонии амалҳои молиявӣ диққати маҳсус дода мешуд, ки ин раванд боиси инкишофи муносибатҳо

гардида, тарафхоро ухдадор мекард, ки вазифаҳои худро саривақт ичро намоянд. Дар байни иттиходҳои истехсолӣ ва истеъмолӣ шартномаҳо ба имзо мерасиданд, ки ин гуна шартномаҳо бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи аҳолӣ бо молҳои саноатӣ баста мешуданд. Ҳамин гуна як шартнома байни “Иттиҳоди истеъмолии ноҳияи Хӯҷанд” (Матглуботи ноҳияи Хӯҷанд “Райпуребсоюз”) ва “Иттиҳоди истехсолии байниномиявӣ” (Межрайпромсоюз) 25 майи соли 1932 баста шуда буд. Мазмун ва мундариҷаи шартнома дар 17 банд инъикос ёфта буд, ки дар он масъалаҳои истехсолӣ, барасмиятдарорӣ, масъулияти тарафҳо, дарёғти ашёи хом, вазифаҳои тарафҳо, маблағгузорӣ, муҳлати ичроиши шартнома бо бонки давлатӣ, маблағи умумии фармоишот, ҳарочоти асосӣ ва иловагӣ, ухдадории тарафҳо, макони ичроиш ва суроғаи тарафҳо чой дода шудааст. Бояд гуфт, ки дар шартномаҳои ба ин монанд муносибатҳои истеъмолию истехсолӣ дида мешаванд. Муайян шудани тамоми паҳлӯҳои муносибатҳои тарафайн ин нишонаи баланд будани дарки ҳукуқии мардум ба ҳисоб меравад [9].

Айнан ҳамин гуна шартнома миёни МТС-и шаҳри Хӯҷанд ва “Иттиҳоди саноати байниномиявии шаҳри Хӯҷанд” 2 январи соли 1933 низ баста шуда буд, ки дар шартномаи мазкур ухдадории тарафҳо дарҷ гардидааст.

Фаъолияти иттиҳодҳо ва артелҳои саноатӣ таҳти назорат ва идораи бевоситаи Ҳизби Коммунистӣ ва ҳокимияти ичроия қарор дошт ва бинобар ин Ҳизби Коммунистӣ дар назди артелҳо вазифагузорӣ менамуд. Чунончи 26 августи соли 1932 барои баланд бардоштани истехсолот ва қонеъ гардонидани талаботи мардум бо маҳсулот аз ҷониби ҳукumat ба артелҳо вазифагузорӣ карда шуда буд. “Аз ҷониби ҳизб ва ҳукumat ба ташкилотҳои дастаҷмии истехсолӣ вазифа гузошта мешавад, ки барои қонеъ гардонидани талаботи аҳолии заҳматкаш истехсоли молҳои ниёзи аввали мардумро баланд бардоранд.

Мутаасифона бояд қайд намуд, ки сарварони артелҳо ба ин масъала дикқати ҷиддӣ намедоданд. Ба масъалаи мазкур дикқати маҳсус дода, маъмурияти артелҳо вазифадор карда мешаванд, ки бо истифода аз имкониятҳои мавҷуда истехсолотро баланд бардоранд. Бояд ба нуқтаҳои зерин аҳамият дода шавад.

1. Корро дар байни коргарон дар ҳусуси омӯхтани таҷрибаи якдигар вусъат баҳшед.
2. Ба сифати маҳсулоти истехсолкардаи ҳунармандон дикқати маҳсус дода, онҳоро ҳавасманд гардонед.
3. Ба артелҳо коргарони навро ҷалб намуда, бо ин роҳ сифат ва ҳачми маҳсулотро боло бардоред.
4. Методҳои ҳавасмандкуниро миёни коргарон истифода намуда, мусобиқаҳои меҳнатӣ ташкил намоед. Ин раванд бояд 100% амалӣ карда шавад.

Ҳолати артелҳоро ба инобат гирифта, ҳукumat ва Ҳизб ёрии худро ба онҳо дареф намедорад” [10].

Гуфтан лозим аст, ки Иттиҳодҳо дар ташакқули системаи идора дар соҳаи саноат нақши марказири мебозиданд. Ин аст, ки 17 ноябрини соли 1932 дар иттиҳод ҷаласаи интихоби намояндагони иттиҳод ба Пленуми иттиҳод баргузор гардид, ки дар он 17 нафар интихоб шуда буданд. Ҳамчунин дар маҷлис вакilonи анҷумани чумхуриявӣ аз иттиҳод интихоб шуданд [11].

Аз соли 1931 сар карда бо мақсади ҳавасмандгардонӣ ба он коргароне, ки нақшаро барзиёд ичро мекарданд, додани иловапулиҳо оғоз ёфт. Ба ғайр аз ин онҳо ба рӯйхати меҳнаткашони зарбдор дохил карда мешуданд. Онҳо дар байни коргарон ва аҳли ҷомеа обруйи баландро сазовор буданд. Дар соли 1932 аз ҳафт артели тобеи “Иттиҳоди истехсолии Хӯҷанд” 50 нафар аз ҷумла аз артели “Маишат” 6 нафар, аз артели “Тамокучиён” 2 нафар, аз артели “Соҳтмончиён” 9 нафар, аз артели “Оҳангарон” 5 нафар, аз артели “Шарқи озод” 3 нафар, аз артели “Сартарошон” 3 нафар ва аз артели

“Мӯзадӯзон” 22 нафар ба рӯйхати меҳнаткашони зарбдор дохил карда шуданд [12].

Бо гузашти вақт ва инкишофи соҳтори иттиходҳо дар системаи идораи онҳо тағириот ба миён омаданд. Дар соли 1933 дар ҳайъати Иттиҳод тағириот ба амал омад: дар ҳайъати Иттиҳод артелҳои шаҳри Хуҷанд ва ноҳияҳои Ашт, Исфара, Конибодом, ва Панҷакент муттаҳид шуданд. Дар заминаи ин тағириот низоми идора низ каме тағири ёфт ва дигар иттиходҳо пурра барҳам дода шуда, Иттиҳоди истеҳсолии байнинороҳӣ тамоми низоми саноатро назорат мекард. Ба таркиби он акнун на танҳо артелҳо, балки корхонаҳои калони саноатӣ низ дохил мешуданд.

Ҳамчунин аз соли 1933 сар карда дар шаҳри Душанбе Иттиҳоди саноати тоҷик (Тадҷпромсоюз) ташкил ёфт, ки ин иттиҳод саноати парокондаи Тоҷикистонро муттаҳид намуд ва дар натиҷа инкишофи саноат тезонида шуд. Бояд хотиррасон намуд, ки дар солҳои саноатикунонӣ нақши асосиро ин иттиҳод мебозид. Иттиҳод санаи 21 августи соли 1934 ба 9 артели дар ҳайъаташ буда 2500 рублро дар намуди кредит тақсим кард [13]. Ҳар яке аз ин артелҳо аз 2000 то 4000 рубл гирифтанд.

Дар солҳои минбаъда ташкили корхонаҳои саноатӣ бисёр ба назар мерасид. Аз соли 1935 то соли 1941 дар мамлакат шумораи коргарон ба маротиб афзуд. Соли 1941 дар ҶШС Тоҷикистон зиёда аз 140000 нафар коргарон фаъолият мебурданд, ки тақрибан 20%-и аҳли заҳматро ташкил мекарданд.

Новобаста аз дастовардҳои дар боло номбаршуда дар ташаккули иттиҳодҳои истеҳсолӣ дар Тоҷикистон як қатор монеаҳо ҷой доштанд:

1. Нарасидани кадрҳои баландиҳтисос – ҳукумати Шӯравӣ ҳамасола аз ҷумҳуриҳои бародарӣ даҳҳо мутахассисони баланиҳтисоси соҳаи саноатро барои корбари мефиристанд, аммо дар он солҳои 20 – ум ва 30 – юм ин кофӣ набуд;
2. Дар солҳои 20 – ум синфи коргари тоҷик хосатан ҳунармандони маҳаллӣ ба кори дастаҷамъӣ майл надоштанд. Барои ҳамин дар баязе ҳолатҳо маҷбурان ба артелҳо муттаҳид карда мешуданд ва дар муттаҳидкуни артелҳо ба иттиҳодҳо низ ин падида дида мешуд;
3. Аз ҳисоб суст инкишоф ёфтани низоми маориф дар мамлакат қариб 70%-и аҳолӣ бесавод буд. Ин ҳолат ба раванди ҳуҷҷатгузорӣ ва дигар корҳо дар робита ба саводнокӣ монеа эҷод мекард;
4. Нарасидани ашёи ҳом – дар давраи соҳтмони сотсиализм мамлакат буҳрони саҳти иқтисодиро аз сар мегузаронид ва барои ҳамин қобилияти пурра таъмин намудани ашёи ҳомро ба ташкилотҳои саноатӣ надошт;
5. Набудани робитаи деҳот бо шаҳр аниқтараш робитаи қишоварӣ бо саноат. Дар солҳои 20-ум масъалаи асосӣ таъмини равобит миёни қишоварӣ ва саноат ба ҳисоб мерафт.

Ҳамин тавр дар рушд ва ташаккули саноат дар ҶШС Тоҷикистон нақши иттиҳодҳои истеҳсолӣ хеле қалон буд. Нақши иттиҳодҳо дар инкишофи артелҳои саноатӣ намоён мебошад, зеро тамоми масъалаҳои молиявии артелҳо тавассути иттиҳод ҳаллу фасл карда мешуд. Ин ба он мусоидат намуд, ки масъалаҳо саривакт ҳал гардида, барои инкишофи минбаъдаи артелҳо заминаи мусоид фароҳам оварда шавад.

Дар баробари ташаккули низоми саноат синфи коргари тоҷик низ ташаккул ёфт. Дар ин давра коргарони маҳаллӣ низ соҳибҳтисос гардиданд. Ҷорабиниҳои ҳукумати шӯравӣ ба он мусоидат кард, ки аҳволи иҷтимоио иқтисодии ҳалқ рӯ ба беҳбудӣ оварад. Дар ин маврид як нуқтаи муҳимро бояд қайд кард, ки инкишофи минбаъдаи саноати Тоҷикистон ба давраҳои сиёсати нави иқтисодӣ (1920 – 1929) ва давраи аввали саноатикунонӣ (солҳои 1930 – 1941) саҳт вобастагӣ дорад. Маҳз дар ҳамин давра пояҳои мустаҳкамни саноати Тоҷикистон бо

ташкил ва ташаккули артелҳо ва тадриҷан ба заводу фабрикаҳо табдил додани онҳо гузашта шуда буд.

ПАЙНАВИШТ:

1. БДВС., Хазинаи № 172., Рӯйхати № 1. Парвандаи № 36, в. 35.
2. БДВС., Хазинаи №172. Рӯйхати №1. Парвандаи №20., в. 21.
3. БДВС., Хазинаи №172. Рӯйхати №2. Парвандаи №3., в. 5.
4. БДВС., Хазинаи №172. Рӯйхати №1. Парвандаи №56., в. 1.
5. БДВС., Хазинаи №172. Рӯйхати №1. Парвандаи №12., в. 1.
6. БДВС., Хазинаи №172. Рӯйхати №2. Парвандаи №22., в. 39.
7. БДВС., Хазинаи №172. Рӯйхати №3. Парвандаи №2., в. 29.
8. БДВС., Хазинаи №172. Рӯйхати №3. Парвандаи №2., в. 32.
9. БДВС., Хазинаи №172. Рӯйхати №3. Парвандаи №2., в. 49-53.
10. БДВС., Хазинаи №172. Рӯйхати №3. Парвандаи №16., в. 28.
11. БДВС., Хазинаи №172. Рӯйхати №3. Парвандаи №16., в. 34.
12. БДВС., Хазинаи №172. Рӯйхати №3. Парвандаи №38., в. 2-3.
13. БДВС., Хазинаи №172. Рӯйхати №3. Парвандаи №62., в. 1.
14. История Ленинабада (научно-популярный очерк). – Душанбе: Ирфон, 1986. – 608 с.
15. История таджикского народа. Том 5. Новейшая история (1917-1941). – Душанбе, 2004. – 477 с.

REFERENCES:

1. Sughd Viloyat State Archive. Fund 172. Inventory 1. Case 36. Sheet 35.
2. SVSA (Sughd Viloyat State Archive). Fund 172. Inventory 1. Case 20. Sheet 21.
3. SVSA. Fund 172. Inventory 2. Case 3. Sheet 5.
4. SVSA. Fund 172. Inventory 1. Case 56. Sheet 1.
5. SVSA. Fund 172. Inventory 1. Case 12. Sheet 1.
6. SVSA. Fund 172. Inventory 2. Case 22. Sheets 39.
7. SVSA. Fund 172. Inventory 3. Case 2. Sheet 29.
8. SVSA. Fund 172. Inventory 3. Case 2. Sheet 32.
9. SVSA. Fund 172. Inventory 3. Case 2. Sheet 49-53.
10. SVSA. Fund 172. Inventory 3. Case 16. Sheet 28.
11. SVSA. Fund 172. Inventory 3. Case 16. Sheet 34.
12. SVSA. Fund 172. Inventory 3. Case 38. Sheet 2-3.
13. SVSA. Fund 172. Inventory 3. Case 62. Sheet 1.
14. The history of Leninabad (Scientifico-Popular Essay). – Dushanbe: Cognition, 1986. – 608 pp.
15. The history of the Tajik nation. Volumes 5. The newest history (1917 – 1941). – Dushanbe, 2004. – 477 pp.

УДК: 94 (100-87)

DOI 10.24412/2413-2004-2023-1-21-29

**К ИСТОРИИ УСТРОЙСТВА И
ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ
СКОТОБОЙНИ ФИРМЫ
ДЮРШМИДТА В ХУДЖАНДЕ
(КОНЕЦ XIX-НАЧАЛО XX в.)**

**АЗ ТАЪРИХИ БУНЁД ВА ФАҶОЛИЯТИ
САЛЛОХХОНАИ ШИРКАТИ
ДЮРШМИДТ ДАР ХУЧАНД (ОХИРИ
АСРИ XIX - АВВАЛИ АСРИ XX)**

**TO THE HISTORY OF DEVICE AND
FUNCTIONING OF DYURSHMIDT'S
SLAUGHTERHOUSE IN KHUJAND
(REFERRING TO THE END OF 19th –
THE BEGINNING OF 20th CENTURIES)**

Представлена история постройки фирмой Дюришидта скотобойни в позднефеодальном Худжанде, которая была открыта в Средней Азии немецким купцом Генрихом Вильгельмовичем Дюришидтом. При написании в основном использованы архивные документы, которые раскрывают историю постройки скотобоен в Худжанде и Истаравшане (Ура-Тюбе). Впервые описываются скотобойня Худжанда и кишечно-моечный завод. Указывается площадь земли под её устройство, рассматриваются некоторые параграфы кондиции «На отдачу с торгов у устройства и содержания скотобоен в городах Ходженте и Ура-Тюбе». Анализируются разновидности забиваемых мясниками животных в скотобойнях Санкт-Петербурга и Худжанда и приводятся цены за убой крупного и мелкого скота. В ходе анализа исторической литературы и архивных документов выяснено, что все скотобойни Средней Азии имели ветеринарного врача, который предварительно осматривал животных, предназначенных на убой.

Ключевые слова: Средняя Азия, скотобойня, фирма Г.В. Дюришидта, кишечно-моечный завод, убой скота на мясо, ветеринарный врач, мясники

Таърихи соҳтмони саллоххонаи ширкакти Дюришидт дар Хуҷанди дерфеодалий, ки онро дар Осиёи Миёна савдогари немис Генрих Вилгельмович Дюришидт кушода буд, баррасӣ шудааст. Дар таълифи мақола асосан ҳуҷҷатҳои бойгонӣ истифода шудааст, ки ба таърихи бунёди забҳонаҳо дар Хуҷанду Истаравшан равишанӣ меандозанд. Бори аввал саллоххонаи Хуҷанд ва заводи рӯдашӯй тавсиф шудааст. Маҳалли ҷойгиршавии саллоххона тавсиф ва баъзе бандӯҳои аҳдномаи «Музояда оид ба соҳтмон ва нигоҳдории саллоххонаҳо дар шаҳрҳои Хуҷанд ва Ӯротеппа» баррасӣ шудаанд. Дар бораи зоти чорвои забҳашуда дар забҳонаи Санкт-Петербург ва Хуҷанд ва нарҳи забҳи чорвои калон ва майдо маълумот дода шудааст. Дар рафти таҳлили сарҷашмаҳои таърихӣ ва ҳуҷҷатҳои бойгонӣ муайян шудааст, ки дар тамоми забҳонаҳои Осиёи Миёна байтор фаъолият мекард, ки вазифааш муоини чорво пеш аз забҳ буд.

Калидвозжаҳо: Осиёи Миёна, саллоххона, ширкати Дюришидт, заводи рӯдашӯй, забҳи чорво, гӯшт, байтор, қассоб

*Махсудова Махфузা Гуфроновна,
специалист отдела международных связей,
соискатель кафедры истории и
религиоведения ТГУПБП
(Худжанд, Таджикистан)*

*Махсадова Махфузা Гуфроновна,
мутахассиси шуъбаи робитаҳои
байнамилалӣ, унвонҷӯи кафедраи таъриҳи ва
диншиносӣ ДДҲБСТ (Хуҷанд, Тоҷикистон)*

*Makhsudova Mahfuza Gufronovna, specialist of
the department of international relations, claimant
for candidate degree of the department of the
history and religion under the TSULBP (Khujand,
Tajikistan) E-MAIL: mahfuza_R@mail.ru*

The article under consideration provides the history of slaughterhouse construction in post-feudal Khujand by Dyurshmidt firm was opened in Central Asia by the German merchant - Heinrich Wilhelmovich Dyurshmidt. In the course of writing the archival documents were mainly resorted to, which reveal the history of slaughterhouses construction in Khujand and Istaravshan (Ura-Tyube). The article describes the relevant craftsmanship in Khujand, for the first time. The slaughterhouse location was clarified; certain paragraphs of the condition "For Returning from Auction of Installation and Maintenance of Slaughterhouses in Khujand and Ura-Tyube-Cities" being considered as well. The author of the article canvasses varieties of slaughtered animals in slaughterhouses of St. Petersburg and Khujand and gives prices for the slaughter of large and small livestock. While having analyzed historical literature and archival documents, it was found that all slaughterhouses in Central Asia had a veterinarian who preliminarily examined animals intended for slaughter.

Key words: Central Asia, slaughterhouse, G.V. Dyurshmidt, intestinal washing plant, slaughter for meat, veterinarian, butchers

После вхождения Средней Азии в состав царской России здесь произошли значительные изменения в сфере пищевого производства, что привело к открытию маслобойных заводов, конфетных фабрик, а также скотобоен и кишечно-моечных заводов. Пищевые фабрики и заводы открывали в основном иностранные купцы и предприниматели. Многие из них были немцами по национальности.

Генрих Вильгельмович Дюршмидт, ташкентский купец первой гильдии, организовал в Средней Азии заготовку, первичную обработку, засолку и поставку соленых кишок в Германию. В статье «Немецкая диаспора к экономике Туркестана» сообщается, что «он прибыл в Ташкент в 1883 году как представитель многих торговых фирм, занимался скупкой кишок, скупал также хлопок, каракуль, люцерну, овчину и другое сырьё. Но основная его деятельность была направлена на скупку и реализацию кишок» [5, с.139]. Главная контора Г.В. Дюршмидта по Средней Азии находилась в Ташкенте, а по России и Сибири – в Самаре. Дополнительную информацию о деятельности фирмы Г. Дюршмидта можно узнать из статьи «Заповедный уголок: в Астрахани от глаз скрыт целый дореволюционный квартал» [16].

В изучаемый период устройство скотобоен и кишечно-моечных заводов происходило в крупных населённых и промышленных городах. С уверенностью можно сказать, что городские бойни существовали во всех городах Самаркандинской области: в Самарканде, Катта-Кургане, Джизаке, Худжанде и Ура-Тюбе (Истараравшане). М. И. Вексельман сообщает: «... в 1888 г. деятельность его фирмы (Г.В. Дюршмидта – М.М.) уже распространяется во всех областях Туркестанского края и во владениях бухарского эмира» [3, с.31].

Исследование истории строительства скотобоини в Худжанде является актуальной темой, так как данная страница отечественной истории до сих пор остается не изученной.

Сведения об убое скота и о местах его закалывания в городах Средней Азии в литературе конца XIX-начала XX в. почти отсутствуют, в то время как этот промысел способствовал развитию многих других значимых ремесел. Переработка продуктов животноводства играла важную роль в жизни города. У мастеров-пищевиков, в частности мясников, бесспорно, наблюдается связь с кузнецами, кожевниками, сапожниками, деревообделочниками, мыловарами, свечниками, с мастерами, которые занимались изготовлением традиционного музыкального инструмента доиры и др.

Некоторые данные, относящиеся к скотобойне Худжанда, имеются в трудах профессора А.К. Мирбабаева, который указывает место постройки первой скотобойни в Худжанде [6, с.45]. По данным А. Мирбабаева и О. Махмудова, скотобойня приносила городскому бюджету большие доходы. В 1910 г. доход от аренды скотобойни составил 5 350 руб., в 1919 г. – 19 тыс. 600 руб. [7, с.100]. Известный таджикский писатель Садриддин Айни также уделяет внимание работе скотобоен и в своих воспоминаниях описывает скотобойню в Бухаре изучаемого периода [1, с.293].

Из «Справочных книжек Самаркандской области» можно узнать о количестве животных, забиваемых на городских бойнях [9, с.27], и о существовании кишечно-моечного завода Г. Дюршмидта [10, с.136]. Подробную и полезную информацию о функционировании фирмы Г. Дюршмидта можно узнать из статьи Владимира Проскурина «Промыслы Востока — дело тонкое да звонкое» [15]. М. И. Вексельман в статье «К вопросу о проникновении иностранного капитала в экономику Средней Азии до Первой мировой войны» дает информацию о деятельности фирмы Г. Дюршмидта в Туркестанском крае [3, с.31 - 32].

Сведения о постройке скотобойни в Худжанде и Истаравшане хранятся в архивных документах Центрального государственного архива Республики Таджикистан. История постройки скотобойни в Худжанде предусматривает разработку таких вопросов:

- история постройки скотобоен в городах Средней Азии;
- условия строительства скотобойни;
- информация о забиваемых животных;
- условия работы мясников;
- наличие на скотобойне ветеринарных работников;
- появление нового промысла в сфере обработки животноводческих продуктов.

Основным местом работы мясников - «саллох» были скотобойни - «саллоххона», находившиеся за городом. Однако до вхождения Средней Азии в состав царской России в Худжанде не было скотобойни. До её постройки забой скота происходил в мясных лавках – «дукон», то есть закалывание животного, разделка туши и продажа мяса происходили в одном месте. Согласно сведениям А.К. Мирбабаева, мясник, как правило, покупал овец в живом весе и, пригнав их в лавку, там же резал [6, с.100]. Территории, на которых располагались мясные лавки, были одними из источников загрязнений и причинами вспышек инфекционных болезней [7, с.100]. В исторической литературе упоминается, что худжандская скотобойня была построена в 1907 году. Однако, как показывают архивные документы, Генрих Дюршмидт построил скотобойню в городе намного раньше. В Центральном государственном архиве Республики Таджикистан хранится дело «О постройке и отдаче в аренду скотобоен в городах Ходженте и Ура-Тюбе на 1893 – 1895 г.». В ней находится кондиция [14]¹ «На отдачу с торгов устройства и содержания скотобоен в городах Ходженте и Ура-Тюбе». Условия постройки и содержания скотобоен в упомянутых городах были одинаковыми.

На заседании Ходжентского городского хозяйственного управления от 24 декабря 1893 года был заслушан вопрос: «Купец Дюршмидт, желая принять устройство и содержание скотобоен в городах Ходженте и Ура-Тюбе, просит об изменении четырех параграфов выработанных кондиций по постройке и эксплуатации скотобоен в городах Ходженте и Ура-Тюбе, а именно: параграф 4-й: «здание скотобоен должно быть построено в течение четырех

---

¹ Кондиция - это условие, требование, обязательство договаривающихся сторон или одной стороны по отношению к другой.

месяцев со дня заключения контракта». Это может быть выполнено арендатором тогда лишь, если контракт будет заключен не ранее первых чисел мая, иначе постройка немыслима ввиду того, что до мая погода непостоянная, что сильно мешает постройке, или же контракт может быть заключен и раньше, но четырехмесячный срок должен считаться с 1-го мая» [11, л.28].

Согласно архивным сведениям предполагается, что скотобойни в Худжанде и в Ура-Тюбе (ныне Истаравшан) были построены и сданы в эксплуатацию приблизительно в 1894 – 1895 гг. Кондития «На отдачу с торгов устройства и содержания скотобоен в городах Ходженте и Ура-Тюбе» информирует об историческом значении постройки скотобоен. Например, в первом параграфе кондитии приводится следующее: «Право на устройство скотобойни на городском участке земли и содержание таковой отдается с торгов на пять лет и остается за тем, коим на торгах будет предложена высшая арендная плата за участок земли. Участок земли под устройство скотобойни должен быть на месте 2000 кв. саж. (0,91га – М.М.)» [11, с.1].

Первая скотобойня в Худжанде была устроена за городскими воротами Масчиди Савр, недалеко от местности Дунги-мазор. Она находилась в арендном пользовании у частных собственников [6, с. 45]. Полевые исследования показывают, что в тот период мясники Худжанда географически располагались в махалле Масчиди Савр, то есть в окрестностях бойни. По данным нашего полевого исследования, скотобойня располагалась к западу от места, где в настоящее время построен областной родильный дом. При скотобойне действовал кишечный отдел, где производилась чистка кишок. Потом кишечный отдел был отделен от скотобойни. Кишечный завод, который в народе прозвали «заводи руда» (кишечный завод), располагался в 500 метрах от скотобойни, на берегу Сырдарьи.

Здесь уместно подчеркнуть факт возникновения нового промысла, которого до этого в городе не существовало. В конце XIX-начале XX в. в Средней Азии возникла новая отрасль по обработке продукции животноводства: кишечно-моечный завод. И.В. Гейер приводит следующие сведения: «Кишечное производство главным образом основалось в крупных населенных центрах. Кишки скапываются на бойнях и в консервированном виде отправляются за границу, где идут на изготовление струн и потребности колбасных заведений. Фирма Дюршмидт является главным экспортером» [4, с. 210]. Согласно данным, приведенным И.В. Гейером, среди заводов, связанных с пищевыми промыслами, кишечный завод занимал первое место по численности мастеров и работников. В Туркестанском крае в 1908 году насчитывалось семь кишечных заводов, годовой оборот которых составлял 116 030 рублей [4, с. 241]. К 1914 году Г. Дюршмидт владел 12-ю из 19-ти зарегистрированных кишечно-очистительных заводов [5, с.140]. Кишечно-моечный завод в Самарканде находился в квартале Пайкобак [10, с.136]. А в Истаравшане аналогичный завод находился в русской части города [13, л.18 об.].

Судя по труду «Брюхо Петербурга», обработка кишок животных состояла из следующих этапов: очищение, выворачивание кишок наизнанку, их промывка, смывание в пучки и засолка. Приводим технологию очищения кишок: «...прежде всего подставляют кишку к крану с холодной водою, которую, вместе с содержимым кишок, выжимают руками, наподобие того, как напившихся пиявок освобождают от крови» [2, с. 51]. Выворачивание кишок наизнанку и промывка производились следующим образом: «Выворачивание длинной тонкой кишки производится посредством стальной палки в аршин длиною, на которую кишку надевают таким образом, что один конец кишки выходит в другой. Вывороченную кишку передают другим рабочим, которые полощут ее в холодной воде и затем скоблят посредством особой деревянной «скобилки» [2, с.51].

В Худжанде с древних времен повара и домохозяйки были хорошо знакомы с техникой выворачивания кишок, так как им приходилось готовить традиционные виды колбас: хасиб и кази. Как уже было упомянуто, следующим этапом после выворачивания кишок являлось их сматывание в пучки. Мы читаем: «В стену вколоочены один над другим два длинных деревянных гвоздя цилиндрической формы. Расстояние между гвоздями около аршина. На это «мотовило» и наматываются кишкы, причем с каждого быка представляют только один пучок, а прямая кишкы – другой. Затем пучки кишок солят и укладывают в бочки для отправки за границу» [2, с. 51]. На наш взгляд, процесс обработки кишок на кишечно–очистительных заводах, российских и среднеазиатских, был одинаковым.

По мере возможности скотобойню и кишечный завод старались строить за пределами больших городов. Так, в труде, в котором описывается деятельность мясников Санкт-Петербурга в конце XIX–начале XX века, даются сведения по этому вопросу: «Первая польза для столицы от доставки битого мяса уже та, что бойни относятся не только за черту ее, но даже за многие сотни верст, что способствует оздоровлению города» [2, с. 42].

Скотобойни в городах Средней Азии являлись источником загрязнений и инфекций. С. Айни в «Воспоминаниях» пишет: «Когда я пошел к бойне, зловоние перехватило мне дыхание. Зажав пальцами нос, я вошел внутрь» [1, с.293]. В Бухаре было довольно много скотобоен, которые находились в центре города: возле мечетей, медресе и базаров. Мясные ряды в Бухаре включали до двухсот мясных лавок, и каждая из них имела скотобойню [1, с.291 - 292].

С. Айни так описывает скотобойню Бухары: «Там было большое четырехугольное полутемное помещение, по четырем углам которого стояли столбы. Вдоль стен тянулись ряды крюков, на которых висели барабаны туши. Посреди помещения проходила канава, выложенная кирпичом с двух сторон. По краям канавы резали бараков и быков. Канава была полна крови, сюда же выбрасывали и содержимое внутренностей животных» [1, с. 293].

На основе архивных материалов за 1906 год попытаемся охарактеризовать скотобойню Худжанда. Согласно докладу исполняющего обязанности ветеринарного инспектора Самаркандинской области, скотобойня состояла из двух дворов: двора бойни и скотопригонного двора при бойне. Пол скотобойни был залит асфальтом, проточной воды для очистки помещения после убоя скота не было, воду носили ведрами из Сырдарьи. Существовали желоба для стока крови. Крюки для туш описываются таким образом: «Вешалки для мяса примитивного устройства: к вертикальным столбам, поставленным около самой стены, привязаны горизонтальные песты с гвоздями, причем вешалки не покрыты оцинкованным железом и привязаны простыми веревками, которые пропитаны разложившейся кровью и издают зловоние: равно также и стена, с которой соприкасаются вешалки». Далее читаем: «Само помещение очень темное. Время убоя не определено, так что убой иногда продолжается до часу дня. Мясо развозится в обычновенных арбах, а арбы приспособленные (оцинкованные) стоят во дворе скотобойни» [12, л. 2].

Как показывают письменные источники, состояние дореволюционных скотобоен в городах Средней Азии было почти одинаковым. О.А. Сухарева в главе, посвященной убою скота в Бухаре в конце XIX-начале XX вв., пишет: «Находясь в самых населенных частях города, бойни отправляли смрадом гниющих отбросов воздух столицы, однако это считалось тогда в порядке вещей» [8, с. 22]. Но, в отличие от скотобоен Бухары, скотобойня Худжанда располагалась за городскими воротами.

Петербургская скотобойня конца XIX-начала XX века делилась на три отделения: первое было предназначено для быков, второе – для телят и третье – для свиней и поросят [2, с. 26]. В статье «Заповедный уголок: в Астрахани от глаз скрыт целый дореволюционный квартал» описывается дореволюционная астраханская скотобойня [16]. В российских скотобойнях закалывали в основном быков, свиней и, реже, - баранов. В среднеазиатских городских скотобойнях, и в том числе в позднефеодальном Худжанде, мясники занимались убоем баранов, быков, коз, лошадей и верблюдов. Преимущественно резали баранов. Разнообразие видов забиваемых животных говорит о развитости животноводческого дела и промысла по убою скота – «кассоби». Мясники имели навыки по обработке туш всех перечисленных видов животных.

В «Справочной книжке Самаркандинской области» на 1893 г. приводятся следующие сведения: «В 1891 году на двух бойнях убито было: рогатого скота – 7 488, овец – 62 039, козлов – 4 805, верблюдов – 13 и лошадей – 110» [9, с. 27]. Судя по порядку предоставления информации, которая дается в справочной книжке по каждому городу, по всей вероятности, названные бойни находились в Самарканде и Катта-Кургане. В то время Худжанд и Истаравшан, которые также входили в состав Самаркандинской области, в 1891 г. еще не имели боен. Как показывают данные по численности забитых животных, не только в Худжанде, но и в других городах Средней Азии преимущественно забивали баранов.

В двенадцатом параграфе кондиции «На отдачу с торгов у устройства и содержания скотобоен в городах Ходженте и Ура-Тюбе» приводится следующее: «В течение контрактного срока арендатор взимает за убой скота: за крупный – коров, быков, лошадей и верблюдов – по 20 коп. за штуку; мелкий – баранов, козлов и телят – по 6 коп. за штуку. Скот для убоя допускается только здоровый, для чего, предварительно убою, ему делается осмотр лицом по назначению администрации; если же такового лица не будет по чему-либо, собственник бойни обязывается в сомнительных случаях или вовсе не принимать скот для убоя, или же, в случае убоя, не выпускать мяса из помещения скотобойни до осмотра его медицинским надзором» [11, л. 2]. Перечисленные условия должен был соблюдать арендатор скотобойни в течение контрактного срока.

Каждый параграф кондиции дает определенную информацию об устройстве и содержании городской скотобойни. Приводим тринадцатый параграф кондиции: «Скотобойня должна быть содержима арендатором всегда опрятно, для чего убой скота должен производиться над чанами, устроеннымми в ямах, края которых должны быть плотно пригнаны в уровень с полом. Пол по мере надобности сполоскивается водой, стены при надобности должны дезинфицироваться; получаемая от убоя скота кровь и другие нечистоты ежедневно должны увозиться из скотобойни на места, указанные уездной администрацией, и зарываться в землю или отдаваться жителям на удобрение полей, ни в каком случае не оставаться в резервуарах скотобойни до другого дня и не спускаться в арыки и пруды, из которых жители пользуются водою» [11, л.2 – 2 об].

Однако санитарно-гигиенические условия не соблюдались. Скотобойня, которая впервые была построена в Худжанде в конце XIX в., не отвечала требованиям к помещениям для убоя скота, не была обеспечена хорошими санитарными условиями и ветеринаром. Об этом свидетельствует содержание доклада исполняющего обязанности ветеринарного инспектора Самаркандинской области от 14 февраля 1906 года военному губернатору Самаркандинской области [12, л. 2]. В связи с этим было получено предписание военного губернатора Самаркандинской области об упорядочении дела по убою скота в г.

Худжанде. Для того чтобы устраниить антисанитарию, начальником уезда для осмотра бойни были приглашены ветеринарные врачи.

В 1906–1912 гг. начальником уезда был Н.С. Лыкошин. В архивных документах хранится постановление начальника Ходжентского уезда за №23 от 15 сентября 1906 года. В нем в частности было указано следующее:

1. Пригласить на службу ветеринарного фельдшера с жалованием в 600 руб. в год и для общего ветеринарного надзора – уездного ветеринарного врача с вознаграждением 300 руб. в год.
2. Перестроить люки на плоский желоб во всю длину павильона скотобойни с двумя отводящими кровь, тоже плоскими, желобами; желоба должны быть цементированы.
3. Выложить булыжником весь двор около павильона бойни, около чанов, воспринимающих кровь и отбросы; площадку земли на протяжении 2 аршин вымостить камнем и цементировать, поправить стены на скотопригонном дворе.
4. Перестроить вешалки для мяса с железно-лужеными крючьями.
5. Для обмывания водою пола и желобов после резки устроить колодезь с насосом.
6. Упорядочить возку мяса с бойни в город заведением мясоторговцами арб с оцинкованными ящиками и установить время убоя скота – летом до 10 часов утра и зимою – до 12 часов дня.
7. Выстроить помещение для лиц ветеринарного надзора.

Для приведения в исполнение намеченных мер требуется некоторая перестройка бойни и новые сооружения, а с тем вместе и ремонт, на что городским техником составлены сметы, по которым исчислено на ремонт и улучшение бойни 4 736 руб. 36 коп. на постройку [12, л.9]. Также предполагалось устройство ветеринарной амбулатории при проектируемой к постройке новой бойне.

Мясники и работники, которые занимались обработкой кишок, были из местных жителей, а ветеринары приглашались из России из-за открытия вакансии на данную должность. Таким образом, ветеринары в Худжанде и в других городах Средней Азии были из русского населения.

В архивных документах хранится несколько переписок между Самаркандинским областным правлением и ходжентским уездным начальником о капитальном ремонте бойни. Анализ архивных материалов показывает, что областное правительство искало средства для ремонта и строительства новых сооружений при бойне.

Так, согласно смете, планировалась постройка навеса для скота за 886 руб. 28 коп., капитальный ремонт и улучшение бойни за 4 798 руб. 79 коп., постройка флигеля при той же бойне для ветеринарного надзора за 2 759 руб. 92 коп. Также предполагалось ввести в смету постоянный расход в сумме 780 руб. на содержание при скотобойне санитарного надзора: ветеринарному фельдшеру 480 руб., и 300 руб. в качестве вознаграждения уездному ветеринарному врачу [12, л.12].

Судя по постановлению ходжентского уездного начальника за №24 от 20 августа 1907 года, утвердили представить техническую смету, пояснительную записку, план бойни военному губернатору области и ходатайствовать о постройке бойни на средства города [12, л.38].

Начальник Ходжентского уезда подполковник Н.С. Лыкошин 8 ноября 1907 г., обращаясь к туркестанскому генерал-губернатору, писал, что г. Худжанд до настоящего

времени не имеет городской скотобойни [6, с. 45]. Видимо, на определенное время из-за плохих санитарно-гигиенических условий на городской бойне был прекращен убой скота.

Как показывают архивные материалы, областное правление беспокоилось о здоровье населения Худжанда. Особое внимание уделялось месту для забоя скота и употребляемому мясу. Все бойни среднеазиатских городов находились под постоянным надзором ветеринарного врача.

Список использованной литературы и архивных документов:

1. Айни, С. Воспоминания / С. Айни. – Москва; Ленинград: Издательство Академии наук ССР, 1960. - 1087 с.
2. Бахтиаров А.А. Брюхо Петербурга / А.А. Бахтиаров. – Ленинград: РИА «Ферт», 1994. – 224 с.
3. Вексельман М. И. К вопросу о проникновении иностранного капитала в экономику Средней Азии до Первой мировой войны / М. И. Вексельман // Общественные науки в Узбекистане - Ташкент: Издательство Академии НАУК Узбекской ССР. - №7. - 1961.- С.31-37.
4. Гейер И. И. Весь русский Туркестан / И.И. Гейер. – Ташкент, 1908. – 308 с.
5. Иноятова Д. Немецкая диаспора к экономике Туркестана // Материалы Международной конференции «Социальная жизнь народов Центральной Азии в первой четверти XX века: традиции и инновации» (12 – 13 сентября 2008 г.). - Ташкент, 2009. – 167 с.
6. Мирбабаев А. К. Историческое наследие Худжанда / А. К. Мирбабаев. – Душанбе: Ирфон, 1995. – 159 с.
7. Мирбабаев А., Махмудов О. Худжанд – по пути нового исторического прогресса / А. Мирбабаев, О. Махмудов. – Худжанд: Нури Маърифат, 2009. – 176 с.
8. Сухарева О.А. Позднефеодальный город Бухара в XIX – начале XX вв., ремесленная промышленность / О.А. Сухарева. - Ташкент: Издательство Академии наук Узбекской ССР, 1962. – 235 с.
9. Справочная книжка Самаркандинской области. Изд. обл. статистического комитета. / Под. ред. М. Вирского. Вып. I. – Самаркандин: Типография Штаба войск Самаркандинской области, 1893. – 238 с.
10. Справочная книжка Самаркандинской области. Изд. обл. статистического комитета. /Под. ред. М. Вирского. – Самаркандин: Типография «Товарищество», 1901. – 161с.
11. Центральный архив Р.Т. Ф. №1-и. On. №1. Ед. хр. №1403а. – 34 л.
12. Центральный архив Р.Т. Ф. №1-и. On. №1. Ед. хр. № 1916. – 130 л.
13. Центральный архив Р.Т. Ф. №1-и. On. №1. Ед. хр. №2042. – 30л.
14. https://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/20545/
15. <https://daz.asia/ru/promysly-vostoka-delo-tonkoe-da-zvonk/>
16. <https://astralist.info/archives/23020>

REFERENCE LITERATURE AND ARCHIVAL DOCUMENTS:

1. Aini, S. Reminiscences / S. Aini. – M.-Leningrad: Academy of Sciences of the SSR publishing-house, 1960. - 1087 p.
2. Bakhtiyorov A.A. Belly of St. Petersburg / A.A. Bakhtiyorov. - Leningrad: Fert, 1994. - 224 p.
3. Vekselman M.I. On the issue concerned with foreign capital penetration into Central Asia economy before the First World War / M.I. Vekselman // Social Sciences in Uzbekistan - Tashkent: Academy of Sciences of the Uzbek SSR publishing-house. - #. 7. - 1961. - p.31-37.
4. Geyer I.I. All Russian Turkestan / I.I. Geyer. - Tashkent, 1908. - 308 p.

5. Inoyatova D. German diaspora to Turkestan economy // Materials of the international conference on the topic of "Social life of the peoples of Central Asia in the first quarter of the 20th century: traditions and innovations" (September 12-13, 2008). - Tashkent, 2009. - 167 p.
6. Mirboboyev A.K. Historical heritage of Khujand / A.K. Mirboboyev. - Dushanbe: Cognition, 1995. - 159 p.
7. Mirboboyev A., Mahmudov O. Khujand - on the path of new historical progress / A. Mirboboyev, O. Mahmudov. - Khujand: Light of Enlightenment, 2009. - 176 p.
8. Sukharyeva O.A. Post-feudal Bukhara-city referring to 19th – the beginning of 20th centuries, handicraft industry / O.A. Sukharyeva. - Tashkent: Academy of Sciences of the Uzbek SSR publishing-house, 1962. - 235 p.
9. Reference book of Samarkand region. Edition of regional statistical committee. / under the editorship of M. Virsky. Issue I. - Samarkand: Headquarters of troops of Samarkand region printing-house, 1893. - 238 p.
10. Reference book of Samarkand region. Edition of regional statistical committee. / under the editorship of M. Virsky. - Samarkand: Partnership, 1901. – 161 p.
11. Central archive of Tajikistan Republic (CATR). F. No. 1-i. Inv. No. 1. Case No. 1403a. – sheet 34 l.
12. CATR. F. No. 1-i. Inv. No. 1. Case No. 1916. – sheet 130.
13. SATR. F. No. 1-i. Inv. No. 1. Case No. 2042. – sheet 30
14. https://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/20545/
15. <https://daz.asia/ru/promysly-vostoka-delo-tonkoe-da-zvonk/>
16. <https://astralist.info/archives/23020>

УДК: 930

DOI 10.24412/2413-2004-2023-1-30-37

**ОСВЕЩЕНИЕ
ИСТОРИИ ГОСУДАРСТВА
ГУРИДОВ В ТРУДАХ
АКАДЕМИКА В.В. БАРТОЛЬДА**

**ИНЬИКОСИ ТАЪРИХИ
ДАВЛАТИ ГУРИЁН ДАР ОСОРИ
АКАДЕМИК
В.В. БАРТОЛЬД**

**COVERAGE OF GURID
STATE HISTORY IN
ACADEMICIAN V.V.
BARTHOLD`S HISTORICAL
PRODUCTION**

**Шарипов Мухаммад Маруфович, канд.истор.наук.,
старший преподаватель кафедры истории
таджикского народа ГОУ «ХГУ имени академика
Б. Гафурова» (Худжанд, Таджикистан)**

**Шарипов Муҳаммад Маруфович, н.и.т.,
муаллими қалони кафедраи таърихи ҳалқи
тоҷики МДТ «ДДҲ ба номи академик
Б. Гафуров» (Хӯҷанд, Тоҷикистон)**

**Sharipov Muhammad Marufovich, candidate of
historical sciences, senior lecturer of the department
of the history of Tajik nation under the SEI “KhSU
named after academician B. Gafurov” (Khujand,
Tajikistan) E-MAIL: istoriya_tj@mail.ru**

Изучается отражение истории государства Гуридов в трудах академика Василия Владимировича Бартольда. Проанализированы сведения из работ В.В. Бартольда в сопоставлении с сообщениями из средневековых письменных источников «Худуд-уль-алем» неизвестного автора, «Носировы разряды» Минходжиддина Сироджа Джузджани и т.д. Кроме того, сведения ученого сопоставлены с информацией из трудов таджикских, иранских и узбекских историков. Отмечено, что академик В.В. Бартольд являлся известным знатоком средневековой истории Мавераннахра и Хорасана. В трудах ученого подробно отражена политическая, социально-экономическая и культурная жизнь государства Гуридов. В исторических трудах и некоторых других исследованиях учёный, опираясь на первоисточники, охарактеризовал историческую географию некоторых регионов горного Гура, исследовал земельные отношения, положение сельского хозяйства, военные походы гуридских правителей, описал территории, которые входили в состав государства Гуридов. Обоснован вывод, что в трудах В.В. Бартольда существуют ценные сведения по представленной теме. Выделено, что академик В.В. Бартольд изучил основные проблемы политической и исторической географии Гура и государства Гуридов. Учёный, опираясь на сведения из средневековых письменных источников, изучил и объективно разработал основные проблемы, касающиеся истории данного государства. Также им было рассмотрено военное противостояние султана Гиясуддина с Хорезмшахами и причины падения государства Гуридов.

Ключевые слова: В.В. Бартольд, письменные исторические источники, государство Гуридов, государство Хорезмшахов, историческая география, султан Гиясуддин, военное противоборство

Инъикоси таърихи давлати Гуриён дар осори академик Василий Владимирович Бартолд баррасӣ шудааст. Маълумоти асарҳои В.В. Бартольд дар муқоиса бо ҳабарҳои сарчашмаҳои ҳаттии асримиёнагӣ чун «Худуд-ул-алам»-и маҷҳулмуаллиф, фаришсанги «Табакоти Носирӣ»-и Минходжиддин Сироҷи Чӯзҷонӣ ва гайра мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Инчунин, маълумоти олим бо маълумоти осори муарриҳони тоҷик, эронӣ ва ўзбек муқоиса шудаанд. Академик В.В. Бартолд донишишанди маъруфи таърихи асримиёнагии Мовароунахру Ҳурросон буда, дар асарҳои ў ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва мадании давлати Гуриён муфассал инъикос ёфтааст. Дар осори таъриҳӣ ва

баъзе тадқиқоти дигар олим бо такя ба маъхазҳои таъриҳӣ ҷуғрофиёи таъриҳии баъзе манотиқи Fурро тавсиф намуда, муносабатҳои заминдорӣ, вазъи кишиоварзӣ, юришиҳои ҳарбии ҳукмронҳои Гуриёнро таҳқиқ карда, ҳудудҳои давлати мазкурро муайян намудааст. Хулоса шудааст, ки дар асарҳои В. Бартольд, оид ба мавзуи интихобдишуда маълумоти пурӯсимати таъриҳӣ мавҷуд аст. Кайд карда мешавад, ки В.В. Бартолд масоили асосии таърихи сиёсӣ, ҷуғрофиёи таъриҳии Fур ва давлати Гуриёнро таҳқиқ намудааст. Олим ба аҳбори маъхазҳои ҳаттии асримиёнагӣ такя намуда, масъалаҳои асосии таърихи давлати мазкурро объективона мавриди омӯзии қарор додааст. Ҳамчунин В.В.Бартолд зиддияти мусаллаҳонаи султони Fuёсуддин ва Ҳоразмиоҳиён ва сабабҳои суқути давлати Гуриёнро баррасӣ кардааст.

Калидвоожаҳо: В.В. Бартолд, сарчаимаҳои ҳаттии таъриҳӣ, давлати Гуриён, давлати Ҳоразмиоҳиён, ҷуғрофиёи таъриҳӣ, султони Fuёсуддин, зиддиятҳои ҳарбӣ

The article dwells on the reflection of history of Ghurids state in academician Vasily Vladimirovich Bartold's historical productions. The author conducted an analysis beset with information from V.V. Bartold's historical productions in comparison with messages from medieval written sources referred to as "Hudud-ul-olam" by an unknown author, "Tabakoti Nosiri" by Minhojiddin Siroj Jurjoni, etc. In addition, the scientist's information is compared with data out of Tajik, Iranian and Uzbek historians' works. It is noted that academician V.V. Barthold was a well-known expert on the medieval history of Movarounnahr and Khuroson. The scientist's works reflect political, socio-economic and cultural life of Ghurids state, in details. In historical works and some other studies, proceeding from primary sources the scientist characterized the historical geography of some regions of Gur mountain and studied land relations, the situation of agriculture, military campaigns of Ghurids rulers, described the territories that were part of Ghurids state. The conclusion is substantiated that in V.V. Barthold's historical production there is valuable information concerned with the topic in question. It is highlighted that academician V.V. Bartold studied the main problems dealing with politico-historical geography of Gur and Ghurids state. Relying on information from medieval written sources the scientist studied and objectively developed the main problems relating to the history of the relevant state. As well as, he considered the military confrontation between Sultan Giyosuddin and Khorezmshahs and reasons for the collapse of Ghurids state.

Key words: V.V. Bartold, written historical sources, Ghurids state, Khorezmshahs state, historical geography, Sultan Giyosuddin, military confrontation

Изучение истории средневековых государств таджикского народа является важным вопросом отечественной историографии. Именно в этот период таджикам удалось создать в Хорасане и Мавераннахре могущественные государства, которые внесли весомый вклад в политическую, экономическую и культурную жизнь народов данного региона.

Одним из средневековых государств таджикского народа считается государство Гуридов, которое на протяжении семи десятков лет играло важную роль в истории Центральной Азии.

Важно подчеркнуть, что русские и советские ученые внесли полновесный вклад в освещение истории государства Гуридов. Среди корифеев, стоявших у истоков становления и развития исторической науки в Таджикистане, несомненно, выделяется фигура выдающегося востоковеда, создателя русской востоковедческой школы, крупнейшего историка Востока, академика Василия Владимировича Бартольда.

Чрезвычайно широкий диапазон научных интересов ученого охватывает все периоды Средневековья и Нового времени в истории народов Центральной Азии.

В трудах В.В. Бартольда имеются, в том числе, ценные сведения по истории и этнографии Гура. В исторических трудах и некоторых других исследованиях он, опираясь на первоисточники, охарактеризовал историческую географию некоторых регионов горного Гура, исследовал земельные отношения, положение сельского хозяйства, военные походы гуридских правителей, описал территории, которые входили в состав государства Гуридов.

По сравнению с Газневидами, Сельджукидами и Карабанидами, политическая, социально-экономическая и культурная история государства Гуридов мало отражена в средневековых письменных источниках XI-XIII веков. Освещая историографическое состояние данного периода, академик В.В. Бартольд отмечает: «События той эпохи имели большое значение в истории мусульманских народов: к этому времени относятся падение господства Сельджуков, подчинение Мавераннахра языческой державе, усиление двух новых мусульманских династий - Хорезмшахов и Гуридов, победа Хорезмшахов в борьбе с их мусульманскими соперниками и с языческими кара-китаями, объединение под их властью всей восточной части мусульманского мира и образование могущественной по виду империи, внутреннее бессилие которой, однако, не замедлило обнаружиться при первом серьезном столкновении с внешним врагом» [3, с. 77].

Главным источником сведений по истории Гуридов является труд Минходжиддина Сироджа Джузджани «Табакат-и Насири» («Носировы разряды»). При изложении истории гурских султанов Джузджани пользовался также сочинением по генеалогии Фахр ад-дина Мубарек-шаха Мерверруди, которое было написано в начале XIII в. и содержит много интересных сообщений о языке и племенах тюрков [3, с. 77]. Действительно, данное сведение В.В. Бартольда имеет научное значение. Придворный историк династии Шинасбенидов Минходжиддин Сиродж Джузджани (род. в 1193 г.) в 1257-1260 годах написал уникальную книгу «Табакат-и Насири». Он посвятил этот труд правителю Индии Носируддину Махмуд-шаху (1246-1265). Работа состоит из 23 глав (табакатов) и освещает общую историю страны. Главы 17-я, 18-я, 19-я посвящены истории Гура и государства Гуридов. Необходимо подчеркнуть, что «Табакат-и Насири» - единственный источник, который информирует нас о правлении каждого правителя, падишиха и султана из династии Шинасбенидов.

По этническому происхождению Гуриды относились к восточноиранской группе народов. Академик В.В. Бартольд объективно обосновал этническое происхождение Шинасбенидов (Гуридов). Он пишет по этому ключевому вопросу: «С XI в. иранские области все больше переходили под власть турок, причём, конечно, дольше всего сохраняли свою самостоятельность области горные или защищённые горами. Из династий иранского происхождения притязания на великодержавие заявляла только одна – Гуриды (XII-XIII вв.) из области Гур в западной части Афганистана, овладевшие обширной страной, в том числе некоторыми областями к северу от Амударьи, например долиной Сурхана» [2, с. 459].

Отметим, что изучению истории государства Гуридов уделили достаточное внимание афганские историки Абдухайя Хабиби, Мир Гулям Мухаммад Губар, Атикулла Пажвок, Агар Фуруги и др. Но при правлении последних афганских королей, Надир-шаха (1929-1933) и Захир-шаха (1933-1983), а также в период правления президента Дауда (1977-1978), историческая наука в Афганистане оказалась под жёсткой государственной цензурой. Другими словами, сочинения, которые были написаны в данный период,

должны были соответствовать требованиям официальной идеологии. Поэтому некоторые афганские историки, которые в указанный период писали труды по истории государства Гуридов или самого Афганистана, занимались фальсификацией фактов и указывали на этническое происхождение Гуридов от пуштунов. Ценный исторический факт, выявленный В.В. Бартольдом, является жёстким ответом некоторым афганским фальсификаторам.

Важным вопросом является изучение географического положения государства Гуридов. Гур располагался в пределах Хорасана. Мухаммед Хусайн ибн Халафа ат-Табризи в «Бурхони котеъ» («Убедительный документ») пишет: ««Гур – известная область, расположенная вблизи Кандагара» [9, с. 1426]. Согласно другим сведениям, слово «гур» очень древнего происхождения. В авестийском языке, в санскрите и в бактрийском языке слово «гур» означает «гора», то есть Гур переводится на русский язык как «Горная страна» [8, с. 13]. Абдулхай Хабиби и Азиз Ахмад Панджшери близки к истине, так как в таджикском языке до сих пор горы, а также горную страну называют «гар»: например, нынешний Айнинский район Республики Таджикистан старожилы до сих пор называют Фальгар (общирная горная страна).

Одно из ранних географических сочинений анонимного автора, «Худуд-уль-олам мин-аль-машрик илал магриб» («Границы мира от Востока до Запада»), содержит более полные сведения о Хорасане, и особенно о Гуре. Неизвестный автор этого сочинения в отдельной главе книги, «Слово о Хорасанском регионе и его городах», пишет: «Хорасан – это обширная область, которая на востоке граничит с Индией, на юге – с пустыней Каргаскух, на западе – с Гурганом и Гуром, а на севере доходит до реки Джайхун (Амударья)» [10, с. 88; 12, с. 5]. Автор «Худуд-уль-олам» переходит к описанию Гурской области: «Гур – это область в Хорасане, которая находится среди гор и обрывов. Его царя называют гуршахом, и его род происходит от правителей Гузгана. В древности все население Гура было неверным, а нынче все мусульмане. В Гуре много городков и селений. Из этого региона вывозят бурда (хлопковые полосатые ткани, из которых шили халаты), доспехи, кольчуги, отличные мечи и другое оружие. Население злое, нелюдимое, воинственное, недоброжелательное и невежественное (джохил). Люди Гура в большинстве своём белокожи, но встречаются и смуглолицые» [11, с. 60].

Данная проблематика также чётко отражена в трудах В.В. Бартольда. Он отмечает: «Название Гур носила горная область, расположенная на восток и на юго-восток от Герата и на юг от Гарчистана и Гузгана. Наречие этих горцев существенно отличалось от хорасанского. Ещё в X в. гурцы большую частью оставались язычниками, хотя сама область со всех сторон была окружена мусульманскими владениями» [3, с. 401]. Как видно, историк определял границы Гура, опираясь на сведения первоисточников, и, кроме того, он информирует нас о древнем языке и вероисповедании жителей данного региона.

Нужно подчеркнуть, что в трудах В.В. Бартольда охарактеризованы и другие регионы государства Гуридов. Нам известно, что следующей после Гура областью, которая имела в Гуридском государстве важное политическое и экономическое значение, являлся Гарчистан.

По сведениям историка Ш. Камалиддина, название «Гарчистан» в Средние века прилагалось к горной области, расположенной в верхнем течении реки Мургаб. Это же название, т.е. Гарчистан, в Средние века носила также горная область, расположенная в верхнем течении реки Зеравшан в области Самарканда. Ещё в начале XX в. жители равнинных районов Средней Азии употребляли слово «галча», которое применялось к горцам верховьев Зеравшана и Памира [6, с. 262].

По данному поводу В.В. Бартольд пишет, что Гарчистан - это местность по верхнему Мургабу. Гарчистаном, т.е. областью горцев, называлась в X в. преимущественно область Верхнего Мургаба (на территории Афганистана). «Слово «гар» - «гора», область горцев называли Гарчистаном» [3, с. 292]. Слово «галъча» - «горец» в литературе домонгольского периода всегда пишется «гарча» и происходит от слова «гар» - «гора» [2, с. 197].

Следует сказать, что, кроме Гарчистана, существовали и другие важные области государства Гуридов, например Ахангараи, Бамиан, Фирузкух, Гузган и т.д. К сожалению, в трудах академика В.В. Бартольда нам не удалось найти сведений по другим областям настоящего государства, кроме Гарчистана.

Таким образом, в исторических трудах академика В.В. Бартольда подробно описана историческая география государства Гуридов. Стоит отметить, что ученый является одним из первых исследователей, который, ссылаясь на сведения из письменных первоисточников, освещает географическое положение данного государства.

При освещении академиком В.В. Бартольдом истории государства Гуридов, им в целом была представлена политическая и социально-экономическая ситуация в Средней Азии XII–XIII вв. В данный период, несмотря на нашествие тюрок и беспрерывные войны, в экономической и социально-политической жизни Средней Азии происходили большие изменения. Менялась жизнь горожан и сельчан, развивались сельское хозяйство, ремесло и торговля, расширялись и укрупнялись феодальные города, которые играли все большую роль в социально-экономической и военно-политической жизни страны. Сословие дихкан – внушительная военная сила (преимущественно рыцарская конница) прежних веков – постепенно теряло былое значение и заменялось наёмными тюркскими войсками. Разложение и окончательное отмирание этого сословия произошло именно в эти века.

Обращая внимание на этот процесс, учёный в сочинении «История Туркестана» пишет: «На разложении сословия дехкан должны были также отразиться дальнейшие успехи городской жизни, торговли и промышленности. В XI веке при Караканидах завершился процесс перехода жизни из старых шахристанов в пригороды, где находились базары, обращение прежних городов в предместья и предместий – в города. Города получили тот вид, который сохранился до нашего времени, с главными улицами от ворот к центру, базарными лавками вдоль этих улиц и центральным куполом рынка (чорсу) в месте их пересечения.... В Бухаре образовалась своего рода аристократическая городская республика, во главе которой стояли садры, т.е. духовные сановники, из дома Бурхана, представляющие интересы богатого класса» [2, с. 130].

В.В. Бартольд также отразил политическую историю Гуридского государства. После поражения Алауддина Гурида Хусейна в битве с султаном Санджаром в 1152 году, Герат был захвачен огузами. Но в дальнейшем, в 1175/1176 году, Гуриды во главе с султаном Гиясуддином отвоевали этот город.

Согласно средневековым источникам, после расширения государства султан Гиясуддин посадил на газнинский трон своего брата Шихабуддина, а сам перебрался в Фирузкух [1, с. 476]. В дальнейшем братья занялись снаряжением войск и укреплением своей власти, а затем, объединив войска Гура и Газны, начали завоевание сопредельных территорий, правители которых считали себя самостоятельными государствами.

Они начали с завоевания Герата. После гибели правителя Герата Таджуддина Юлдуза бывший раб султана Санджара, Бахауддин Тутраг, объявил себя правителем города и области. Как сообщают источники, этот раб, тюрок по происхождению, ненавидел

таджиков, унижал и грабил их. Жители Герата несколько раз обращались к султану Гиясуддину и просили защиты и покровительства [4, с. 357-58]. Когда объединённое войско Гуридов приблизилось к Герату, жители города восстали и с радостью встретили султана Гиясуддина. Правитель Герата Бахауддин Туграл, лишившись поддержки населения и не имея сил для защиты города, вынужден был покинуть Герат и скрыться во владениях Хорезмшахов. Эти события произошли в 571 г.х. (1175-76 гг. нашего летоисчисления) [1, с. 476].

По данному поводу В.В. Бартольд подчёркивает: «Гуриды распространяли свои владения не только на восток; в 571/1175-76 г. они заняли Герат, после чего и в Хорасане сделались соперниками Хорезмшахов, перед которыми, бесспорно, имели некоторые преимущества. Хорезмшихи могли вести свои войны только при помощи наемных сил; Гуриды, кроме своей тюркской гвардии, могли опираться также на воинственных горцев родной земли. Хорезмшихи, при всем своем могуществе, были вассалами неверных каракитаев. Гуриды были единственными независимыми и сильными государями в восточной части мусульманской Азии. На них, естественно, должны были обратиться взоры мусульман Хорасана и Мавераннахра» [3, с. 402].

Современные историки Хусейн Караконлу и Исмат Худайбахш считают, что основной причиной столкновения Гуридов и Хорезмшахов являлся захват Гуридами Герата в 1175 году. Они отмечают: «Ослабление власти Сельджукидов совпало с усилением государства Гуридов. Гуриды продолжили свою экспансию не только на восток от своего государства, но и на запад, в 1175 году захватили Герат и после этого стали основными соперниками Хорезмшахов» [7, с. 175]. Эти авторы также отмечают, что военно-политическое превосходство Гуридов в этом противостоянии было неоспоримым [5, с. 75-76].

Как видно, сообщение В.В. Бартольда соответствует сведениям средневекового историка Минходжиддина Сироджа Джузджани. Ученый в своих трудах подробно отразил данное событие.

После смерти султана Гиясуддина (1203 г.) и убийства Шихаббудина (1206 г.) начинается ослабление государства Гуридов. Братья в течение

43-х лет (с 1163 по 1206 год) благодаря мудрой политике и удачным военным походам способствовали организации огромной империи, которая объединила Хорасан и Северную Индию и протянулась от берегов Бенгальского залива до долины Амудары.

В 1206 году между гурскими полководцами возникла вражда, и в результате государство Гуридов распалось на три части. Законный наследник династии Шинасбенидов, султан Махмуд ибн Мухаммад Сам (1206-1210/1211), правил Фирузкухом, Кутбuddин Ойбек стал султаном Дели, Таджиддин Юлдуз - правителем Газны, а Насируддин Кабачи стал правителем Мултана. Таким образом, империя Гуридов, которую с огромным трудом создал Шихаббуддин Мухаммад, сразу же после его смерти распалась на три части, что и привело к ослаблению государства Гуридов. Но, тем не менее, история Гуридов имеет поучительное значение: она свидетельство того, что и после нашествия тюрок таджики имели собственную государственность.

В период 1206-1215 гг. султан Мухаммад Хорезмшах (1200-1220) постепенно завоевал почти все территории Гуридов, кроме северной части Индии. Таким образом, в 1215 году Гуридская империя полностью распалась. По данному поводу В.В. Бартольд отмечает: «Султан Мухаммед Хорезмшах среди мусульманских правителей не имел соперников. К 1215 г. он окончательно присоединил к своему государству все бывшие владения Гуридов и поставил во главе их своего сына Джелаль ад-дина. Как известно, в состав владений бамианской ветви Гуридов входили также некоторые области, находившиеся к северу от Амудары; среди

владетелей, находившихся в плену в Хорезме, упоминается владетель Вахта Джемаль ад-дин Омар, вероятно, преемник упоминаемого у Джузджани Мелик-шаха» [3, с. 437].

Таким образом, академик В.В. Бартольд как известный знаток средневековой истории Мавераннахра и Хорасана, в своих трудах освещает многие проблемы их политической, социально-экономической и культурной истории. В трудах ученого также подробно отражена политическая и историческая география Гура и государства Гуридов. Исследователь, опираясь на сведения из средневековых письменных источников, проанализировал и объективно представил основные проблемы истории данного государства.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Амиришхи Н. Государственность таджиков в IX-XIV веках. Отрывки из «Равзату-с-сафо» и другие книги / Нурмухаммад Амиришхи. – Душанбе: Амри шим, 1999.-1008 с. (на тадж. яз.)
2. Бартольд В.В. Общие работы по истории Средней Азии /Соч. Т. II. Ч.I / Василий Владимирович Бартольд. – Москва: Восточная литература, 1963. – 1016 с.
3. Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия /Соч. Т.I / Василий Владимирович Бартольд. – Москва: Наука, 1963. – 759 с.
4. Джузджани М.С. Табакоти Носири. Т.1. /Подготовка Абдулхая Хабиби/ Джузджани Минходж Сиродж. – Кабул, 1363 г.х. (1984). -501 с. (на перс. яз.).
5. История Афганистана с древнейших времен до наших дней / Отв. ред. Ю.В. Ганковский. – Москва: Мысль, 1982. – 368 с.
6. Камаладдинов Ш. Историческая география Южного Согда и Токаристана по арабоязычным источникам IX - начала XIII вв./ Шамсиоддин Камаладдинов. – Ташкент, 1996. - 360 с.
7. Караконлу Х., Худойбахши Д.И. Военно-политические отношения Гуридов с соседними странами /Хусайн Караконлу, Худойбахши Дучонни Исмат.//Улуми инсонии дошишгоҳи аз-Зухро, пойизи 1384. - №55.-С.167-192. (на перс.яз.)
8. Панджшери А.А. Историческая география Гура/ Панджшери Азиз Ахмад. – Кабул: Пухантун, 1360 х.ши. (1981). –309 с. (на перс.яз.)
9. Табрези Мухаммад Хусайн ибн Халафа. Бурхони котеъ. /Подготовка Мухаммад Мунина.Т.3. ش-ل. – Тегеран, 1342 х.ши. (1963).- С.1426 (на перс.яз.)
10. Худуд-ул-алем минал-машириқ илал-магриб. /Подготовка Манучехра Сутуда.–Тегеран, 1403 х.қ. (1983).-252 с. (на перс.яз.)
11. Худуд-ул-алем минал-машириқ илал-магриб. /Поготовка Абдуджамола Хасанова. – Душанбе: Бухара, 2014. - 588 с. (на тадж.яз.)
12. Шарипов М.М. Географическое положение Гура в XI-XII веках (по материалам средневековых исторических источников) //М.М.Шарипов// Вестник ТГУПБП. – Худжанд, 2018. - №3 (76). - С.5-10.

REFERENCES:

1. Amirshohi N. Statehood of Tajiks referring to 9th – 15th centuries. Patterns of “Ravzatu-s-safo” and other books /Nurmuhammad Amirshohi. - Dushanbe: Science order, 1999. - 1008 p. (in Tajik)
2. Bartold V.V. Collection of compositions on the history of Central Asia / Compositions. V. II. Part I /Vasily Vladimirovich Bartold. – M.: Oriental Literature, 1963. - 1016 p.
3. Bartold V.V. Turkestan in the era of the Mongol invasion / Compositions. V.I. / Vasily Vladimirovich Bartold. – M.: Science, 1963. - 759 p.
4. Jurjoni M.S. Stages of Nosiri. V.I. / Prepared by Abdulhai Habibi / Jurjoni Minhoj Sirodj. - Kabul, 1363 AH. (1984). - 501 p. (in Persian).

5. *The history of Afghanistan from ancient times to the present day / under the editorship of Yu.V. Gankovsky. – M.: Thought, 1982. - 368 p.*
6. *Kamoliddinov Sh. Historical geography of Southern Sughd and Tokharistan according to Arabic sources of 9th - early 13th centuries / Shamsiddin Kamoliddinov. - Tashkent, 1996. - 360 p.*
7. *Karachonlu H., Khudoybakhsh D.I. Military-political relations of Ghurids with neighboring countries / Khusain Karachonlu, Khudoybakhsh Duchoni Ismat. (in Persian)*
8. *Panjsheri A.A. Historical geography of Gur/ Panjsheri Aziz Ahmad. - Kabul: Pukhantun, 1360 h.sh. (1981). -309 s. (in Persian)*
9. *Tabrezi Muhammad Husayn ibn Khalaf. Burkhan qote` / Prepared by Muhammad Muina. V.3. - Tehran, 1342 h.sh. (1963). - P.1426 (in Persian)*
10. *Hudud-ul-olam minal-mashrik ilal-magrib / Prepared Manuchehr Sutud. - Tehran, 1403 h.q. (1983).-252 p. (in Persian)*
11. *Hudud-ul-olam minal-mashrik ilal-maghrib. / Prepared by Abdujamol Khasanov. - Dushanbe: Bukhara, 2014. - 588 p. (in Tajik)*
12. *Sharipov M.M. Geographical position of Gur referring to 11th – 12th centuries (based on medieval historical sources) // Bulletin of the TSUPBP. - Khujand, 2018. - №. 3 (76). - P.5-10.*

5.6.7. (07.00.15) ИСТОРИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ И ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ

5.6.7. ТАЪРИХИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛҲАЛҚӢ ВА СИЁСАТИ ХОРИЧӢ

5.6.7. HISTORY OF INTERNATIONAL RELATIONS AND FOREIGN POLICY

УДК: 94 (100-87)

DOI 10.24412/2413-2004-2023-1-38-46

**«ПРЕКРАСНАЯ ЭПОХА» В
ИСТОРИИ ТАДЖИКСКО-
ФРАНЦУЗСКИХ ОТНОШЕНИЙ
(ПЕРВЫЙ ЭТАП: 2018-2020 гг.)**

**«АҲДИ БОШУКӮҲ» ДАР
ТАЪРИХИ РАВОБИТИ ТОҶИКИСТОНУ
ФАРОНСА (МАРҲИЛАИ ЯКУМ:
СОЛҲОИ 2018-2020)**

**“BELLE ÉPOQUE” IN THE
HISTORY OF TAJIK-
FRENCH RELATIONS
(FIRST STAGE: 2018-2020)**

**Шарифзода Фирдавс Абдуфаттох, первый
секретарь Министерства иностранных дел
Республики Таджикистан, канд. истор. наук
(Душанбе, Таджикистан)**

**Шарифзода Фирдавс Абдуфаттох, котиби
якуми Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии
Тоҷикистон, н.и.т. (Душанбе, Тоҷикистон)**

**Sharifzoda Firdavs Abdufattoh, first secretary of the
ministry of foreign affairs of Tajikistan Republic,
candidate of historical sciences (Dushanbe,
Tajikistan) E-MAIL: firdavs.sharifzoda@mfa.tj**

Сделана попытка детально проанализировать новейшую историю развития и укрепления отношений надежного партнерства между Таджикистаном и Францией в период 2018-2020 гг. Рассматриваются процесс и динамика углубления сотрудничества двух стран и их вывода на качественно новый этап, прежде всего в свете содержания и результатов рабочего и официального визита Президента Республики Таджикистан во Францию в 2019 г., обмена визитами политических и парламентских делегаций, расширение взаимодействия в различных сферах на базе подписанных двусторонних документов. При изложении работы делается ссылка на сведения из книг и первоисточников, текущих архивов МИД и посольства страны в Париже, официальных отечественных и зарубежных электронных изданий, иных научных и статистических материалов.

Ключевые слова: Таджикистан, Франция, международные отношения, внешняя политика, история, «прекрасная эпоха», безопасность, межпарламентское сотрудничество, экономическая и культурная дипломатия, соглашения

Таҳлили муфассали таърихи навини рушд ва таҳқими муносибатҳои шарикӣ боэътиимидаи Тоҷикистону Фаронса дар солҳои 2018-2020 анҷом дода шудааст. Раванд ва динамикаи тақвият ва ба марҳалайи сифатан нав баромадани ҳамкориҳои ду кишвар, пеш аз ҳама, аз нигоҳи мундариҷа ва натиҷаҳои боздиди корӣ ва расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз Фаронса дар соли 2019, табодули сафарҳои ҳайъатҳои сиёсӣ ва партумонӣ, густарииши ҳамкорӣ дар баҳшиҳои гуногун дар заминаи санадҳои дучонибаи баимзорасида маҷриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Зимни таҳияи мақола ба маълумоти китобҳо ва сарчашмаҳои дасти аввал, бойгонии ҷории Вазорати корҳои хориҷӣ ва сафоррати кишивар дар Париж, наширияҳои расмии электронии дохилию хориҷӣ ва дигар маводи илмию оморӣ истинод шудааст.

Калидвозжаҳо: Тоҷикистон, Фаронса, муносибатҳои байнамилалӣ, сиёсати хориҷӣ, таъриҳи, «аҳди бошукуҷӣ», амният, ҳамкориҳои байнапарлумонӣ, дипломатияи иқтисодӣ ва фарҳангӣ, созишномаҳо

The author of the article makes an endeavor to analyze in detail the recent history of the development and strengthening of reliable partnership relations between Tajikistan and France in the period 2018-2020. The author considers the whole process and dynamics of deepening and bringing cooperation between the two countries to a qualitatively new stage, primarily through the prism of the content and results of the working and official visit of Tajikistan Republic President to France in 2019, exchange of visits of political and parliamentary delegations and the expansion of cooperation in various spheres on the basis of signed bilateral documents. Upon writing the paper, the author relies on information gathered from books and primary sources, the current archives of the Ministry of Foreign Affairs and the Embassy of the country in Paris, official domestic and foreign electronic publications, and other scientific and statistical materials.

Key words: *Tajikistan, France, international relations, foreign policy, history, “Belle Époque” security, inter-parliamentary cooperation, economico-cultural diplomacy, agreements*

Применительно к новейшей истории таджикско-французских отношений период 2018-2022 годов можно символично назвать «прекрасной эпохой». Как известно, ностальгическое словосочетание «прекрасная эпоха» (бель-эпок; фр. (La) Belle Époque) возникло и утвердилось после 1914 года для условного обозначения периода в европейской истории между 1870-ми годами и началом Первой мировой войны. Это была эра ускоренного технического и индустриального прогресса в странах Европы, экономических успехов, укрепления политических отношений, расцвета науки, культуры, искусства, литературы, в частности во Франции.

Так, эйфория в творческо-просветительских кругах Франции усилилась с возведением Эйфелевой башни, Малого и Большого Дворца (к югу от Елисейских Полей), моста Александра III в преддверии Всемирной выставки 1900 года, бульваров, кафе, кабаре, метро и зданий в стиле «ар-нуво» (фр. art nouveau, букв. «новое искусство») в Париже, «Городе света», признанном культурной столицей мира [6].

К сожалению, реалии нашего времени таковы, что продолжительный мировой финансовый кризис и экономические рецессии, такие современные вызовы, как стремительное изменение климата, нарушение биоразнообразия и загрязнение окружающей среды, международный терроризм, радикальный и религиозный экстремизм, незаконный оборот наркотиков и торговля людьми, серьезные угрозы продовольственной, водной, энергетической, информационной и кибернетической безопасности государств привели к заметному сдвигу в geopolитической и геоэкономической конфигурации нашей планеты. Эти явления всемирного масштаба, вкупе со столкновением амбиций и интересов двух полюсов мира, их гонки вооружений и беспощадной борьбы за природные ресурсы, влияние и доминирование, навязанными торговыми войнами и приграничными конфликтами, еще раз продемонстрировали шаткость статус-кво и баланса сил в мире, непосредственную взаимосвязанность всех процессов мировой политики и социума.

Относительно временных рамок нашего исследования следует трезво оценить эти обстоятельства и условия, параллельно с которыми две дружественные страны – Таджикистан и Франция – вознамерились активизировать и консолидировать взаимные отношения естественного, надежного и доверительного партнерства. Как в преддверии, так и на протяжении так называемой «прекрасной эпохи» в таджикско-французских взаимоотношениях мы стали свидетелями попытки государственного переворота и свержения конституционного строя в Таджикистане руководством и соучастниками бывшей Партии исламского возрождения, признанной террористической и экстремистской организацией (сентябрь 2015 г.) и нападения на иностранных туристов-велосипедистов в

Дангаре (июль 2018 г.), массовых варварских терактов в январе и ноябре 2015 года в Париже и 2016 года в Ницце, захвата власти в Афганистане террористическим движением “Талибан” в августе 2021 года и ведения затянувшейся так называемой «специальной операции» на Украине, начатой еще в феврале 2022 года.

Все указанные события национального и мирового масштаба побудили руководство Таджикистана и Франции к осуществлению радикальных реформ и преобразований в целях обеспечения мира, стабильности и безопасности, усиления обороноспособности и эффективной защиты границ, усилению противодействия религиозному экстремизму, радикализации и сепаратизма в обществе. В этом контексте закономерными считаем отдельные инициативы лидеров двух стран о проведении Международной конференции высокого уровня «Противодействие терроризму и насилиственному экстремизму» (3-4 мая 2018 года, Душанбе) и Парижского форума по вопросам мира (12-13 ноября 2018 года, Париж), которые положили начало «Душанбинскому процессу по борьбе с терроризмом» с серией последующих тематических конференций в Душанбе и ежегодными форумами в Париже.

Ввиду того, что история становления и укрепления межгосударственных многоотраслевых отношений Республики Таджикистан и Французской Республики в период 1991-2016 гг. была предметом глубокого анализа в монографическом труде автора [9] на основе диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, а созидательное сотрудничество двух стран до 2021 года было частично или в обобщенном виде отражено в двух других опубликованных автором статьях [10; 8], включая подробное описание проведения изумительной Выставки таджикских исторических экспонатов в Национальном музее азиатских искусств «Гиме» Парижа, считаем целесообразным акцентировать внимание на практических аспектах, которые до сих пор не подвергались комплексному изучению и обстоятельному осмыслению. Учитывая данный ориентир и сравнительное обозначение предыдущего пятилетия (2018-2022 гг.) в духе «прекрасной эпохи» в анналах таджикско-французской дружбы и сотрудничества, автор ставит перед собой задачу проанализировать суть и содержание, характер и динамику расширения взаимоотношений двух стран в 2018-2020 гг. в различных областях жизнедеятельности через призму наращивания конструктивных, ориентированных на результат контактов на высшем и высоком уровнях.

2018 год в контексте отношений с Пятой республикой был примечателен тем, что 11-13 ноября г. Париж с рабочим визитом посетил Спикер Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан г-н Шукурджон Зухуров. Парламентская делегация приняла участие в мероприятиях в память о павших в Первой мировой войне и в праздновании 100-летия заключения мира в 1918 году. На официальном приеме от имени президента Франции в музее «Орсэ», Шукурджон Зухуров имел краткую беседу с президентом Эммануэлем Макроном, которому передал теплые слова приветствия главы Таджикистана Эмомали Рахмона. В свою очередь французский лидер выразил признательность таджикской стороне за участие высокопоставленной делегации Таджикистана в парижских мероприятиях.

12 ноября делегация Таджикистана во главе с руководителем нижней палаты парламента приняла участие в церемонии открытия Первого Парижского форума по вопросам мира, в рамках которого он вручил «Библиотеке мира» книгу “Архитектор мира” на английском и французском языках об исторической роли президента Эмомали Рахмона в нелегком деле прекращения гражданской войны и возвращении беженцев, установлении мира и единства на таджикской земле [11].

В ходе рабочего визита спикера таджикского парламента в Париж представился случай встретиться и с французскими парламентариями. Так, 13 ноября г-н Ш. Зухуров

провел весьма продуктивную встречу с руководителем межпарламентской Группы дружбы «Франция-Центральная Азия» в нижней палате парламента Франции, г-ном Патрисом Вершером. Собеседники обсудили актуальные вопросы укрепления межпарламентских связей, реализации потенциала сотрудничества в экономике, энергетике и сельском хозяйстве, транспорте и коммуникациях, туризме, образовании и культуре. Они констатировали важность расширения договорно-правовой базы отношений двух стран для их дальнейшего обогащения практическим содержанием. Парламентарии двух стран не обошли вниманием и тематику безопасности в регионе, в том числе проблематику Афганистана, необходимость скоординированной борьбы с организованной преступностью, терроризмом и незаконным оборотом наркотиков [12].

Знаковым событием первой половины 2019 года (27 июня) стала сдача в эксплуатацию современной контрольно-диспетчерской вышки в Международном аэропорту Душанбе (МАД) с участием президента Республики Таджикистан Эмомали Раҳмона и в присутствии посла Франции в Душанбе Ясмин Гуедар. Этот важный инфраструктурный объект (высотой в 43 метра) был построен на основе безвозмездной помощи Франции в размере примерно 10 млн евро в благодарность за размещение французского военно-воздушного контингента в душанбинском аэропорту с 2001 по 2013 год. Официально вышка была передана в дар Агентству гражданской авиации при Правительстве Республики Таджикистан немногим ранее, 18 апреля того же года, в присутствии Государственного секретаря Министерства Европы и иностранных дел Франции Жана-Батиста Лемуана в ходе его рабочего визита в таджикскую столицу [3]. Таким образом, со строительством и запуском работы контрольно-диспетчерского пункта в МАД история активной вовлеченности Франции в модернизацию аэропорта Душанбе (ремонт и техподдержка взлетно-посадочной полосы, строительство современного пассажирского терминала и т.д.) увенчалась успехом, а визит госсекретаря Лемуана, его аудиенция у главы Таджикистана дали положительный дипломатический резонанс в обществе и СМИ. В этой связи следует огласить факт, что господин Лемуан в ходе встречи с Лидером нации передал личное послание Президента Э. Макрона, в котором Президент Таджикистана был приглашен посетить Париж с официальным визитом [5].

В период с 7 по 12 ноября 2019 года Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Раҳмон совершил одновременно официальный и рабочий визиты во Францию, в ходе которых принял участие в мероприятиях международного уровня (открытие 40-й сессии Генеральной конференции ЮНЕСКО и Второго Парижского форума по вопросам мира). В частности, программа визита включала встречи с представителями таджикских научно-культурных и творческих кругов Франции, авторитетными французскими предпринимателями и инвесторами, и, самое важное, - встречу в верхах с Президентом Французской Республики Эммануэлем Макроном.

Следует отметить, что этот визит состоялся благодаря взаимной политической воле, дальновидности, обоюдному уважению и симпатии высших руководителей двух стран, решивших упрочить таджикско-французские взаимосвязи согласно чаяниям своих цивилизованных и культуролюбивых народов. Поэтому данный визит действительно ознаменовал новую веху в отношениях двух дружественных государств, наполнил их практическим содержанием и новыми направлениями сотрудничества.

Так, 7 ноября президент Таджикистана Эмомали Раҳмон встретился в Париже с руководителями крупных французских компаний, влиятельными инвесторами этой страны. Лидер таджикской нации в своем выступлении представил огромные инвестиционные возможности Таджикистана и расценил мероприятие как важный фактор

в развитии и расширении торгово-экономического сотрудничества в различных сферах. В целях повышения взаимовыгодных торговых и инвестиционных связей было предложено расширить взаимодействие в перспективных секторах: гидроэнергетике, транспортной инфраструктуре, промышленности, в том числе легкой, пищевой и химической, машиностроении, черной и цветной металлургии, туризме, переработке экологически чистой сельхозпродукции до реализации ее на экспорт [7, с. 322].

С французской стороны на мероприятии выступили председатель Совета предпринимателей Таджикистана и Франции К. Фонтен, специальный представитель Министерства Европы и иностранных дел Франции по экономической дипломатии в Центральной Азии П. Лоро, чрезвычайный и полномочный посол Франции в Таджикистане Я. Гуедар, руководители Международного объединения предпринимателей Франции и известных компаний Airbus, Cluster Montagne, Fives, Groupe Innothera, Safran, Schieveler, Thales, Total, Tractebel Engineering и другие. Участники презентации высоко оценили вклад президента Э.Рахмона в создание благоприятных условий для иностранных инвесторов и выразили готовность помочь в развитии таджикской экономики [7, с. 323].

В конце встречи были подписаны следующие меморандумы и соглашения о сотрудничестве между инвестиционными и бизнес-кругами двух стран:

- Меморандум о сотрудничестве между Государственным унитарным предприятием «Тоджинвест» и Объединением MEDEF International Французской Республики;
- Соглашение о сотрудничестве между компанией «Талко» (Таджикистан) и французской компанией «Фивз» (Fives) на сумму 200 млн евро, на первом этапе - 52 млн евро для реконструкции анодного цеха «Талко»;
- Трехстороннее соглашение о сотрудничестве между компанией «Талко», французской компанией «Фивз» (Fives) и германской компанией «Риедхаммер» (Riedhammer) по импорту современных технологий для анодного цеха компании «Талко»;
- Соглашение о сотрудничестве между европейской компанией «Аэробус» и таджикской авиакомпанией «Сомон Эйр» по импорту вертолетов. Уместно отметить, что компания «Сомон Эйр» уже имела на тот момент в Таджикистане один вертолет и была намерена приобрести ещё пять вертолетов;
- Соглашение о сотрудничестве между французской компанией «Лаборатория Иннотек Интернасиональ» и ООО «Сифат Фарма» Таджикистана по сотрудничеству в сфере фармацевтики;
- Соглашение о сотрудничестве между ООО «Амид» Республики Таджикистан и компанией «Шивер Групп» Французской Республики по созданию торгового центра в Бободжонгафуровском районе Согдийской области;
- Меморандум о сотрудничестве между Государственным учреждением «Бизнес-инкубатор Таджикистана» и Информационно-технологической и коммуникационной школой ITC School Ecole 42 [2].

8 ноября 2019 года президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон после церемонии официального приема встретился с президентом Французской Республики Эммануэлем Макроном. В ходе беседы главы двух государств затронули вопросы двустороннего и многостороннего сотрудничества, в частности интеграционные процессы в Центральной Азии, взаимодействие с Россией, Китаем и другими важными партнерами Таджикистана, проблематику Афганистана [5].

В ходе переговоров в расширенном формате президенты Э. Рахмон и Э. Макрон в дружественной обстановке выразили удовлетворение достигнутым уровнем отношений Таджикистана и Франции, которые планомерно углубляются в духе взаимного уважения и доверия. Глава таджикского государства подчеркнул соответствие созидательных инициатив Франции в вопросах изменения климата, борьбы с современными угрозами и

вызовами безопасности, международным терроризмом и экстремизмом, национальным интересам Таджикистана. Стороны также заострили внимание на плодотворности сотрудничества в ходе межведомственных политических консультаций, на важности расширения торгово-экономических взаимосвязей и привлечения инвестиций, укрепления культурно-гуманитарного диалога.

Сотрудничество в области гражданской авиации, энергетики, транспортной логистики, телекоммуникаций, сельского хозяйства, туризма, здравоохранения и инженерно-консультационной деятельности было названо перспективными направлениями. Более того, собеседники охарактеризовали как приоритетную реализацию огромного потенциала сотрудничества в отраслях легкой, пищевой, горнодобывающей и химической промышленности, черной и цветной металлургии, включая производство алюминия. Они также констатировали заметный вклад французских компаний в развитие экономики Таджикистана и имплементацию инфраструктурных и энергетических, промышленных, сельскохозяйственных, сервисных проектов в различных социальных и частных секторах, в том числе в сфере здравоохранения.

В завершение встречи президент Республики Таджикистан пригласил французского коллегу посетить Таджикистан с официальным визитом. Приглашение было принято с благодарностью [7, с. 324-326].

В тот же день в здании МИД Франции состоялась встреча министра иностранных дел Республики Таджикистан Сироджиддина Мухриддина с государственным секретарем Министерства Европы и иностранных дел Французской Республики Жаном-Батистом Лемуаном.

Стороны обсудили широкий спектр актуальных тем двусторонних взаимовыгодных отношений Таджикистана и Франции на фоне накопленного опыта надежного партнерства двух стран. Было выражено удовлетворение уровнем и содержанием взаимодействия, а также была дана высокая оценка активному процессу упрочения сотрудничества двух государств в политическом, торговле-экономическом и культурно-гуманитарном измерениях [1].

В завершение встречи в присутствии высокопоставленных дипломатов двух стран состоялась церемония подписания пяти новых документов о сотрудничестве, которые, согласно коммюнике МИД Франции, «обозначили новый этап в укреплении двусторонних отношений Таджикистана и Франции» [4]:

- Соглашения между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Французской Республики о воздушном сообщении;
- Декларации о сотрудничестве в области туризма между Комитетом по развитию туризма при Правительстве Республики Таджикистан и Министерством Европы и иностранных дел Французской Республики;
- Декларации о сотрудничестве между Министерством иностранных дел Республики Таджикистан и Министерством Европы и иностранных дел Французской Республики на период 2019-2023 годов;
- Декларации о намерениях между Академией наук Республики Таджикистан и Министерством Европы и иностранных дел Французской Республики по сотрудничеству между Национальной академией наук Таджикистана и Французским институтом исследований Центральной Азии (IFEAC);
- Меморандума взаимопонимания об учебном сотрудничестве между Таджикским национальным университетом и Университетом Париж 1 Пантеон-Сорбонна [5].

Названные документы обогатили договорно-правовую палитру отношений Таджикистана и Франции с точки зрения административного сотрудничества, воздушного сообщения, обмена в области туризма и образования, исследований в сфере социальных наук.

11-12 ноября в мероприятиях по случаю участия во Втором Парижском форуме по вопросам мира президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон дважды обговорил с президентом Французской Республики Эммануэлем Макроном актуальные вопросы продвижения таджикско-французского сотрудничества с учетом еще не использованных возможностей и ресурсов. Президент Франции Э. Макрон признал итоги официального визита Президента Республики Таджикистан во Францию и серию переговоров плодотворными и важными [7, с. 326-327].

К сожалению, конец 2019 и 2020 год были омрачены вспышкой инфекционного заболевания Covid-19, или коронавируса, которая охватила весь мир, привела к острым масштабным экономическим, финансовым, демографическим, гуманитарным и прочим кризисам, политические и дипломатические мероприятия с тех пор пришлось вести дистанционно, в виртуальном формате. Стали традиционными саммиты, форумы и конференции, встречи на высоком уровне по видеоконференцсвязи (ВКС).

В этой связи 2020 год был для посольства страны в Париже не только периодом вынужденного застоя деятельности из-за введения режима самоизоляции и иногда комендантского часа по всей территории Франции, но и стал поводом для выработки новых идей, переосмыслиния эффективности работы или концентрации усилий в целях планирования мероприятий на более поздние сроки. Стоило посольству только договориться об организации визита делегации Сената Франции под руководством председателя Группы дружбы «Франция-Центральная Азия» г-жи Натали Гуле в Таджикистан в первой половине марта 2020 года, как накануне из-за опасений и ограничений, связанных с пандемией коронавируса, визит был отложен и ему суждено было состояться только в июне 2022 года.

Список использованной литературы:

1. Встреча с Государственным секретарем Министерства Европы и иностранных дел Франции [Электронный ресурс] // Официальный сайт Министерства иностранных дел Республики Таджикистан. URL: <https://mfa.tj/ru/main/view/5211/vstrecha-s-gosudarstvennym-sekretarem-ministerstva-evropy-i-inostrannikh-del-frantsii>
2. Встреча с предпринимателями и инвесторами Французской Республики [Электронный ресурс] //Официальный сайт Президента Республики Таджикистан. URL: <http://www.president.tj/ru/node/21789>
3. Пресс-релиз Министерства Европы и иностранных дел Франции *Inauguration de la tour de contrôle de l'aéroport de Douchanbé, offerte par la France (27 juin 2019)* («Открытие контрольной вышки аэропорта Душанбе, переданной в дар Францией» (27 июня 2019 г.) [Электронный ресурс] // URL: <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/dossiers-pays/tadjikistan/evenements/article/inauguration-de-la-tour-de-controle-de-l-aeroport-de-douchanbe-offerte-par-la>
4. Пресс-релиз Министерства Европы и иностранных дел Франции *Entretien de Jean-Baptiste Lemoyne avec Sirojiddin Muhriddin, ministre des Affaires étrangères de la république du Tadjikistan (8 novembre 2019)* («Встреча Ж.-Б. Лемуана с С. Мухридином, министром иностранных дел Таджикистана» (8 ноября 2019 года) [Электронный ресурс] // URL: <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/dossiers->

- pays/tadjikistan/evenements/article /entretien-de-jean-baptiste-lemoine-avec-sirojiddin-muhriddin-ministre-des*
- 5. Текущий архив Посольства Республики Таджикистан во Франции. Годовой отчет за 2019 г.
  - 6. Фоторепортаж парижского интернет-издания *Paris ZigZag* под названием *Paris de la Belle Époque : 6 lieux de légende à découvrir encore aujourd’hui* («Париж «Прекрасной эпохи»: 6 легендарных мест, которые еще можно открыть для себя сегодня») [Электронный ресурс] // URL: <https://www.pariszigzag.fr/insolite/histoire-insolite-paris/paris-de-la-belle-epoque-6-lieux-de-legende-a-decouvrir-encore-aujourd'hui>
  - 7. Шарифзода А., Айниддин С. Эмомали Раҳмон и Годы развития села, туризма и народных ремесел (Внутренняя и внешняя политика Президента Таджикистана в 2019 году). – Душанбе: Дониш, 2020. – 342 с.
  - 8. Шарифзода Ф.А. Выставка исторических экспонатов Таджикистана во Франции: триумф культурной дипломатии и апогей сближения двух народов // Вестник Института языков. – 2021. - №4 (44). – С.189-198.
  - 9. Шарифзода Ф.А. Таджикистан – Франция: узы дружбы и сотрудничества: монография. – Душанбе: ЭР-граф, 2018. – 260 с.
  - 10. Шарифзода Ф.А. Таджикистан и Франция: 30 лет партнеры в унисон // Муаррих (Историк): Научно-теоретический журнал Института истории, археологии и этнографии им. А.Дониша Национальной академии наук РТ. – 2021. – №2 (26). – С.158-170.
  - 11. Ш. Зухуров принял участие в Парижском форуме мира [Электронный ресурс] // Новостной сайт ИА «Авеста». URL: <https://avesta.tj/2018/11/12/sh-zuhurov-prinyal-uchastie-v-parizhskom-forume-mira>
  - 12. Ш. Зухуров встретился в Париже с главой межпарламентской Группы дружбы Франции и Центральной Азии [Электронный ресурс] // Новостной сайт ИА «Авеста». URL: <https://avesta.tj/2018/11/13/sh-zuhurov-vstretilsya-v-parizhe-s-glavoj-mezhparlamentskoj-gruppy-druzhby-frantsii-i-tsentralnoj-azii/>

REFERENCES:

- 1. Meeting with the state secretary of the ministry of Europe and foreign affairs of France [Electronic resource] // Official website of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Tajikistan. URL: <https://mfa.tj/ru/main/view/5211/vstrecha-s-gosudarstvennym-sekretarem-ministerstva-evropy-i-inostrannykh-del-frantsii>
- 2. Meeting with entrepreneurs and investors of French Republic [Electronic resource] //Official website of the President of the Republic of Tajikistan. URL: <http://www.president.tj/ru/node/21789>
- 3. Press release of the ministry of Europe and foreign affairs of France inauguration de la tour de contrôle de l'aéroport de Douchanbé, offerte par la France (27 June 2019) d.) [Electronic resource] // URL: <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/dossiers-pays/tadjikistan/evenements/article /inauguration-de-la-tour-de-controle-de-l -aeroport-de-douchanbe-offerte-par-la>
- 4. Press release of the French ministry for Europe and foreign affairs Entretien de Jean-Baptiste Lemoyne avec Sirojiddin Muhriddin, ministre des Affaires étrangères de la république du Tadjikistan (8 November 2019) (“Meeting of Jean-Baptiste Lemoyne with S. Muhriddin, Minister Foreign Affairs of Tajikistan” (November 8, 2019) [Electronic resource] // URL: <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/dossiers-pays/tadjikistan/evenements/article /entretien-de-jean-baptiste-lemoine-avec-sirojiddin-muhriddin-ministre-des>

- pays/tadjikistan/événements/article /entretien-de-jean-baptiste- lemoine-avec-sirojiddin-muhriddin-ministre-des*
- 5. *Current archive of the embassy of Tajikistan Republic in France. Annual 2019*
  - 6. *Photo report by Paris ZigZag online publication Paris de la Belle Époque: 6 lieux de légende à découvrir encore aujourd’hui (“Belle Epoque Paris: 6 Legendary Places You Can Still Discover Today”) [Electronic resource] // URL: <https://www.pariszigzag.fr/insolite/histoire-insolite-paris/paris-de-la-belle-epoque-6-lieux-de-legende-a-decouvrir-encore-aujourd'hui>*
  - 7. *Sharifzoda A., Ainiddin S. Emomali Rahmon and years of rural development, tourism and folk crafts (Internal and foreign policy of Tajikistan President in 2019). - Dushanbe: Knowledge, 2020. - 342 p.*
  - 8. *Sharifzoda F.A. Exhibition of historical exhibits of Tajikistan in France: triumph of cultural diplomacy and apogee of rapprochement of the two peoples // Bulletin of the institute of languages. - 2021. - No. 4 (44). - P.189-198.*
  - 9. *Sharifzoda F.A. Tajikistan - France: bonds of friendship and cooperation: monograph. - Dushanbe: ER-Graph, 2018. - 260 p.*
  - 10. *Sharifzoda F.A. Tajikistan and France: 30 years of partners in unison // Historian: Scientific and theoretical journal of the institute of history, archeology and ethnography named after A. Donish of under the National Academy of Sciences of TR. - 2021. - No. 2 (26). - P.158-170.*
  - 11. *Sh. Zukhurov took part in Paris Peace Forum [Electronic resource] // News site of IA "Avesta". URL: <https://avesta.tj/2018/11/12/sh-zuhurov-prinyal-uchastie-v-parizhskom-forume-mira>*
  - 12. *Sh. Zukhurov met in Paris with the head of inter-parliamentary Friendship Group of France and Central Asia [Electronic resource] // News site of IA "Avesta". URL: <https://avesta.tj/2018/11/13/sh-zuhurov-vstrelilsya-v-parizhe-s-glavoj-mezhparlamentskoj-gruppy-druzhby-frantsii-i-tsentralnoj-azii/>*

5.9 (10 01 00) ФИЛОЛОГИЯ

5.9 ФИЛОЛОГИЯ

5.9 PHILOLOGY

**5.9.2 (10 01 03) ЛИТЕРАТУРА НАРОДОВ МИРА (ТАДЖИКСКО- ПЕРСИДСКАЯ
ЛИТЕРАТУРА)**

**5.9.2 LITERATURE OF THE PEOPLES OF THE WORLD (TAJIK-PERSIAN
LITERATURE)**

5.9.2 АДАБИЁТИ ХАЛҚХОИ ҶАҲОН (АДАБИЁТИ ФОРСУ ТОЧИК)

УДК: 821.0

DOI 10.24412/2413-2004-2023-1-47-55

РАВАНДИ ЭҶОД ДАР *Мурувватиён Чамила Чамол*, д.и. филол., сарходими
РОМАНИ СОТИМ илмии Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи
УЛУҒЗОДА Рӯдакии Академияи миллии илмҳои
«ФИРДАВСӢ» Тоҷикистон,(Душанбе, Тоҷикистон)

ПРОЦЕСС *Мурувватиён Джамила Джамол*, д-р филол. наук,
ТВОРЧЕСТВА В главный научный сотрудник отдела современной
РОМАНЕ «ШАХНАМЕ» литературы Института языка и литературы им.
СОТИМА УЛУГ-ЗАДЕ Рудаки Национальной академии наук Таджикистана
(Dушанбе, Таджикистан)

THE PROCESS OF *Muruvvatiyon Jamila Jamol, Dr. of Philology, leading*
CREATIVITY IN THE *researcher of the department of modern literature under the*
NOVEL ENTITLED AS *institute of language and literature named after Rudaki*
“SHOH-NAME” BY SOTIM *under the auspices of the Academy of Sciences of the*
ULUGHZODA *National Academy of Sciences of Tajikistan,(Dushanbe,*
Tajikistan) E-MAIL: Alika-xan@mail.ru

Сабабҳои ба романни филологӣ мансуб донистани романи “Фирдавсӣ”-и Сотим Улугзода ба риши таҳлил қашида шудааст. Тавсифи муҳтасари меъёрҳои романни филологӣ пешниҳод гардидааст. Ақидае зикр шудааст, ки романи “Фирдавсӣ”-ро тибқи меъёрҳои зерин романни филологӣ номидан мумкин аст: дар он сухан дар бораи раванди таълифи шоҳасари манзум “Шоҳнома” меравад, қаҳрамони асосии роман – филолог, шахсияти эҷодкор мебошад, ки ба олам диду назари хос дорад, аз озодии ботинӣ бархурдор аст, ба донистани асрори эҷодиёту илҳом ҷидду ҷаҳд мекунад. Зикр шудааст, ки қаҳрамони асосӣ – шоир Фирдавсӣ аз вазъи сиёсӣ ва завғи чамъият ботинан мустақилу озод аст. Ангезаи асосии асар раванди эҷод мебошад. Муаллифи роман мулоҳизаҳояшро дар бораи эҷодиёт чун ифодай озодии инсон баён мекунад. Барои ў ва инчунин барои қаҳрамони асосӣ эҷодиёт – озодӣ аст. Роман дар адабиёти тоҷик яке аз асарҳои навоварона буд, маъруфияти маҳсус қард ва дар умум сазовори арзёбии мусбати мунаққидон гардид. Мунаққидон зикр кардаанд, ки дар роман образҳои дурахшону ба худ хос оғарида шудаанд. Китоб дар мавзӯи эҷод, тавсифи психологии “механизм”-ҳои раванди эҷодиёт баҳшида шудааст, дар он масъалаи моҳияти эҷодиёт баррасӣ мешавад. Эҷодиёт дикқати мутафаккирони ҳамаи замонҳоро ҷалб кардааст. Дар роман вазифаи қалон – ба ҳам пайвастани таърихи ҳаёти қаҳрамон – шоир бо таърихи ҳалқи тоҷик гузошта шудааст, вале пасманзари асосии он на таърих, балки раванди эҷод – кори

тамоми умри эчодкор ба шумор меравад. Консепсияи мазкур –санъаткор ва таърих, санъаткор ва ҳукумат, санъаткор ва ҳунарро дар робитаи байни Фирдавсӣ ва султон Маҳмуд баррасӣ кардан лозим аст, ки барои шоир оқибатҳои фочиавӣ ба бор овард. Як қатор адабиётишиносону мунаққидон беш аз пеш ба гояи ин асар диққат медиҳанд. Суханони С. Улугзода дар мулоқот бо кормандони Пажӯшишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ аз соли 1983 дар бораи он, ки гояи нависандагони сабки ўро муайян мекунад, зикр гардидааст. Хулоса шудааст, ки Улугзода ба масъала чун муҳаққиқ наздик мешавад, ки ҳар ҷузъи даврони шоир бузургро ба эътибор гирифтааст.

Калидвожаҳо: Фирдавсӣ, адабиётишиносӣ, романи филологӣ, раванди эҷодиёт, санъаткор, танқид, романи “Фирдавсӣ”-и Сотим Улугзода

Сделана попытка раскрыть причины, по которым роман «Фирдоуси» Сотима Улугзаде отнесен к филологическому роману. Дано краткая характеристика критериев филологического романа. Представлено мнение, что роман «Фирдоуси» можно считать филологическим по следующим критериям: в нём рассказывается о процессе создания поэтического шедевра «Шахнаме»; главный герой романа – филолог, творческая личность, имеющая непосредственный взгляд на мир, обладающая внутренней свободой, стремящаяся постичь тайну творчества и вдохновения. Отмечено, что главный герой – поэт Фирдоуси - внутренне независим от политической ситуации и вкусов общества. Основным мотивом произведения является творческий процесс. Автор романа излагает размышления о творчестве как о выражении свободы человека. Для него, равно как и для главного героя, творчество – это свобода. Роман явился одним из новаторских произведений в таджикской литературе, получил широкую известность и в целом положительную оценку критиков, которыми отмечено, что в нем созданы яркие, самобытные образы. Книга посвящена теме Творчества, психологическому описанию «механизмов» протекания творческого акта, рассматривается вопрос о сущности творчества. Творчество привлекало внимание мыслителей всех эпох. В романе ставится большая задача - соединить историю жизни героя – поэта с историей таджикского народа, но основным его фоном является не история, а творческий процесс - дело всей жизни творца. Эту концепцию - художник и история, художник и власть, художник и искусство - следует рассматривать во взаимоотношениях Фирдоуси и султана Маҳмуда, приведших к трагическим последствиям для поэта. Ряд литературоведов и критиков все больше обращают внимание на идеиность этого произведения. Приведены слова С. Улугзаде на встрече с сотрудниками Института языка и литературы им. Рудаки АН Республики Таджикистан от 1983 г. о том, что каковы идеи писателя, таков и его стиль. Сделан вывод, что Улугзада подходит к проблеме как исследователь, считающийся с каждой деталью эпохи великого поэта.

Ключевые слова: Фирдоуси, литературоведение, филологический роман, процесс творчества, тема, мотив, художник, критики, роман “Фирдоуси” Сотима Улугзаде

The author of the article made an endeavor to reveal the reasons why the author of the article classifies Sotim Ulugzoda to a philological novel. The author adduces a brief description of the criteria of the philological novel. In conformity with the author's opinion, the novel entitled as “Firdawsi” can be considered philological one according to the following criteria: Roman talks about the process of creativity of poetic masterpiece “Shoh-name”; the main character of the novel is a philologist, a creative person who has a direct view of the world with inner freedom, striving to comprehend the secret of creativity and inspiration. The protagonist is the

poet Firdawsi internally independent of the political situation, tastes of society in the novel. The main motive of the work is the creative process. The writer leads his thoughts about creativity, as the expression of human freedom in the relevant work. Both for the author of the novel and for the protagonist creativity is freedom. The novel was considered to be one of the innovative works in Tajik literature. The novel was widely known and, in general, a positive assessment of critics, which noted that the author created bright, original images in it. The book is devoted to the topic of creativity of psychological description of the “mechanisms” of the course of a creative act, the writer considers the issue beset with the essence of creativity. Creativity attracted the attention of thinkers of all eras. The author of the novel sets a great task - to combine the story of the hero's life - a poet with the history of the Tajik people, but we note that the main background, after all, is not a story, but a creative process is a matter of the whole life of the creator. The relevant concept is an artist and history, an artist and power, an artist and art, which, first of all, should be considered in the relationship of Firdawsi and Sultan Mahmud, which led to real tragic consequences for the poet. A number of literary scholars and critics are increasingly turning their attention to the ideology of this work, because, as Ulughzoda himself is correctly noticed at a meeting with the employees of the institute of language and language named after Rudaki under the Academy of Sciences of Tajikistan Republic in 1983 - what are ideas of the writer, such is his style. Ulugzoda is suitable for this topic as a researcher who is considered to be every detail on the great poet's time.

Key words: *Firdawsi, literary criticism, philological novel, creative process, theme, motive, artist, critics, novel entitled as “Firdawsi” by Sotim Ulughzada*

Таҳқиқи асари бадей аз нигоҳи соҳтори жанрӣ яке аз шартҳои калидии муайян кардани хусусиятҳои услубӣ ва маҳорати адаб ба шумор меравад. Мубрамияти мақолаи ҳозир – ташаккули романи филологӣ дар адабиёти асри XX дар мисоли “Шоҳнома”-и Сотим Улугзода маҳз аз ҳамин нукта бармеояд. Романи филологӣ кайҳо боз дар адабиётшиносии бâъзе мамлакатҳо, аз чумла Русия мавзӯи баҳсҳои домандор гардидааст. (2; 3; 4)

Дар адабиёти тоҷик романи «Шоҳнома»-и Улугзода як асари навоварона ба шумор меравад. С. Улугзода бо ин роман ба тасвири шаҳсияти инсонӣ ва адабии Фирдавсӣ иқдом кард ва тавассути «Ман»-и худаш онро зинда гардонд. Агар аз забони А. Боршаговский гӯем, «хонандай андешаманди ин китоб дар бораи таъриҳ дониши худро ҷиддан ғанӣ мегардонад, донишеро, ки мо маъмулан на ба адабиёти бадей, балки ба адабиёти илмӣ тааллӯк медиҳем» [6, 3].

Бечунучаро, романи «Фирдавсӣ» натиҷаи кори бузурги тадқиқотии нависанда аст.

Мувофиқи ақидаи А. Боршаговский, Сотим Улугзода ва ҳамзамонони ў «...бештар дар бораи он воқеаҳое менавиштанд, ки то он дам касе аз хусуси онҳо чизе нанавишта буд, биноан дар ибтидо онҳо маҷбур буданд, ки муҳаққиқ, бойгонишинос ва таъриҳшинос ҳам шаванд. Гузашта борои онҳо шаклҳои жанрии тайёр, қолаби шаклгирифтаи маъдумоти таърихири омода накарда буд. Онҳо аз пайроҳаи нав равон шуда, насрни мусирро ба вучуд оварда, мебоист ҳатман аз гузашта, аз дастоврадҳои баландпояи шоирона ҳамаи он ҷизеро ба мерос гирифтанд, ки зинда бошанд, дилу ҷони ҳалқро, бигузор дар шаклҳои дигари шоирона бошад, ифода кунанд, ҳаққонӣ ва дар намунаҳои олий баён намоянд» [6, 7].

Роман ба мавзӯи эҷод, тасвири психологии «механизмҳо»-и раванди фаъолияти эҷодӣ ҳамчун амали субъективии фард баҳшида шуда, дар он нависанда масъалаи моҳияти эҷодро, ки пеш аз ў дар давраҳои гуногуни таъриҳ дар мероси классикон вобаста ба инъикоси табиати раванди эҷодии Афлотун, Арасту, Августин, Ибни Сино, Хайём, Ҷ.

Бруно, Б. Спиноза, И. Кант, Ф.-В. Шеллинг, Л. Н. Толстой ва дигарон ба миён гузашта буд, мавриди баррасӣ қарор додааст.

С. Улуғзода, ҳамчун яке аз маърифатноктарин шахсиятҳои замони худ, барои ворид шудан ба олами пур аз рози эҷод ба таҳқики ангезаи озодии ботинии эҷодкор, масъалаҳои навоварӣ, шуур, имкониятҳои идрокии ў мекӯшид. Ин кӯшиш бо маҷмӯи масъалаҳои зебоишиносӣ, майли нависанде барои дарки нозукиҳои ҳаллоқият вобастагӣ дорад.

Дар роман ангезае вучуд надорад, ки дар он муаллиф хузур надошта бошад – фикру хаёли муаллифи роман ба дунёи мураккаби «Ман»-и худ, ба мувозинат, зебой, ки меҳвари асосии асарро ташкил медиҳад, банд аст. Ин ангеза то романи «Фирдавсӣ» низ нависандагони тоҷикро ба дарки фалсафаи ҳаёт, андешаи бузургӣ ва шикастнопазирии рӯҳи инсон водор мекард. Хусусияти асосии илҳом ҳамчун ҷузъи раванди эҷод бо роҳҳои гуногун зохир мегардад.

Мавқеи муаллиф дар ин масъала дар гунапардозии (типикунонидани) симохову падидаҳо, дар хусусиятҳои оғариданӣ чехраҳову манзараҳо, дар рамзиёти эҷодиёти ў, дар худи интиҳоби мавод, дар даркӯ усули ҷойгир намудани мавод дар ҳикоят, дар интиҳоби далелҳо ва ангезаи онҳо дар тарҳу соҳтмони асар, гурӯҳбандии персонажҳо, динамикаи ҳулқу атвор ва ҷустуҷӯҳои фалсафии онҳо; дар системаи бадеию таҳқиқиявӣ, дар ороиши услубии асар инъикос мейёбад. Аммо муҳимтарин ҳузури муаллиф – эҳсоси рӯҳи шоири Асрҳои миёна тавассути таҳлили психологӣ, рӯҷӯҳои муаллиф, лаҳзаҳои муқаддимавӣ бо истифода аз истинодҳои байниматӣ, ба вучуд овардани муҳити бадеҳагӯй, муносибати кинояомез нисбат ба баъзе қаҳрамонҳо, ба матни асосии асар ворид намудани рӯҷӯҳои сершумор, тафсирҳо аст.

Тавре ки А. Боршаговский қайд мекунад, тазодҳои робитаи муаллиф ва ҳукумат дар роман муносибатҳои хоссаero тақозо мекунад. Романи «Фирдавсӣ»-и Сотим Улугзода: «...Имкони нодиру софера пеш меорад, ки робитаи қуҳнаву нав, даврони қадиму замрни ҳозира эҳсос ва арзёбӣ карда шавад» [6, 4].

Неруи ангезандай эчод дар роман мачмӯи таҷрибаи ҳаётӣ, маънавӣ ва эчодӣ мебошад, ки асоси фалсафии сужетро таъмин мекунад ва ифшии лаҳзаҳои нотакрор, нерухои рамзу рози эчод ва нури нуҳуфтai онҳост ва муаллифи роман – Улугзода дар баёни онҳо тамоми маҳорати худро чун муҳаққиқ ва нависанда истифода кардааст. Ягона мавзӯе, ки дар роман муфассал баён нашудааст, мавзӯи марбут ба талафи шахси маҳбуб – марги ҳамсари Фирдавсӣ аст, ки гӯё нависанда бо андешаи хифзи асрору фазои шахсӣ аз ин мавзӯъ пархез кардааст.

Асоси сужети романи «Фирдавсӣ»-ро ангезаи эҷод чун ангезаи ҷаҳонофарӣ ташкил медиҳад, ки дар он баҳсҳои адабӣ, ҳатти робитаҳои Фирдавсӣ бо дигар шоирон ниҳоят зиёд ба назар мерасад ва ҷое, ки дар он яке аз ҳатҳои асоситарин муносибати Фирдавсӣ ва Ӯнсурӣ «... имоми суханварон ва бузургтарин гӯяндаи кишвари мо, вассоғ ва надими шоҳаншоҳи машриқ ҳазрати маликушшуаро Ӯнсурӣ аст» (с.127)², ки қабл аз мулоқоташ манғӣ муаррифӣ шуда буд: «(...) маликушшуаро Ӯнсурӣ номаи ҳокими Ҳиротро меҳонду худ ба худ табассум мекард (...). Вале чун дар поёни нома ҳабари роҷеъ ба Абулқосими Фирдавсиро ҳонд, табассум аз лабаш парид. Аз ин ҳабар вай беихтиёр ба ҳудаш як ҳавфи ноаён эҳсос кард (...), ў ҳаёл кард, ки агар ин китоби достонҳои ҷаҳоншӯб ба султон тақдим шаваду султон онро писандад, бегумон китоб ва соҳиби он шуҳрати азим пайдо ҳоҷанд кард ва он гоҳ аҷаб нест агар касе ба қасидоҳои маликушшуаро нанигарад ва номи ифтихории

² Ҳамай мисолҳо аз китоби “Фирдавсӣ”-и С.Улугзода аст, ки тавсифи китобшиносии он дар пайнавишт зери рақами 7 омадааст. Минбаъд танҳо ишора ба рақами саҳифаҳо меравад.

маликушшуарой ҳам насиби Фирдавсӣ гардад» (с.122); сухбатҳо дар атрофи «Шоҳнома» (Суҳбати Фирдавсӣ, бо Маншурий, Лабибӣ, Адибӣ): «офтобро бо доман пӯшонда намешавад, инро маликушшуаро ҳам медонанд, vale бо вучуди ин банда аминам, ки эшон қӯшиш хоҳанд кард, арзиши онро назди султон аз будаш камтар намоёнанд» (с.141); Моҳак: «Шунидам, ки шумо таърихи шеъри Аҷамро навиштаед» (с. 143); истинодҳои зиёд ба маъхазҳои адабӣ: дар бораи Фарруҳӣ: «Ба қавли муҳаққиқ, «маонии латиф дар пешгоҳи қалам ва қариҳаи ў чун мум буда ва ин суханвари неруманд» (С.148) ва ғ., ба мо имкон медиҳад, ки ин асарро ҳамчун як навъ пешрави романи филологӣ тавсия қунем.

Нависанда дар роман суолҳои филологии марбут ба зӯран ҷорӣ намудани забони арабӣ (Мутавваъи)-ро инъикос намудааст: «<...> Вокеан шумо барои ҷоҳилон менависед» (с. 141), ҳастии эҷодкор дар таъриҳи аз нуқтаи назари муносибати ў бо ҳукумат: «Аслан... Үнсурӣ худ кист? Маддоҳи силамуштоқе беш нест. Тамоми умраш, донишаш, заковаташро фақат ба мадҳи шоҳ сарф кардаасту мекунад, дигар андешае надорад» (с. 117).

Сотим Улуғзода инчунин ба нақши шеър ҳамчун воситае барои тақвияти қудрат ва нуфузи ҳокимияти мутлакақ диққати калон додааст. Ҳамин тарик, ў дар бораи назме, ки умдатан моҳияти панегирий (маддоҳӣ) ва қаҳрамонӣ дошта, дар он ҳам жанрҳои лирикӣ ва ҳам үнсурҳои дидактикаи рушд кардаанд, маълумоти пурмазмуни филологӣ медиҳад.

Ба гуфтаи Б.Faфуров дар соли 1029 Маҳмуд Райро ба тасарруфи худ дароварда, ҳокими онро ба маҳбас андоҳт ва ҳама сарвати ба даст овардаашро ба Газнӣ фиристод [1, 96]. Ба мавзӯи анъанавӣ: муҳолифати шоир ва шоҳ - нависанда ангезаҳои нав ва асосҳои нави сужавӣ-композитсионӣ ва маънӣ ба миён мегузорад, ки дар ангезаи қудрат баён мешавад: «Султон мунтазир буд, ки шоир ба пои ў афтида гиръяву зорӣ мекунад, баҳшиши мепурсад. Вале ин тавр нашуд, Фирдавсӣ қомати ба таъзим нима хамидаашро рост карду бо аламу дард гуфт: “- Маълумам шуд, ки ба «Шоҳнома»-и ман нигоҳи чашмони каҷбин ғалтидааст. Аҳли ғараз назди шоҳ номи маро сиёҳ кардаанд. Дар умри ҳафтодсолаам бадҳоҳонам ба ман буҳтонҳо зада буданд, vale на ба ин қабоҳату зиштӣ» (с. 215-216).

Дар тафовут аз жанри илмӣ – тарҷумаиҳолӣ дар романи «Фирдавсӣ муаллиф на танҳо ҳамчун оғарандай матни бадӣ, балки ҳамчун муҳаққиқи забон низ амал мекунад.

Асари мазкур дар инкишофи жанри романи филологӣ марҳалаи муҳим буда, барои дарки анъанаҳои гуманистии гузашта дар робитаи ногусастани онҳо бо имрӯз имкониятҳои вазеъ мекушояд. Ин мавқеи муаллиф дар роман дар мисоли муҳовараи шоир Фирдавсӣ бо ҳамсарави Фотима ифода ёфтааст: «Инсон ба дунё ҳамун фаришта пок ва бейб меояд, пас ин даррандаҳӯй дар табиати вай аз қучост? (...) Аз хирси ҷоҳ, нуфуз, сарват, хирси забардастӣ бар ҳамчинсони худ» (с. 13).

Маъмулан дар ин гуна асарҳо эҷодкор метавонад шоир ва шояд донишманд ҳам бошад. Сотим Улуғзода дар ин росто дар кори худ аз бисёр одамон ва ҳаводиси воқеӣ истифода бурда, дар назди худ мақсади муҳимтар гузаштааст: китоби «Шоҳнома»- и Фирдавсӣ ва романи Улуғзода ҳамон як ҷизро собит мекунанд – мавҷудияти мутлакҳои аҳлоқие, ки на ба ҷанг ва на ба зулму истибдод таъсир расонида наметавонанд. Суҳан дар бораи эҷодиёт ва озодӣ меравад. Ин ангезаҳо бо ҳам дар робитаи зич қарор дошта, асоси аҳлоқиву эстетикий ва ғоявию бадеии романро ташкил медиҳанд. Нависанда дар мисоли Фирдавсӣ оид ба беадолатиҳое мулоҳиза меронад, ки қарнҳо бояд бигзарад, то башарият донаи боровари хиради оғаридагори шоҳкори ҷовидонаро бидонад, ки ба сӯи ситорагон рафтааст ва ҳақиқати устувореро дар бораи ҳаёт ва маънои ҳастии заминии мо дарк ва талқин кардааст. Ў ба тору пуди матни бадӣ ворид шуда, тавассути Фирдавсӣ андешаҳояшро оид ба муҳити адабии он замон баён мекунад, чунин менамояд, ки гӯё ду дӯсти ҳамфирӯз мекарда

бошанд: «Ҳарчи бештари одамон онҳоро (достони «Шоҳнома» – М.Ч.) бо шавқу завқ мутолиа мекарданд, аммо касе ба сарнавишти оғарандай онҳо алоқаманд набуд. Дуруст аст, ки мардум дар ситоиш қўтоҳӣ накарданд, vale ин ягона чизе буд, ки ба зиммаи нависанда афтод» (с.78). Нависанда иштирокчии монологи қаҳрамони худ гардида, чунин гила мекунад: “Чаро шуҳрати хунарманд танҳо пас аз маргаш меояд?”. Ва гўё ба ин суол посух медиҳад: шояд аз он сабаб бошад, ки санъаткор аз замони худ пештар рафтааст ва ҳамзамононаш ба дарку қадрдонии истеъоди ўқодир нестанд.

Нависанда дар талош аст, то коргоҳи эҷодии шоирро бо ворид шудан ба олами ботинии шахсияти эҷодкор, ки ба он ҳастагӣ, танҳоӣ, худифшоӣ, тавоноии дарки воқеият ва арзёбии саҳҳи он ҳос аст, бозгӯ кунад. Олами ботинии қаҳрамони эҷодкор ба дарки гузашта ва муқоисаи он бо имрӯз нигаронида шудааст. Дар роман барои таҷассуми раванди эҷодӣ ва дарки маънавии он суханони Фирдавсӣ нақши хосса дорад: «-Агар кори бандा фақат назм кардани қиссаҳои тайёр мебуд, кор саҳл буд,-гуфт дар охир Фирдавсӣ, - аммо дар ҳақиқат ин тавр нест. Маро лозим меояд, ки аз гунаҳои ривоятҳои ҳар як достон беҳтаринаш баргузинам ва сипас ин беҳтариҳоро аз ҳар гуна зиёдатиҳо, берабтиҳо ва гайраҳу тоза, ноҳамвориҳоро ҳамвор кунам, ҷойҳои холиро пур кунам, миёни воқеаҳо равобити ботиниашонро дарёbam ва барқарор созам, маъно ва мағҳуми инҳоро бичўям. Ба илова, ҷандин достонҳо дар «Шоҳнома»-и мансур нестанд, банда онҳоро аз дигар маъхазҳои ҳаттигу шифоҳӣ ба даст овардаам. Дар ривоятҳо воқеаҳои таъриҳӣ гоҳе ғалат баён шуда ё ғалат тафсиру ташреҳ шудаанд, ҳақиқати инҳоро низ дарёфтан ё ба ҳадсу қиёс барқарор кардан лозим меояд. Хулоса, маҷмӯи ривоятҳо моддаи хоме беш нестанд, банда аз онҳо достони комил дармеоварам, ки аз «Худойномак» тафовути куллӣ дорад» (с. 68).

Ба ин маъно романи «Фирдавсӣ» оғариниши нодирест, ки манзараи муфассал, зиндаю мукаммали раванди эҷодии муаллифро ифода мекунад. Баъзан, дар мулоҳизаҳои худи С. Улугзода ҳарфҳои таассуфангез ба назар мерасад: «Писари тундҳӯ (...) як пагоҳ сари як мочаро қаҳр карда аз хона бадар рафт. (...) Мусибати ногаҳонӣ Фирдавсиро ба бистари беморӣ афканд. Ў мегириstu менолид» (с. 97) ва мо ҷозибаи маҳсуси раванди адабиро ҳис мекунем, фардияти ин коргоҳ бо ҳама печидагии рӯзмарса, шаҳсӣ, иҷтимоӣ, гуногунҷабҳагӣ, «озодӣ» ва дар айни замон «вобастагии» иродай муаллиф, ки дар он бо истифода аз матнҳои классикӣ муаллиф андешаҳои худро дар бораи асрори қалом ифода мекунад ва ин ҳусусияти филологии романро тақвият медиҳад. Дар баробари ин мо дусатҳии муайянеро мушоҳида мекунем, ки вобаста ба он муаллиф гўё бо баъзе фосилаҳо оид ба ҳаёти худ нақл мекунад: ў ҳам персонажи асосӣ ва ҳам мушоҳидакунанда аст. Чунин дусатҳӣ дар эпизодҳои Рустам ва Сӯҳроб, вакте ки падару писар дар ду ҷониби ба ҳам зид қарор доранд, ба таври равшан инъикос ёфтааст. Рустам – Сӯҳроб, Шивоҷӣ – Шондип, Фирдавсӣ – Ҳушсанг, Сотим Улуғзода – Азиз Улуғзода, ки ин он нахи борикест, ки ҳамеша давомнок аст, мисли баҳаше аз рӯҳи ноаён дар оғаридаи худ – зинда, бемор, ки бо дарди эҷод марсияе аз парвозу суқут эҷод мешавад.

Масъалаи эҷод дар роман ифодаи нисбатан ҳамаҷонибаву фарогире касб намудааст. Ва дар ин кор, албатта, ба нависанда муаллими ў, ҳамкасб ва ҳамкораш, қаҳрамони роман – шоир Фирдавсӣ кумак карда, бо ҳамқаламии хеш, ҳамдами адабии Улугзода гардидааст. «Аммо кучост он ҳаридор?» (с. 78) – ин суол мухокимаҳои Улугзода ва Фирдавсиро дар бораи вобастагии санъаткор ба носозгории рӯзгор идома медиҳад. Баъзан андешаҳои муаллиф ва қаҳрамони ў то ҳадде васл мешаванд, ки ба назари хонанда муаллифи роман худ «персонажи шахсии худ» мегардад. Нависанда гўё дар симои қаҳрамони худ арзи вучуд карда, хешро маҷбур месозад, ки бо афкору эҳсосоти ў зиндагӣ кунад. Ҳамин тарик, ў ҳусусиятҳоеро аз

чехраи Фирдавсӣ ғоҳе дар шаҳси худ мечӯяду месозад, ҳар як ҳаракатро рӯҳан сайқал медиҳад, ба ҷашмони ў менигарад, ба саволҳое, ки гӯё дода наметавонад, посух мечӯяд.

Хусусияти дигари барҷастае, ки ангезаи жанриву услубии романи «Фирдавсӣ»-ро муайян мекунад, ифодай мақсаднок ва хеле муфассали он - истифодаи пораҳои манзум мебошад, яъне С. Улугзода дар роман аз осори худи Фирдавсӣ иқтибосҳо мөорад, ки яке аз хусусиятҳои насли филологӣ ба шумор меравад. С. Улугзода меъёрҳои расмии романро чун жанри озод, ки қодир аст хусусиятҳои гуногуни умумӣ ва жанриро муттаҳид созад, ба кор бурда, бо истифода дар ҳудуди 500 мисраи шеърии «Шоҳнома» насрӯ назмро дар ҳам омехтааст. Ин усул дар тӯли тамоми таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ истифода шудааст. Махсусан дар ибтиди қарни гузашта падидай мазкур маъруфияти хосса қасб карда буд.

Чунин ба назар мерасад, ки далели ин омезиш таваҷҷӯҳи С. Улугзода нисбатан возех ба нишон додани коргоҳи эҷодӣ ва олами рӯҳии шоир мебошад. Ҷой додани ашъор дар таркиби асари мансур падидай мураккаб ва аз назари зебой дорои аҳаммияти бадей аст, ки таҳлили он ба мо қӯмак мекунад, то яке аз ҷанбаҳои коргоҳи эҷодӣ, қаҳрамони асосии роман ва худи нависандаро муайян кунем.

Вале «оё ҷунин пурдонӣ ба парвози ҳаёлот ҳалал намерасонида бошад?» – мепурсад адабиётшинос А. Боршаговский. – Оё бори илм барои санъаткоре, ки ба ғами озодона оғаридани хислатҳо ва асори сужети шақангез гирифтӣ аст, гаронӣ намекарда бошад? Мегӯянд, ки Шекспир ё Марло, ҷониборони ниҳояти новобастагии эҷодиёти бадей аз ҷаҳорҷӯбҳои тазийҳҳондаи илми таърих буданд, - ҳудашон ин илмро дар ҷехраҳои бадей меоғариданд, ҳарчанд пеши назарашон ба ҷуз Плутарх ё ёддоштҳои Ҳолиншед - муаллифи Солномаҳи Англия, Шотландия ва Ирландия” - Ҷ.М), инчунин асарҳои ҷомеи нотамому консепсияҳои олимон ҷизе набуд» [6,7].³

Ин омезиши мураккаб аст. Ҕунин омезиши шаклҳои гуфтори манзуму мансур чун «ҳикоя андар ҳикоя» ба назар мерасад, ки ба муаллифи роман имкон медиҳад, то дар бораи санъаткор, сарнавишти ў, ҷаҳонбинӣ ва ҷаҳонсозии ў, мушкилот, эътиrozҳо, ҳашму газабҳо бо камоли бештари бадей андешаҳояшро баён созад. Ин синтез тавассути нависанда дар ду сатҳ анҷом ёфтааст: соҳторӣ – дохил шудани унсурҳои шеър ба матни мансур ва ҳамчунин мавзӯй – мувозинатҳои байни матнҳои манзум ва ҳикояҳои мансур.

Одатан ин усул ба баёни комилтари маънӣ ва тақвияти таъсири бадей мусоидат карда, барои эҷоди маънӣ мураккабтар ба нависанда шакли алтернативии татбиқи муқаррароти фалсафию бадеии ўро пешниҳод менамояд. Ҳар байт дар роман ҳамчун мавзӯи «тағсир» ва ангезаи эҳсосот амал карда, чун нерӯи азими ҷамъbastкунанда метавонад василае барои таҷаллии мавқеи нависанда дар назар гирифта шавад, ки дар он омезиши нодири дидгоҳи илмӣ, дақиқиқият дар нигорши як достони шоирони илҳомбахш мавриди таҳқиқи бадеии Улугзода қарор гирифтааст.

Мисраҳои шеърии истифодашуда се таркиб доранд: 1) фикр ё ҷизи одӣ, ки ба осонӣ шарҳ дода мешавад: дар ҳикояи «Баҳс бо имом» муаллиф барои он ки тамасхури Фирдавсиро оид ба қади худ дар радифи қади аз ҳад зиёд баланди имом тасвир намояд, аз мисраҳои зерин истифода бурдааст:

*Эй ҳоҷа, дарозет расидаст ба ҷое,
К-аз аҳли самоворот ба ғӯши ту расад савт.
Гар умри ту чун қадди ту будӣ ба дарозӣ,
Ту зинда бимондишву бимурдӣ маликулмавт*

(с. 22);

---

³ Тарҷумаи устод Абдураҳмон Абдуманнонов.

2) бо мақсади тақвияти бадеяти забон, бадеяти ифодаи нутқ (тавсиғу ташбех, истиора, муқоиса, муболигаву иғроқ ва ғ.), мисол, симои ҳамсари шоир Фотимаро Улугзода чунин тавсиф кардааст: «зебою дилрабо», «дилкаш», «чашмони шаҳлои бануре дошт», «тарбиятдида», «хушсавод»;

3) таъсири ниҳонӣ, эҳсоси маҳсус - шавқе, ки баъди хондани асар пайдо мешавад ва ҳиссиёте, ки ин асар ба вучуд меояд, маҳсусан дар лаҳзае, ки вақте Султон Маҳмуд аз мисраъҳои аз «Шоҳнома» навиштаи Ҳасанак Микола дар номае ба Раҷа Наҳравола ба ваҷд омадааст:

«Агар ҷуз ба коми ман ояд ҷавоб,

Ману гурзу майдону Афросиёб» (с. 262).

Дар роман аз сатрҳои аввал хонандаро саҳеҳияти рӯйдодҳои воқеӣ фаро мегирад, чунин матн фаъолии идроки ҳам хонанда ва ҳам муҳаққиқро тақозо мекунад. Ва, агар ба назар гирем, ки филология ҳамеша чун илми идрок, яъне дарки матн баррасӣ мешавад, пас дар таҳқики мо маҳз матни роман ҳадафи асосии омӯзиш қарор мегирад.

Роман боз ҳам сабит месозад, ки С. Улугзода дар интиҳоби мавзӯй ба принсипҳои худ содик буда, бори дигар хонандаро бо ҳаёти яке аз сармаднои маъруфи адабиёти форсии тоҷикӣ, бо ҳунарманди воқеан пуршӯру самимӣ, фидокор, ҳақиқатпараст, таҳаммулнапазир нисбат ба беадолатиҳо, қодир ба ишқу нафроти бегараз – бо Фирдавсӣ ошно месозад.

Романи «Фирдавсӣ» - як достони ғайримаъмулии филологӣ дар мавзӯи раванди эҷод аст, ки дар он сарвати васоити бадеи барои ифодаи навъҳои эҳсосот бо ҷузъиёти рӯзмарра, ки тасвири ҳаёти як давраи гузаштаи дур, ҷеҳраи шоирни солҳӯрда, парвози беохирро, ки ниҳоят, дар як маҳсули фарҳангии қодир ба ҷамъбасти тамоми сарватҳои ҳаллоқона шаклглирифта омезиш ёфтааст, бозгӯ мекунад. Муаллиф назди худ вазифаи бузург мегузорад: пайвастани таърихи ҳаёти қаҳрамон – шоир бо таърихи ҳалқи тоҷик, валие мо мушоҳида мекунем, ки манзари асосӣ на таъриҳ, балки раванди эҷод аст, шуғлу ҳадафи тамоми зиндагии эҷодкор, аммо таъриҳ дар манзари раванди эҷод ва ҷаҳонбинии эҷодкор нишон дода шудааст. Валие аз ин моҳияти таърихии воқеаҳо заррае кам намешавад, баръакс - дарки ақлонӣ ба бор оварда, гояи ахлоқию фалсафӣ қасб мекунад.

Ин роман муносибати маҳсусро ба нахусттарҷашмаҳои ибтидой тақозо мекард, ки барои дарки эҷодиёти С. Улугзода муҳим аст. Ба осонӣ нишон додан мумкин аст, ки дар ҳар як матни адабӣ нависанда ҳалли масъалаи назариеро, ки муҳаққиқро ба худ машғул доштааст, таҷассум карда, инчунин ҳалли он масъала ба талаботе, ки Улугзодаи мунаққид дар назди адабиёти тоҷикӣ гузаштааст, мувофиқат мекунад. Ба назар мерасад, ки ин амр қисман ва ба таври хосса ба хусусиятҳои қаҳрамони роман ва ба таври густурдатар ба қаҳрамони адабӣ умуман даҳл дорад.

Роман шӯҳрати васеъ ва дар маҷмӯй аз ҷониби мунаққидон мусбат арзёбӣ ёфт, аз ҷумла қайд гардид, ки муаллиф дар он образҳои барҷаставу ба худ хоссаро оғардааст. Р. Мусулмонкулов ба ҷонбани сабкӣ роман даҳл намуда, дикқати асосиро ба истифодаи васеи нависанда аз бадеиёти шифоҳии миллӣ, таъбирот, истилоҳот, истифодаи фаъоли «Ман» дар нақл, ки хоси давраи Фирдавсӣ буд, равона кардааст. Аз таҳлили муфассали Р. Мусулмонкулов маълум мегардад, ки чустучӯи сабкӣ Сотим Улугзода бо хусусиятҳои тафаккури миллӣ ва таҷрибаи эстетикии мусоир мувофиқат мекунад [5, 128-137].

Бо таваҷҷӯҳ ба он чи гуфта шуд, аён мегардад, ки яке аз хатҳои асосии сарнавишти эҷодкор ва раванди эҷоди оғаридани «Шоҳнома» аст. Бешак, нависанда ҳам ба таъриҳи Сомониён, ҳам ба тарҷумаи ҳоли шоир муроҷиат кардааст, валие қабл аз ҳама, ў марзи байни илму адабиётро шикаста, мекӯшад, ки масъалаи таҷассуми ҳадафҳои филологиро

дар сохтори роман, муносибатҳои мураккаби чойгоҳи адабиёт ва филологияро дар ҷараёни эҷод ба таври худ таъйин намояд.

Бо таваҷҷуҳ ба ин воқеяят, романи «Фирдавсӣ»- и С. Улугзодаро метавон аввалин иқдом дар ташаккули романи филологӣ дар адабиёти тоҷикӣ донист.

ПАЙНАВИШТ:

1. Гафуров, Б.Г. Таджики: Т.2. / Б.Г. Гафуров. – Москва: Наука, 1972. — 418 с.
2. Брагинская Н.В. Филологический роман: предварение к запискам Ольги Фрейденберг/ Н.В.Брагинская// Человек. – 1991. – вып.3 – С.134-144.
3. Новиков Вл. Филологический роман “Старый новый жанр на исходе столетия //Новый мир.-1999.-№10.-С. 193-205
4. Муруватиён Дж. Становление филологического романа в таджикской литературе XX века (на примере романа “Фирдауси” Сотима Улуг-заде). –Душанбе:Эр-граф. 2018.-148с.
5. Мусулмониён, Р. Сабаки романи миллӣ. — «Садои Шарқ», 1991, № 3, С. 128-137.
6. Улуг-заде, С. Согдийская легенда: повесть, исторический роман, рассказы / С. Улугзода; пер. с тадж.; [предисл. А. Борщаговского]. – Москва: Художественная литература, 1987. — 512 с.
7. Улугзода, С. Фирдавсӣ: Роман. – Душанбе: Адиб, 1988 — 272 с.

REFERENCES:

1. Gafurov, B.G. Tajiks: V.2. / B.G. Gafurov. – M.: Science, 1972. – 418 p.
2. Braginskaya N.V. Philological novel: an introduction to Olga Freidenberg's notes / N.V. Braginskaya // Human-being. - 1991. - Issue 3 - P.134-144.
3. Novikov V.l. Philological novel referred to as “An old new genre at the end of the century” // New World.-1999. - No. 10. - P. 193-205.
4. Muruvatiyon J. Formation of philological novel in Tajik literature referring to the 20th century (on the example of the novel called as “Firdawsi” by Sotim Ulughzoda). – Dushanbe: Er-Graph. 2018. – 148 p.
5. Musulmoniyon, R. Sabak of national novel. – “Sadoi Sharq”, 1991, No. 3, -p. 128-137.
6. Ulughzoda, S. Sughdian legend: story, historical novel, stories / S. Ulughzoda; translated from Tajik [foreword A. Borschagovsky]. - Moscow: Belles-letters literature, 1987. - 512 p.
7. Ulughzoda, S. Firdawsi: A novel. - Dushanbe: Man-of-Letters, 1988 - 272 p.

УДК: 82.09 (575.3)

DOI 10.24412/2413-2004-2023-1-56-64

УНСУРҲОИ
ТАШКИЛДИҲАНДАИ
АНДЕША ВА АФКОРИ
СОИНУДДИНИ ХУҶАНДӢ

ИСТОЧНИКИ
ДОКТРИНЫ И ИДЕЙ
СОИНУДДИНА ХУДЖАНДИ

SOURCES OF
SOINUDDIN KHUJANDI'S
DOCTRINE AND IDEAS

Мирзоев Садриддин Холович, н.и.филол. дотсенти
кафедраи адабиёти классикии тоҷики
МДТ “ДДХ ба номи акад. Б. Гафуров
(Хуҷанд, Тоҷикистон)

Мирзоев Садриддин Холович, канд.филол.наук,
доцент кафедры таджикской классической
литературы ГОУ “ХГУ имени академика Б.
Гафурова” (Худжанд, Таджикистан)

Mirzoyev Sadriddin Kholovich, candidate of
philological sciences, Associate Professor of the
department of Tajik classical literature under the SEI
“KhSU named after academician B. Gafurov” (Khujand,
Tajikistan) E-MAIL: mirzozoda-75@mail.ru

Масъалаи сарчаимаҳои ташаккули таълимоти мутафаккири барҷастаи қуруни
вусто Соинуддини Хуҷандӣ, ки яке аз намояндагони дурахшони хонадони маъруфи Оли
Хуҷанд дар Исфаҳон мебошад, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Зикр гардидааст, ки
сарчаимаҳои асосии таълимоти Соинуддин анъанаи исломӣ, яъне Қуръону ҳадис ва
шариат, масаввуф, ирфон, машшиояни шарқӣ, фалсафаи широқ ва ҳуруфия ба шумор
мераванд. Бо такя ба гуфтаҳои худи мутафаккир мулоҳизаи як қатор олимон дар бобати
мансубияти Соуниддини Хуҷандӣ ба мазҳаби шеа рад карда шудааст. Таъқид гардидааст,
ки Соуниддини Хуҷандӣ аввалин шуда ба таълимоти Ибни Сино, Сухравардӣ ва
Ибни Арабӣ, яъне ба ҳам овардани широқия ва машшиояи кӯшиши ба ҳарҷ додааст, аз ин рӯ
аз пешкисватони дастовардҳои Садруддини Шерозӣ (1572-1640), ки бо номи Мулло Садро
маъруфият дорад, маҳсуб мегардад. Нақши Соуниддин дар пайдоииши ҳикмати мутаолияи
Мулло Садро пайғирӣ шудааст.

Калидвозжаҳо: андешаву афкори Соинуддини Хуҷандӣ, ирфон, масаввуф, фалсафа,
шариат, Ибни Арабӣ, Мулло Садро, Оли Хуҷанд

Рассмотрена проблема источников формирования доктрины известного
средневекового мыслителя Соинуддина Худжанди, одного из ярких представителей
знаменитой династии Оли Худжанд в Исфагане. Утверждается, что основными
источниками доктрины Худжанди были: исламская традиция, то есть Коран, хадисы,
шариат, суфизм и мистицизм (ирфон), восточный перипатетизм, философия шираки и
хуруфитская философия. На основе высказываний самого мыслителя опровергается
мнение ряда исследователей о принадлежности Соинуддина Худжанди к шиитскому
толку ислама. Подчеркивается, что Соинуддин Худжанди впервые попытался
синтезировать учение Ибн Сины, Сухраварди и Ибн Араби, то есть примирить ширакизм
и перипатетическую философию, тем самым в некоторой степени предвосхитив
достижение Садриддина Ширази, известного как Мулло Садро (1572-1640). Прослежена
роль Соинуддина в возникновении трансцендентальной философии Муллы Садро.

Ключевые слова: учение Соинуддина Худжанди, мистицизм (ирфон), суфизм, философия,
шариат, Ибн Араби, Мулло Садро, Оли Худжанд

The article dwells on the issue concerned with sources of the doctrine formation of the well-known medieval thinker Soinuddin Khujandi being one of the prominent representatives of the famous Oli Khujand dynasty in Isfahan. It is confirmed that the main sources of Khujandi doctrine were: Islamic tradition, namely the Koran, hadiths, sharia, Sufism and mysticism (irfon), Eastern peripatetism, Ishraq philosophy and Hurufi one. Designing on the premise of the statements of the thinker himself refutes a number of researchers` opinion about Soinuddin Khujandi`s backgrounds to the shia sense of Islam. It is emphasized that Soinuddin Khujandi for the first time made an endeavor to synthesize Ibn Sina, Suhrawardi and Ibn Arabi tenets, namely to reconcile Ishrakism and peripatetic philosophy, thereby to some extent anticipating Sadriddin Shirozi`s achievement known as Mullo Sadro (1572-1640). The role of Soinuddin in the emergence of Mullo Sadro's transcendental philosophy is traced.

Key words: *Soinuddin Khujandi tenet, mysticism (irfon), Sufism, philosophy, sharia, Ibn Arabi, Mullo Sadro, Oli Khujand*

Дар таҳқиқу баррасии дурнамоиҳои фикрии Хоча Соинуддин рангин камоне аз мавҷудии тафаккури исломӣ ба мушоҳида мерасад, vale меби нем, ки дар ин камон ҳамаи рангҳо аз вусъати яксонӣ бархурдор нестанд. Рангҳои сардӣ, фалсафӣ ва қаломӣ дар доираи тафаккуроти вай маҷоли андаке доранд ва ғалаба бо рангҳои гарми шаръӣ, ишроқӣ ва ишқӣ аст [14, шасту ҳаш].

Осори мансури зери даст будаи Хоча Соин ҳам дол бар он аст, ки нави санда андешаву орои мазҳаби исломиро ба хубӣ медонист ва дар мавориди зарурӣ ба таҳлилу тавзехи онҳо мепардоҳт. Рисолаҳои “Асрор-ус-салот” ва “Суллам дору-с-салом” намунаи боризе ҳастанд, дар бузургии ў бар фикҳи мазҳаби аҳли суннат. Ё рисолаҳои “Шаққ-ал-қамар” ва “Мадориҷи афҳом” низ донишмандии вайро бар ҷараёнҳои фикрӣ ва равияву фирқаҳои исломӣ нишон медиҳад. Бинобар ин, яке аз унсурҳои ташкилдихандай андешаҳои Соинуддини Хучандӣ шариат мебошад.

Соинуддин ба монанди аксари донишмандони пешин дар амал пойбанди ша риат буд, аммо вазъияти он замон созгор набуд, ки андешаҳои шаръӣ дар фар ҳанг ва маорифи исломӣ ошкор гардад.

Аз ин рӯ, Соинуддин дар бобати дин ва масъалаҳои тафсиру ҳадис наздиқ бист рисолаи хурду бузург навиштааст, ки мо шартан ин навъи осори нависандаро ҳангоми дастабандӣ кардан, ба ғурӯҳи осори динӣ - мазҳабӣ их тисос додаем [5, с.69], ҷунонки ҳуди вай дар ин маврид сареҳан гӯяд: “Аз илми тафсиру ҳадис ва усули дину фикҳ ҳеч илми дигар ба дарс нагуфта” [11, с.170].

Манобеи нақлии шариат низ омил бар он шуда, ки вай дар ҳар фурсате оёту аҳодисро зинати маънавии қаломи ҳуд созад. Ҳатто мушоҳида мекунем, ки ин равишро дар номаҳояш ба салотину амирони вақт ҳам раво диддааст ва ҳуди Соинуддин бар ин шевай таълиф сареҳан ишора мекунад: ... “Дааби ин факир ҷунин аст, ки ба ҳар касе, ки расид, маънии ҳадис ва оятеро ба хотири ў оварад:

*То ба афӯс ба поён наравад умри азиз,
Дар суханҳои илоҳӣ нигаҳе бояд кард” [12, с. 296].*

Аммо, мутаассифона бо сабаби номусоид будани авзои рӯзгори Соинуд дини Хучандӣ дар бисёре аз осораш таъкид мекунад, ки азобу шиканҷаҳои вай ба сабаби пуштибонӣ аз шариати ислом ва пайрави ақидаи суннат ва ҷамоат будани ўст: « Ва Ҳудой огоҳ аст, ки ду навбат ин факир бо вучуди пирӣ ва шикастагӣ аз Ироқ ба Ҳурросон омад... ҷиҳати муҳаккими ин кори бузург: Яке ақидаи суннат ва ҷамоат дар ҳузури бузургони дин ва

ҳамаро гувоҳ гирифт бар он ақида, то мачоли сухани душманон дар боби мазҳаб набошад... ва яке дигар ба арз расонид, ки чун ручӯи корҳо ҳама ба шарь мефармоянд, ҳукми шаръ бояд, ки дар ғояти аҳқом аз сари ҷид (д) тамом ва камоли эҳтимом паастида шавад» [12, с. 208].

Зикр кардан муносиб аст, ки бархе донишмандон ҳамчун Қозӣ Нурул лоҳи Шуштарӣ, Мирзо Абдуллоҳи Афандӣ, Оқобузурги Техронӣ, Сайд Ҳусайнӣ Наср ва дигарон Соинуддини Хуҷандӣ ва хонадони ўро пайрави аҳли ташайюъ донистаанд [4].

Аммо Ҳоча Соинуддин дар зиндагиномаи худнавишт “Нафсат-ул- масдур” ва осори дигараш сареҳан таъкид мекунад, ки ў ва хонадонаш дар мазҳаби аҳли суннат ва ҷамоат, яъне шофеъимазҳаб буданд, ҷунонки дар рисолаи «Тӯҳфаи Алоия» меҳонем: «... Валекин ҷун мавотии иқдоми ин факир ва аҷдод дар ин роҳи муборак симати тақвӣ симати шофей воқеъ гашта ва низ овозаи ҳикмат ва китоб дар ин ҷорѓоҳи мазоҳиб бар қавли ў рост меояд [12, с.183]. Ё мавриди дигар гӯяд : “Эътиқоди ин факир ба ғайр аз он чи аиммаи суннат ва ҷамоат ризвоналлоҳа алайҳим аҷмайн бар онанд, набуда... ” [12, с.113].

Бинобар ин, назари донишмандони муҳтарам Нуруллоҳи Шуштарӣ, Мирзо Абдуллоҳи Афандӣ, Оқобузурни Техронӣ [10], Сайд Ҳусайнӣ Наср [3, с. 39] ва монанди ин дар бобати шиа будани Соинуддини Хуҷандӣ ва хонадонаш саҳех нест.

Ҳоча Соинуддин оид ба ин масъала дар «Нафсат-ул-масдури аввал» як нуктаи муғидро иброз медорад, ки ба қавли вай тамоми бузургони ислом, аз ҷумла машоҳии сӯфия пайрави аҳли суннат ва ҷамоат буданд, ки ғайр аз тоифаи аҳли суннат дигарон улуми тасаввуфро идроқ карда наметавонанд : «Шиа ва мұтазила дар усул ба ҳам мұттағиқанд ва бо фалсафа низ... бештар мұттағиқанд ва инҳо ҳама душманони суннат ва ҷамоатанд ва машоҳии сӯфия ҳама суннат ва ҷамоат мебошанд, ки ғайр аз тоифаи аҳли суннат ин илмро (илми тасаввуф- С. М.) идроқ намекунанд. Ва ҳар ки назди муршид меояд ба талаби ин илм, то ўро ба суннат ва ҷамоат наме орад, ба иршоди ў машғул намешавад» [12, с.212].

Ин мұлохиза барои мақому мартабаи мазҳаби аҳли суннат ва ҷамоат аз ҳар нигоҳ судманд аст, ки барои аввалинбор дар гуфтаҳои Соинуддин Хуҷандӣ ба таври сарҳ баён шудааст. Ҳатто Соинуддин дар андеша ва ақоиди қаломӣ, агарчӣ дар осори вай мачоли андак дорад, мұхолифи назари мұтазила сухан мегӯяд. Масалан, вай дар асари “Эътиқодот” ба баррасии назариёти фирмәҳои қаломӣ, дар ҷанд мавриди масъалаи ихтилоғ мепардозад: амсоли руъяти Ҳудованд, дар боби шафоат, дар масъалаи ҳусну қубҳ ва дар ҳама маврид ақидаи худро мұхолифи мұтазила ва шиа баён мекунад.

Аз он ҷумла, дар масъалаи руъти (дидор) Ҳудованд ҷунин менависад : “Зулчалоле, ки бо үчуди ин азamat ва иззат дидори ҳамаи анворро дар рӯзи қиёмат, аз дидай аҳли имон дарег надорад. Дур аз он сухан, ки мұтазила гӯянд, ки ҳаргиз ўро натавон дид... чи дидаварони кӯйи имон ва иқон дар он рӯз, дидори ўро монанди моҳи чаҳордаҳ тобанда бинанд..” [12, с.227].

Ҳамин тарик, эътиқоди Ҳоча Соинуддин ба шариати ислом, бар тамоми осор ва абъоди фикрии ў соя давондааст, ҷунонки пас аз ин андешаву афкори фалсафӣ, ирфонӣ ва ишроқии ў ҳамагӣ дар заминai шариат бунёд меёбад. Ҳамин маҳсусият аст, ки нақш ва мақоми Соинуддини Хуҷандиро дар зуҳури ҳикмати мутаолӣ дар асри ҳабдаҳуми мелодӣ қобили баррасӣ менамояд ва мебинем, ки андешаву афкори Соинуддини Хуҷандӣ ба ақоиди донишмандони асри Сафавӣ, ҳамчун Мирдомоди Астарободӣ, Мирфинди риский, Мулло Садрои Шерозӣ, Абдуరразоқи Лоҳиҷӣ, Мулло Ҳусайнӣ Файз ва ҷуз онҳо таъсир кардааст.

Дар бобати таъсиргузорӣ ва заминасоз будани андеша ва ақоиди Хоча Соинуддин, ҷиҳати рушди “ҳикмати мутаолӣ” ахли фан ҳам муносиб мулоҳиза кардаанд. Донишманди маъруф Сайд Ҳусайн Наср перомуни Садриддини Шерозӣ, маъруф ба Мулло Садро таҳқиқоти арзишманд анҷом дода, чунин на тиҷагирӣ мекунад: “Соинуддин Ибни Туркай Исфаҳонӣ, муаллифи китоби “Тамҳид-ул- қавоид” аз аввалинҳост, ки назари Ибни Сино, Суҳравардӣ ва Ибни Арабиро ҷамъбаст кардааст ва нақши вай дар пайдоиш ва рушди баъзе унсур ҳои ҷаҳонбинии Мулло Садро назаррас аст” [3, с.19].

Ин муҳаққиқ мавриди дигар чунин менигорад: “Мулло Садро аз осори начандон гузаштаи намояндагони ишроқӣ, бетардид, аз навиштаҳои Ҷалолид дини Давронӣ ва Ибни Турка (яъне Соинуддини Ҳуҷандӣ С. М.) оғоҳии хуб дошт” [3, с.73].

Ин мулоҳизаҳо гувоҳи онанд, ки нақши Хоча Соин дар пайдоиши ҳикмати мутаолияи Мулло Садро дар асри ҳабдаҳуми мелодӣ дарҳури баррасӣ аст.

Яке аз сарчашмаҳои дигари афкору ақоиди Хоча Соин илми фалсафа ва масъалаҳои борики он ба шумор меравад. Аз мазмуну моҳияти асарҳои нависанда бармеояд, ки вай дар баррасии ақл ва равиши ақлонӣ, ки мавзӯи асосии фалсафа аст, бисёр воқебинона натиҷагирӣ мекунад. Аз дидгоҳи ў тарики истиддолу бурҳон яке аз роҳҳои расидани инсон ба қуллаи тавҳид мебошад ва ё ба ифодаи дигар қоил аст, ки ақл нахуст оғаридаи илоҳист ва мақоми ҳалифатуллоҳиро доро аст: «Ҳазрати қудсӣ (яъне ақл - С.М.) шиори бузургӣ аст, бо вучуди он ки муншайёни девони азal ба парвонаи қазо нафо зи боргоҳи Ҷалол, мисоли тафвизи хилоғати рубъи маскун ба исми ҳақоиқ расми ў навишта, маншури иёлаташро ба түғрои «Инний ҷоилун фи-л-арзи ҳалифатан» мувашшах (ороста) соҳтанд ва маснади сиёдати хиттаи оламро ба шарафи тамқин ва хулуси ў ороста...” [11, с. 33].

Аз ин лиҳоз, Хоча Соинуддин муддаист, ки ақли назарӣ бо муқаддамоти яқинӣ ва тарики истиддол, яке аз роҳҳои расидани инсон ба тавҳид аст, аммо ба воситаи он ки дар ин роҳ шакку тардид мавҷуд аст, расидан ба мақсад ба нудрат ҳосил мешавад. Бояд роҳҳои муносибе пайдо кард: “Расидан ба мабдаи шуҳуди воҳид ва шуур бад-он ҷанд тарик дорад: яке тарики ақли назарӣ аст, ки ба дастёрии бурҳон ва муқаддамоти яқинӣ ба сарҳади он роҳ меёбанд ва ба воситаи он ки дар ин роҳ ашвоки шукук ва ҳошоки шубаҳот, монеи сайри солик мегардад, вусул ба д-он тарик бағоят нодир мебошад ва таъвики бисёр меафтад:

*Роҳи тавҳидро ба ақл маҷӯй,
Дидай руҳро бо ҳор маҳор.*

Ва яке дигар тасфияи суфия аст ва таҳсили завқи идроқи он ҳақоиқ ба маёмини тарки маъхудот ва фатоми нафс аз сойири русуму одот... Ахли вусул бештар аз тарики аввал мебошанд ва роҳи эшон пештар аст.. ” [14, ҳафтоду се].

Аз маҷмуи андешаҳои Соинуддини Ҳуҷандӣ ин маъно истинбот меша вад, ки ў бо фалсафа ва таълимоти файласуфон комилан ошност. Ё ба ифодаи дигар нависанда маълумоти коғӣ дар бобати макотиби фалсафии пеш аз худ дорад ва муносиб назариёти фалосифаро нақду тавзех мекунад.

Аз муҳимтарин рисолаи нависанда, ки арсаи нақди андешаву орои фалсафӣ таълиф шудааст, китоби “Тамҳид-ул- қавоид” мебошад. Ин китоб наму наи олии талфиқи фикри ирфонӣ ва фалсафӣ аст. Хоча Соинуддин ва ниёи бузургаш, Хоча Афзалуддин муаллифи “Қавоид - ут- тавҳид” дар ин навишта ба ирфонӣ намудани масоили фалсафӣ назар доштаанд. Масъалаҳои меҳварии китоб дар баёни тавҳиди илоҳӣ ва баҳси иштироқи маънавии вучуд аст. Дар масоли борики вучудшиносӣ, ки дар фалсафа аз уммуҳоти мабоҳис ба шумор меравад, баҳс мекунад.

Китоби “Тамҳид-ул- қавоид” аз рӯзгори худи Соинуддин, яъне аз даҳаи сеюми қарни понздаҳуми мелодӣ сар карда, то имрӯз дар ҳавзаҳои таддису таълими ирофони назарӣ аслитарин китоб аст, барои шинохти тавҳид ва масоили борики он, ҳамчунонки “Фусус-ул-ҳикам” барои шинохти инсони комил ва вилоят унвон шудааст [15, с.11].

Аслан талфиқи маориф коре сахлу осон набуда, танҳо қасоне аз уҳдаи он мебаромаданд, ки аз устодони мусаллами илму ҳикмат ва фарҳангу маърифат маҳсуб мешуданд. Яке аз ин фарзонагон Соинуддин Муҳаммади Хуҷандӣ мебошад, ки дар олами фалсафа ба Ибни Турка маъруф аст.

Бино ба назари Ибни Турка ақл бояд дар партави тазкия ва тасфияи нафс, нузҳати дил рушд намояд ва ақлро бо нури дил ва сафои ботинӣ бояд зиннат дод, то ба ҳақоиқ даст ёбад.

Аз ин дидгоҳи Ибни Турка ақл ва фалсафаи машшӯъ бе имдоди нури илоҳӣ қобили эътимод нест. Ба ҳамин далел, фалсафа мавриди таваҷҷӯҳи вай ҳикмати ишроқ аст. Ҳамин маҳсусиятро ҳам дар андешаҳои ирфонӣ ва ҳам дар афкори ҳуруфиаш метавон дид. Ин нукта дар таъсиргузории Хоча Соин чиҳати рушду инкишифии фикрии баъд аз вай дорои аҳамият аст:

“Ақл нурест, ки дар андаруни одамӣ пайдо мешавад, ки тамайизи ҳар чизе мекунад... Нури ақл бе он ки нури офтоби нубувват бо ў ёр шавад ё нуре, ки қоиммаҳоми нури нубувват бошад, ин кори тамайиз аз ў наёяд, чи ҳамчунончи ҳуршед, офтоби олами кавн аст, ҳақиқати Муҳаммад офтоби олами вуҷуд ва маротиби он аст, ки беистионат ва ёрии Ў ҳеч доноӣ ва тамайиз тамом наша вад... Аз ин чост, ки атфол чун аз мартабаи ҳайвонӣ дар гузаштанд ва осори зуҳури ақл ва тамайиз дар эшон пайдо шавад, шаръ, ки сурати нубувват аст, бар ў воҷиб мегардонад, то ақл аз кори худ бекор намонад [13, с. 128].

Яъне, матлаб ин аст, омезиши ақлу шариат дар заминаи масоли борики ирфон аз муҳимтарин аబъоди андешаи Хоча Соинуддин аст, ки дар канори андешаи бузургони дигар андак- андак заминасози мактаби фалсафии Исфа ҳон дар асри Сафавия гардид.

Аз ин ҷо, тибқи назари Хоча Соинуддин маърифати ирфонӣ ва фалсафӣ ду гуфтори мутабойин нестанд, балки ҳар як дар мақом ва қаламрави худ дорои арзишу эътиборанд. Шинохти фалсафӣ ё ақлӣ натиҷаи ақл аст ва маърифати ирfonӣ ё шуҳудӣ маҳсули тасфияи нафс, рафъи ҳичбӯҳо ва сафои ботинӣ:

«Мо намепазирем, ки чун таҷоруби ирfonӣ фавқи ақланд, дигар ақл имкони дарки онҳоро надорад. Бале, порае аз ҳақоиқи пинҳон, биззот ва бевосита барои ақл қобили вусул нестанд, балки ақл онҳоро бо кӯмаки гирифтанд аз қувваи дигаре, ки аз худи ақл шарифтар аст, дармеёбад..., аммо чун тавассути ин қувва ба даст омаданд, онҳо низ монанди мудракоти дигар, дар дастраси ақл ва андеша қарор мегиранд. Айнан монанди идроки маҳсусот, ки ақл онҳоро ба воситаи ҳавос дарк мекунад... Ҳар нерӯе, ки як маънои куллиро дарёбад, чи бо назар ва бурҳон ва чи аз роҳи қашғ ва вичдон, ҳад ва расми ақл ба он сидқ мекунад... «Ақл» ба маънои мутадовили он, ки мабнои улуми расмӣ аст ва аз роҳи истидол аз роҳи маълум ба маҷхӯл мерасад, (яъне ҳамон қувваи фикрия) набояд бо мутлаки ақл ва андешаи инсон, ки ин ҳам яке аз маротиб ва дараҷоти он аст, иштибоҳ шавад» [2 , с. 69].

Дар ин низоми фикрӣ, Соинуддин улуми назарӣ ва ақлиро ба унвони меъёр ва мантиқи таҷоруби ирfonӣ ва маорifi завқӣ донистааст. Ба ҳамин далел дар бештари асарҳояш ишора мекунад, ки барои солик ногузир аст, ки аввал улуми ҳақиқияи фикрӣ ва назариро таҳсил кунанд, ҳатто мантиқ ҳам, ки ҷузъи онҳост нисбат ба маорifi завқӣ истифода намоянд. Ин ба д-он маъност, ки ихотаи солик дар улуми назарӣ ва ақлӣ ўро дар баёни ҳақоиқи қашғӣ имдод мерасонад ва пояти ирфони назариро мустаҳкам менамояд.

Аз ин рӯ, аз дидгохи Хоча Соинуддин маърифати ирфонӣ бо маърифати ақлӣ муттаҳид аст ё ба таъбири дигар ду гуфтори мутафовит нестанд ва улуми назарӣ ва бурҳонӣ яке аз меъёрҳои ёфтаҳои шуҳудист.

Соинуддин дар баррасии ақл ва ҷанбаҳои муҳталифи он андешаву ақоиди Синоро пайравӣ кардааст, аммо мулоҳиза мешавад, ки бештар ба назарияи Шайҳи Ишроқ наздиктар аст, ҷунонки меҳонем: “Муддате аст, ки шайхе аз тарафи гарбии қудс омада... ҳамаро дар Ҷибҳаи инқиёд ва хидмат қашида..” [11, с.35]. Ин ҷо шайх рамзи ақл аст, ки тибқи андешаи фалосифа нахустин оғари дай Илоҳӣ аст. Байтулмуқаддас ё Қудс, ки шайх аз онҷо омада, ба маънии олами уқул фаҳмида мешавад. Аммо Байтулмуқаддас ҳамон машриқе аст, ки Ҳайи ибни Яқъон дар рисолаи Сино соликро ба румузи он ошно мекунад [11, с.91].

Тибқи назари Соинуддин, ақл аз тарафи гарбии Қудс омада ва ин масъала ба назарияи Шайҳи Ишроқ наздиктар аст, то андешаи Ибни Сино. Тавзех он ки Сино маҳалли ақлро самти шарқии Қудс медонад, аммо дар забони Суҳравардӣ Қудс ҷойгоҳи ишқ аст, на макони ақл. Ва Соинуддин ҳам, ки қоил ба наздикии ақлу ишқ, яъне талфиқи фалсафа ва ирфон аст, исолатро ба ақл намедиҳад.

Байтулмуқаддасро ҳостгоҳи ақл медонад, аммо ҷониби гарбии онро, на тарафи шарқӣ. Муурӯр ба зиндагонии Хоча Соинуддин ва осори мутааддиди вай, зиёда аз даҳ рисола дар ирфон тафаккуроти сӯфиёнаи ӯро бозгӯ мекунад, ки дар фарозу нишеби рӯзгор борҳо ба сӯғигарӣ муттаҳамаш карданд, вале муҳити андешаи вай ҳеч гоҳ аз афкори ирфонӣ ҳолӣ намонд. Ин ҳуд басандар аст, ки Котибии Туршрезӣ шоири маъруф ба хотири таълим гирифтани илми ирфон аз Табрез ба Исфаҳон назди Соинуддин омад ва ирфони назариро омӯҳт.

Ин ба д-он маъност, ки майдони асосии таҳқиқоти вай ирфон ва тасаввуф аст, ки дар ин замина зиёда аз даҳ рисолаи илмӣ навиштааст. Аз ин ҷост, ки Соинуддинро аз “муҳаққикини урафо” хондаанд.

Ба назари Соинуддин “Ин тоифа (ирфон ва машоҳи сӯфия.- С.М) дар он мекӯшанд, ки Муҳаммадро ҷунончӣ ўст, бишносанд ва илми ӯро бидонанд ва китоби ў, ки Куръон аст, фахм кунанд. Гайр аз ин ҳеч максуде дигар надо ранд... ” [12, с. 186].

Нависанда мавриди дигар дар рисолаи “Анҷом” ҷунин менависад: “Илми тасаввуф ҳикмати имонӣ аст, ки Куръони карим ва алсинаи суннати Муҳаммад мадӣ бад- он нотик гашта ва аз ин ду манбаи исломӣ сарчашма гирифтааст” [13, с.165].

Аз ин гуфтаҳои Соинуддин чунин фаҳмида мешавад, ки ирфон мағкурае аст, ки дар замини фарҳанги куръонӣ ба вучӯд омадааст ва мабонии аслии тасаввуфи исломӣ Куръон ва аҳодиси набавӣ будаааст. Яъне Хоча Соинуддин барои аввалин бор ё ба сухани дигар ҳанӯз дар асри XIV ду нуктаи муҳим ва муғидро ба таҳқиқ гирифта, дар канори ин ҷониби амонатро ҳам риоят карда аст:

1. Ба назари Соинуддини Ҳуҷандӣ машоҳи сӯфия пайрави аҳли суннат ва ҷамоат мебошанд, ки ғайр аз тоифаи аҳли суннат дигарон ба шоистагӣ улуми тасаввуфро идрок карда наметавонанд.

2. Сарчашмаи асосии ирфони исломӣ Куръон ва суннати Муҳаммад (с) буда аст.

Нуктаи дуюми назари Соинуддинро аксарияти муҳаққикиони асримиёнагӣ ва замони мусоир таъйид кардаанд, аз қабили Масинони Фаронсавӣ ва Никол сони Инглизӣ [8]. Адабиётшиносон Қосим Ғанӣ [1, с.3-21], Зиёуддини Саҷҷодӣ, [9, с.5-18] ва дигарон ба табии Соинуддини Ҳуҷандӣ сарҳан эътироф кардаанд, ки манбаи аслии ирфони исломӣ Куръон ва суннати Муҳаммад мадӣ будааст. Аз адабиётшиносони тоҷик профессор Расулхон

Ходизода ахиран дар ин бобат китобе навишт ва ба чунин андеша расид [16, с.8-9].

Шахсияти Хоча Соинуддини Хучандй беш аз ҳама дар қаламрави илми ирфон қобили баррасй аст, аммо маҳдудиятҳои сиёсӣ ва фишорҳои иҷтимоии он рӯзгор омил бар он буд, ки вай аз маҷлисҳои расмии ирфон худдорӣ карда, ҷониби амонатро риоят кунад.

Интисоби Хоча Соин ба тасаввуф ва ирфон, маҳсусан, ваҳдати вучуд ва эътиқодоти ҳуруфии нависанда ўро водор мекард, ки дар партави Қуръону суннат, асарҳое навишта, бад- ин васила бегуноҳии худро ба исбот расонад: “Забони таъни айбӯён, ҳар касеро номе мениҳанд ва ҷомаи ному номуси ҳар ки мешиносанд, ба рангҳои гуногун меразанд: Якеро ба рағз нисбат мекунанд ва якеро ба д-он ки хориҷӣ аст ва якеро ба д-он ки мӯтазила аст. Ин фақирро боре дар силки сӯфия мекашанд, мисли Ҷунайду Шиблӣ, Боязиду Хоча Муҳаммадалии Ҳаким Тирмизӣ ва Шайх Саъдиддини Ҳамавӣ...” [12 , с. 78].

Нуктаи дигари гуфтаний ин аст, ҷаҳонбинии Муҳийиддин ибни Арабӣ таъсири амиқе бар андешаву афкори Соинуддин дошт. Аз ин рӯ, нависанда дар навиштаҳои худ дар ҳар фурсате ба акволу ашъори Ибни Арабӣ пардохта, дар ин замина аз тақриму тамчиди вай ёдоварӣ кардааст. Ба ҳамин ҷиҳат, лугот ва истилоҳоти ирфонии назарӣ дар саросари навиштаҳои ў фаровон ба кор рафтааст. Ин ба д-он маъност, ки бидуни ошной бо мактаби фикрии Ибни Арабӣ наметавон муваффақ ба сайди маонӣ аз рисолаҳои Соинуддини Хуҷандӣ шуд. Осор ва низоми фикрии Соинуддин ҳам гувоҳи он аст, ки вай яке аз муфассирон ва муравиҷҷони мактаби ирфони Ибни Арабӣ маҳсуб мешавад ва қисме аз китобу рисолаҳои ў дар заминаи ирфони Ибни Арабӣ таълиф гарди даанд [6].

Аз ин чост, ки Хоча Соинуддин муҳаққиқони назарии ирфонро дар мар табае фаротар аз мутакаллимон ва фалосифа қарор медиҳад ва дар осори хеш, таъвили масоили диниро тибқи усули ирфонӣ тавзех медиҳад.

Ҳамин тарик, сарчашмаҳои осори Соинуддини Хучандӣ ё ба ифодаи дигар аносири ташкилдиҳандай андешаву орои Хоча Соин иборат аз ирфону фал сафаву шариат ва афкори ҳуруфӣ будааст.

Соинуддин се роҳи деринаи тамаддуни башарӣ: дин, ирфон ва фалсафро тай кардааст ва тибқи осори зеридасти мо буда, метавон гуфт, ки яке аз вижагиҳои ин орифи номовар танавви мавзӯи дар таълиф ва шевai баён будааст. Муаллифоти Соинуддини Хучандӣ шомили беш аз 60 китобу рисола мебошад ва нависанда дар ҳар боб: ирфон ва тасаввуф, шариати исломӣ, фаласафа, қалом ва ҳуруфу эҳсоъ навиштаҳои ҷолибу судманд дорад, аммо шахсияти нависанда пеш аз ҳама дар қаламрави илми ирфон қобили таъкид ва баррасй аст. Аз бузургтарин хидматҳои Соинуддин Алӣ ҳам, ки ўро дар олами тафаккур маъруф гардонидааст, талфиқи ҷаҳоншиносии ирфону фалсафа ва шариат мебошад, он ҳам дар пирояи сабки адабӣ - илмӣ.

Хоча Соинуддин Алӣ ибни Муҳаммад Ҳуҷандии Исфаҳонӣ фақеҳ, ҳаким, ориф ва адаб буда, нақши муҳим дар мағоҳими фарҳангии Исфаҳону Ҳуҷанд дорад. Низоми фикрӣ ва фардияти нависандагии Хоча Соин ба ҷаҳоншиносии бисёре аз орифону файласуфони минбаъда, аз қабили Мулло Садрои Шерозӣ, Қозӣ Ҳасани Майбӯдӣ, Мирдомоди Астарободӣ, Мирфиндиризӣ, Абдурра зоқи Лоҳиҷӣ ва Мулло Ҳусайнӣ Файз дар заминаи улуми адабӣ ва таҳқиқоти ирфону фалсафа таъсири амиқ расонидааст.

ПАЙНАВИШТ:

1. Гани, Қосим. Таърихи тасаввуф дар Ислом / Қосим Гани.-Техрон : Ибни Сино, 1331.- 336 с.
2. Иброҳимиён, Сайид Ҳусайн. Матърифатишиносӣ дар ирфон. / Сайид Ҳусайн Иброҳимиён.- Техрон : Марази интишорот, 1378.- 215 с.
3. Наср, Сейид Ҳусайн. Садр-ад-дин Ширази и его трансцендентальная теософия: Интеллектуальная среда, жизнь и труды / Перевод с английского Р. Псху / Сейид Ҳусайн.- Москва: Языки славянской культуры, 2013.- 128 с.
4. Мирзоев С. Х. Нигоҳ ба афкори динӣ ва адабии Соинуддини Ҳуҷандӣ / С. Х. Мирзоев // Ахбори ДДҲБСТ. Силсилаи илмҳои гумани тарӣ.- № 2(58), 2014.- С. 199-208
5. Мирзоев С. Х. Табақабандии мавзӯи осори Соинуддини Ҳуҷандӣ / С. Х. Мирзоев // Ахбори ДДҲБСТ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ.- №4 (65).- 2015.- С. 81-92
6. Мирзоев С. Х. Шарҳи Соинуддини Ҳуҷандӣ ба осори Ибни Арабӣ // С. Х. Мирзоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (Маҷаллаи илмӣ) .- Бахши илмҳои филологӣ .- № 6, 2022 . - С. 231- 238
7. Мутаҳтарӣ, М. Оиной бо улуми исломӣ. Ҷилди дуввум.-Калом; Ирфон. Ҳикмати амалӣ / М. Мутаҳтарӣ.-Душанбе: Ройзании фарҳангӣ , 1999.- 188 с.
8. Николсон, Р. А. Тасаввуфи исломӣ ва робитаи инсону Ҳудо. Чопи сеом / Тарҷумаи Шафои Кадканӣ / Р. А. Николсон . - Техрон: Сухан, 1382.-207 с.
9. Саҷҷодӣ, Зиёуддин. Муқаддимае бар мабонии ирфон ва тасаввуф / Зиёуддини Саҷҷодӣ .- Техрон: Самт, 1389.- 337 с.
10. Техронӣ, Оқобузург. Аз- Зария ило тасонифи-иши- шиа. Ақсоми-с- сонӣ мина-л- ҷузъи-т- тосеъ / Оқобузурги Техронӣ .- Техрон: Қум, 1378. саҳ. 338- 362
11. Ҳуҷандӣ, Соинуддин. Ақлу ишқ ё мунонзороти ҳамс / Тасҳеҳ ва таҳқиқи Акрам Ҷудии Неъматӣ / Соинуддини Ҳуҷандӣ .-Техрон: Аҳли қалам, 1375 .-218 с.
12. Ҳуҷандӣ, Соинуддин. Ҷаҳордаҳ рисолаи форсӣ / Муқаддима ва тавзехот: Маҳмуди Тоҳирӣ / Соинуддини Ҳуҷандӣ .-Техрон: Ояти ишроқ, 1389 ҳ.- 373 с
13. Ҳуҷандӣ, Соинуддин. Рисолаи анҷом / Ба қӯшиши Иброҳими Дебоҷӣ / Соинуддини Ҳуҷандӣ// Донишкадаи адабиёт. - 1342. - Ҷилди 3.- С.154-181
14. Ҳуҷандӣ, Соинуддин . Шарҳи Назм-уд-дурап / Тасҳеҳ ва таҳқиқ аз Ҷудии Неъматӣ / Соинуддини Ҳуҷандӣ .-Техрон: Мероси мактуб,1384.-509 с.
15. Ҳуҷандӣ, Соинуддин. Тамҳид-ул-қавоид / Тасҳеҳ ва ҳавошӣ Муҳам мадризо Қумшиаӣ ва Мирзо Муҳаммад. [Муқаддима ва таълиқ: Ҷалолид дини Оштиёён] / Соинуддини Ҳуҷандӣ.-Қум: Бӯstonи китоб, 1387 ҳ.- 489 с.
16. Ҳодизода Р. Тасаввуф дар адабиёти форс- тоҷик / Р. Ҳодизода.-Душанбе: Адиб, 1999.-187 с.

REFERENCES:

1. Ghani, Qosim. *The history of Sufism in Islam / Qosim Ghani*. - Tehran: Ibn Sina, 1331. - 336 p.
2. Ebrohimiyon, Sayyid Husayn. *Epistemology in mystics. / Sayyid Hussayn Ebrohimiyon*. - Tehran: Central publishing-house, 1378. - 215 p.
3. Nasr, Sayyid Husayn. *Sadr-ad-din Shirazi and his transcendental theosophy: intellectual environment, life and work / translated form English by R. Pshu / Sayyid Husayn*. – M.: Language of Slavic Culture, 2013. - 128 p.
4. Mirzoyev S.Kh. *Some views concerned with religious and literary thoughts of Soinuddin Khujandi / S. Kh. Mirzoyev* // Bulletin of the TSULBP. Series of humanitarian sciences. - No. 2(58), 2014. - P. 199-208.
5. Mirzoyev S.Kh. *Thematic classification of Soinuddin Khujandi's creations / S.Kh. Mirzoyev* // Bulletin of the TSULBP. Series of humanitarian sciences. - No. 4 (65).- 2015. - P. 81-92

6. Mirzoyev S.Kh. Sainuddin Khujandi's commentary on Ibn Arabi's creations // S.Kh. Mirzoyev // *Bulletin of the Tajik National University (scientific journal). Series of philological sciences.* - No. 6, 2022. - P. 231-238
7. Mutahhari, M. Familiarity with Islamic science. V.2. *Kalom; Mystics. Practical wisdom / M. Mutahhari.* - Dushanbe: Cultural Council, 1999. - 188 p.
8. Nicholson, R.A. *Islamic Sufism and the relationship between human-being and God. The 3rd edition / Translated by Shafei Kadkani / R. A. Nicholson.* - Tehran: Speech, 1382. - 207 p.
9. Sajjodi, Ziyouuddin. *An introduction to the backgrounds of mystics and Sufism / Ziyouuddin Sajjodi.* - Tehran: Streamline, 1389. - 337 p.
10. Tehroni, Oqobuzurg. *Az-zaria ila tasonifi-sh-shia. Aksomi-s- soni mina-l- tse-t-tose' / Oqobuzurg Tehroni.* - Tehran: Kum, 1378. - P. 338-362.
11. Khujandi, Soinuddin. *Mind and love or conflict of khams / Edited and researched by Akram Judi Ne`mati / Soinuddin Khujandi.* - Tehran: Ahli Qalam, 1375 - 218 p.
12. Khujandi, Soinuddin. *Fourteen Persian treatises / Introduced and explanted by Mahmudi Tahiri / Soinuddin Khujandi.* - Tehran: Ayoti Ishroq, 1389 h. - 373 p.
13. Khujandi, Soinuddin. *Final thesis / under the editorship of Ibrohim Deboji / Soinuddin Khujandi.* // *The institute of literature.* - 1342. - V.3.- P. 154-181.
14. Khujandi, Soinuddin. *Commentary on nazm-ud-durar / Edited and researched by Judi Ne`mati / Soinuddin Khujandi.* -Tehran: Written heritage, 1384. - 509 p.
15. Khujandi, Soinuddin. *Tamhid-ul-qawaaid / Edited and researched by Muhammadrizo Qumshai and Mirzomuhammad. [Introduction and commentary: Jaloliddin Oshtiyoni] / Soinuddin Khujandi.* - Kum: Bustoni Kitob, 1387 h. - 489 p.
16. Hodizoda R. *Sufism in Persian-Tajik literature / R. Hodizoda.* - Dushanbe: Man-of-Letters, 1999. - 187 p.

УДК: 821.0

DOI 10.24412/2413-2004-2023-1-65-73

**ВЕЖАГИХОИ БАДЕЙ
ВА МАВЗУИИ РУБОИЁТИ
САДРИДДИНИ ХУЧАНДӢ**

**ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ И
ТЕМАТИЧЕСКИЕ
ОСОБЕННОСТИ
ЧЕТВЕРОСТИШИЙ
САДРАДДИНА ХУДЖАНДИ**

**BELLES-LETTERS AND
THEMATIC PECULIARITIES OF
SADRADDIN KHUDJANDI'S RUBAI
(QUATRAINS)**

*Хоҷиев Абдуфаттоҳ Қосимовиҷ, н.и.филол.,
дотсенти кафедраи адабиёти классикии тоҷики
МДТ-и «Доднинигӯҳ давлатии Ҳуҷанд ба номи
академик Б.Гафуров (Ҳуҷанд, Тоҷикистон)*

*Ходжисев Абдуфаттоҳ Косимович, канд. филол.
наук, доцент, заведующий кафедрой таджикской
классической литературы ГОУ «Худжандский
государственный университет имени акад. Б.
Гафурова» (Худжанд, Таджикистан)*

*Khojiev Abdufattoh Kosimovich, candidate of
philological sciences, Associate Professor, head of the
department of Tajik classical literature under the SEI
“KhSU named after acad. B.Gafurov” (Khujand,
Tajikistan) E-MAIL: abdufattoh12@mail.ru*

Вежагихои рубоиёти Садруддини Ҳуҷандӣ, ки аз зумраи шоирони камтаршинохташудаи таърихи адабиёти тоҷик аст, ба риштаи таҳлил қашидা шудааст. Таъқид гардидааст, то кунун наздик ба 1000 байт аз ашъори шоир тавассути маҷмӯаҳои шеърӣ, баёзу ҷунг ва таъриҳномаву тазқираҳо ба мо расидааст. Дарзи ин миқдор аз осори Садруддини Ҳуҷандӣ дар маҷмӯаҳо далолат бар он мекунад, ки ашъори ў мавриди пазириши ва истиқболи мардуми он рӯзгор қарор гирифтааст. Дар миёни ашъори шоир аз ҳама бештар рубоиёти вай то замони омада расидааст. Дар маҷмӯъ, то кунун аз Садриддини Ҳуҷандӣ 125 рубоӣ пайдо шудааст. Агарчи барои расидан ба хулосаи ниҳоӣ дар мавриди маҷорати рубоисарои ҳар шоире баррасии ҳамаи рубоиёти он шоир муҳим аст, аммо таҳлили ҳамин миқдор аз рубоиёти Садруддини Ҳуҷандӣ метавонад маҷорати ўро дар ин арса намоён созад. Зикр шудааст, ки ҳарчанд мавзуи ишиқ аз меҳваритарин мавзуоти рубоиҳои Садруддини Ҳуҷандӣ ба ҳисоб меравад, ў ба масъалаҳои панду андарз, шикоят аз замон, васфи шароб ва фалсафа низ таваҷҷӯҳ намудааст. Рубоиёти шоир дар ин мақола аз се ҷиҳат адаби, забонӣ ва мавзӯй мавриди омӯзши қарор гирифта, истедоди шоир дар сурудани ин қолаби асил ва муҳими шерри форсии тоҷикӣ нишон дода шудааст.

Калидвоожаҳо: таърихи адабиёти тоҷик дар асри XІІ, эҷодиёти Садруддини Ҳуҷандӣ, рубоӣ, воситаҳои тасвири бадӣ, мавзӯй

Анализируются особенности четыростиший одного из малоизвестных таджикских поэтов XII века Садраддина Ҳуджанди. Подчеркивается, что в стихотворных сборниках, баязах и джунгах, исторических летописях и тезкире до сегодняшнего дня сохранилась почти 1000 бейтов Садраддина Ҳуджанди. Даный факт свидетельствует о положительном восприятии его творчества ценителями и любителями поэзии. Четверостишия занимают особое место в творческом наследии поэта. На сегодняшний день найдено 125 четыростиший Садраддина. И хотя о мастерстве любого поэта в создании рубаи можно сделать окончательный вывод, только произведя анализ всех его четыростиший, исследование рубаи С. Ҳуджанди свидетельствуют о его недюжинном таланте в этом жанре. Отмечается, что любовная тема является главной темой четыростиший. Наравне с этим поэт уделяет

внимание и другим темам, в том числе нравоучениям и увещеваниям, жалобам на эпоху, восхвалению вина и т.д. Четверостишия поэта проанализированы с точки зрения художественного мастерства, стиля изложения и тематики, представлено его мастерство в создании одного из исконных жанров персидско-таджикской поэзии.

Ключевые слова: история таджикской литературы, XII век, творчество Садраддина Хужанди, рубаи, художественные средства описания, тематика рубаи

The article dwells on peculiarities of rubais (quatrains) of one of the scantily-known poets in the history of Tajik literature referring to the 12th century - Sadraddin Khujandi. The author of the article lays an emphasis upon the idea that about 1,000 beits of Sadraddin Khujandi have been preserved in poetic collections, bayozs and jungs, historical annals and anthologies up to date. The relevant statement is a testimony of a positive perception of his work by connoisseurs and lovers of poetry. Rubais occupy a special place in the poet's creative legacy. Sadraddin's 125 rubais have been found up to nowadays. Although the final conclusion about any poet's mastership aimed at the creation of rubais can only be made by canvassing all his rubais; the study of Khujandi's rubais those ones were preserved up to date can testify to his remarkable talent in the relevant genre. It is underscored that the love/romantic theme is considered to be the main theme of his rubais. Alongside with it, the poet pays particular attention to other themes, including moralizing and exhortation, a complaint from the era, praising wine, etc. The poet's rubais are analyzed under the angle belles-letters mastership, the style of presentation and themes; the poet's mastership in reference to the relevant primordial genre creation in Persian-Tajik poetry is revealed as well.

Key words: history of Tajik literature referring to the 12th century, Sadraddin Khujandi's creation, rubais, belles-letters means, descriptions, thematics

Садриддин Абулқосим Абдуллатиф ибни Муҳаммад ибни Абдуллатифи Хучандӣ (тав. 1140 м.) аз зумраи шоирони камтаршинохташудаи таърихи адабиёти тоҷик аст, ки дар аҳди Салҷуқиён зиндагӣ карда ва то кунун наздик ба 1000 байт аз ашъораш тавассути маҷмӯаҳои шеърӣ, баёзу ҷунг ва таъриҳномаву тазқираҳо ба мо расидааст. Дарчи ин миқдор аз осори Садриддини Хучандӣ дар маҷмӯаҳо далолат бар он мекунад, ки ашъори ў мавриди пазириш ва истиқболи мардуми он рӯзгор қарор гирифтааст. Аксарияти ашъори боқимонда аз ин шоир дар қолаби рубоӣ буда, мавзӯи ишқ аз меҳваритарин мавзӯи рубоиёти ў ба ҳисоб меравад. Дар канори ин ба масъалаи панду андарз, шикоят аз замон, васфи шароб ва фалсафа низ таваҷҷӯҳ намудааст.

Яке аз иллатҳои мақбулияти рубоиёти Садриддини Хучандӣ, ки муҷиби дарчи онҳо дар маҷмуаҳои шеърӣ гардидааст, қабл аз ҳама ба содагиву равонӣ ва мавзӯи онҳо вобастагӣ дорад. Наздик ба 85%-и рубоиёти шоир дар мавзӯи ишқ ва мавзӯоти вобаста ба он суруда шудаанд, ки ин ҳуд шояд яке аз далелҳои таваҷҷӯҳи маҷмуанависон ба рубоиёти шоир гардидааст. Аз нигоҳи забонӣ рубоиёти шоир то андозае сода аст, вале ҳамон тағйироте, ки дар забони шеъри ин давра дар ҷараён буд, дар рубоиёти ў низ мушоҳида мешавад. Дар асре, ки Садриддини Хучандӣ зиндагӣ мекард маъмулан шоирон ба печида кардани сухани ҳуд зътибори чиддӣ медоданд, аммо дар ҷунин даврае майл ба содабаёнӣ ҳуд метавонад яке аз шоҳкориҳои адабӣ маҳсуб ёбад.

Истифода аз воситаҳои тасвири бадей дар рубоиёти Садриддини Хучандӣ бо шева ва тарзи тафаккури вежа ў корбаст шудааст, ки як навъ ҳолати корбурди табиии онҳоро нишон медиҳад.

Санъати ташхис чойгоҳи вежае дар сурудаҳои Садриддини Хучандӣ дорад. Аз ҷумла, дар рубоии зерини шоир бархостани гул аз хоб ва ҳудро чун арӯси нав баророста намудани он, мушти зареро рӯи каф реҳтани гул навъе ба таҷассуми шоиронаи ташхис ишорат мекунад. Ба сурати дигар, дар рубоиёти шоир феълу атвор ва аъмоли инсонӣ ва ғоҳе мавҷудоти ҷондор ба унсурҳои бечони табий ва зеҳӣ ҷунин моҳирона нишбат дода шудаанд, ки дар муассир шудани сухани шоир таъсири босазо гузаштаанд:

*Гул субҳам аз хоб ҷу бархоста буд,
Ҳудро ҷу арӯси нав баророста буд.
Мушите зари реза-реза бар каф карда,
З-ӯ низ магар, ки ёр зар хоста буд? (4,23).*

Баёни шоир навъе аз ҳунари хоса доштани шеъри ўро собит мекунад, ки ба мақоми ғӯянда дар ҳавзаи ҳунарии шеър таъкид дорад. Ба ғайр аз санъати ташхис санъати ташбехи пӯшида низ дар ин рубои ҳусни тоза зам намудааст.

Яке аз вежагиҳои ҳунарӣ, ки дар рубоиёти Садриддини Хучандӣ зиёд ба мушоҳида мерасад соҳтани таъбиrot ва киноёти тозаву нодир аст. Масалан, дар рубоии зерин истилоҳи киноии «себе ба ду ним», ки мазмуни «шабоҳати хеле наздик доштан»-ро ифода мекунад, сода, зебо ва ҳунармандона аст:

*Эй дури ятим, моҳро мемонӣ,
В-эй хирмани сим, моҳро мемонӣ.
Ҳарҷоиву беҳифозию некурӯй,
«Себе ба ду ним», моҳро мемонӣ (4,27).*

То он ҷо, ки банда огоҳ аст, ин таъбир, ки аз эҷодиёти ҳалқ гирифта шудааст ва ҳол дар байни тоҷикон гунаҳои мухталифи он, аз ҷумла **себи дукафон барин, як себи дукафон** дар истифода аст, дар шеъри қабл аз Садруддини Хучандӣ ба назар нарасидааст. Ба ҳар тақдир яке аз таъбиrotи зебо ва нодирест, ки дар коргоҳи эҷодии шоир барои ифодаи «шабоҳати наздик доштани чизе» ҳунармандона ва ба мавқеъ корбаст шудааст.

Дар рубоии зерин бошад санати ташхисро бо назокати хосе ба кор бурдааст, ки маҳорати ўро дар истифодаи ин санъат намоиш медиҳад:

*Бо асли баландам, арчи-ам настӣ гамат,
В-аз ақли баҳушам, арчи-ам масти гамат.
Дасти гами ту гирифт пои тарабам,
Пои тарабам бурун кун аз дасти гамат (7,282).*

Шоир ба «ғам» даст ва ба «тараб» по тасаввур намудааст, ки дар осори дигарон низ намунаҳое дорад. Аммо ин ҷо ҳамзамон бо истифода аз санъати тазод ва ҳам парадокс таркибҳои шоиронаи «дасти ғамро гирифтани пои тараб» ва «раҳо кардани пои тараб аз дасти ғам» оғарида шудаанд, ки метавон онро аз тозагии сухани шоир унвон кард. Зоро санъати парадокс ҳарчанд дар сурудаҳои шоирони сабки ҳиндӣ нуғузи комиле касб намуда, ба маҳсусияти комили шеъри ин аҳд табдил шуд, аммо дар сурудаҳои шоирони сабки ироқӣ хеле кам ба назар мерасад. Аз ин рӯ, Садриддини Хучандӣ барои муассир афтодани қаломи худ ҷунин тасвирҳои ғайримаъулро ба кор гирифтааст, ки метавон онро аз ҷумлаи ибтикороти адабии ў донист.

Нуктаи муҳимме, ки дар ҳунари ташбехоғаринии Садруддини Хучандӣ ба назар мерасад, ин аст, ки вай дар бальзе маворид ташбехшавандаро хеле бо назокат аз ташбехкунанда муқаддам дониста, бо ин роҳ мақоми ташбехшавандаро болотар нишон додааст:

*Болои ту қадди норван мешиканад,
Симин бари ту, бари суман мешиканад.
Хар тир, ки гамзаи ту бар ҷаъба ниҳод,
Абрӯи ту дар синаи ман мешиканад* (7,341).

Бояд гуфт, ки таҷниси том низ дар ашъори Садруддини Хуҷандӣ борҳо истифода гардидааст. Санъати таҷниси том он аст, ки шоир ду ё зиёда калимаҳоеро ба кор мебарад, ки ҳам аз лиҳози навишт ва ҳам аз лиҳози қироат ба ҳамдигар мутобиқати том доранд (3,139). Ба навиштаи Шамси Қайс «Ду калимаи муттағиуллағзи муҳталифулмайӣ» таҷниси том мебошад(5,337). Намунаи истифодаи ин навъи санъат дар ашъори Садруддини Хуҷандӣ чунин аст:

*Аз назди ман, эй дилбари дилдор, марав,
Ин бор манеҳ бар ману ин бор марав.
Гар ту биравӣ, ҷону дили ман биравад,
Зинҳор маҳур бо ману зинҳор марав* (4,26).

Таркиби «кин бор»-и аввал ба маъни саҳтӣ ва машаққат ва дувумӣ бошад, ба маъни дафъа, маротиба ва навбат омадааст. Дар мисраи охир низ калимаи «зинҳор» таҷнис шуда омадааст, ки аввалий ба маъни нашикастани аҳду паймон ва дувумӣ маъни «аслан»-ро ифода менамояд.

Намунаи дигари ин навъи санъат дар ашъори Садруддини Хуҷандӣ ба сурати зерин истифода гардидааст:

*Он бут, ки бараши хур бувад гасте гаст,
Дӣ бар сари кӯй дидамаш масте маст.
Мегуфту ҳамекуфт чу раққосон пой,
К-эй дилишудагон лоф занад дасте даст* (4,23)

Дар ин ҷо вожаҳои гасте гаст(зишту нописанд), масте маст ва дасте даст ба гунаи таҷнис ба кор рафта, дар таъмини лутфи сухани шоир нақши пурфайзе гузоштаанд. Аз сӯи дигар, ибороти мазкур сабки шевову равони Садруддини Хуҷандиро дар идомаи суннатҳои хоси чакомасарой дар адабиёти форсии тоҷикӣ пуртасир намудааст.

Санъати тазод ва муқобала низ ҷандин маврид дар рубоиёти Садриддини Хуҷандӣ моҳирона корbast шудааст. Чунончи:

*Дар боз шудӣ, гул зи ту дар хун афтод,
В-аз бурдаи оғият ба берун афтод.
Дар пеши қадат, сарв ҷаро саҷда накард,
Ин саҳви қиём сарврӯ чун афтод?* (8,378)

Шоир дар баёни андешаҳои ошиқонаи худ сурхии ранги гулҳоро ба сабаби ворид шудани маъшуқ ба гулзор медонад. Агар ин амр аз як тараф некназарии шоирро дар баробари маъшуқ бозгӯ намояд, аз сӯи дигар, гирифтории худашро ба ў изҳор доштааст. Зоро маъшуқе, ки гул ба он зебоиву тароват дар баробари ў дилхун мешавад, шоир чӣ гуна гирифтори он набошад?! Дар канори санъати тазоду мақобала дар ин рубоӣ ҳамчунин ба таври файримустақим аз санъати тавсиф низ истифода намудааст. Дар рубои дигар мегӯяд:

*Эй меҳр гусаставу ба кин пайваста,
Дар ҳаҷр ба таъҷилу ба васл оҳиста.
Бигишода ба ҳаҷр дасту поям баста,
Барҳоста шоду ман ба ғам биниаста* (8,279).

Барои маҳорати хунарии шоир дар истифодаи ин ду санъат корбурди вожагони меҳру кин, ҳаҷру васл, кушодану бастан, барҳостану нишастан хидматгузорӣ намуда,

рубоии шоирро тавре таҷассум намудаанд, ки ҳар мисраи он бо санъати мазкур ороста шудааст. Аз ин рӯ, таносуби қалом, балогати сухан, устувории мантиқ дар ҳар мисраи ва дар тамоми рубой ба ваҷҳи аҳсан риоят шудааст. Дар канори ин риояти ба шакли ҷуфт истифода шудани вожагони тазод ба равонии қаломи шоир таъкид дорад, ки онро метавон ба таври зайл тафсир намуд. Дар мисраи нахуст вожаҳои «мехр»-у «гусаста» бо «кин»-у «пайваста», дар мисраи дуюм «ҳаҷр»-у «таъчил» ба «васл»-у «оҳиста», дар мисраи сеюм «бигшода»-ю «даст» бо «баста»-ю «по», дар «барҳоста»-ю «шод» бо «биншаста»-ю «ғам», ки бо ҳам аз ҷиҳати соҳтори забонӣ саҳт алоқаманданд, равонӣ ва маҳорати корбурдии шоирро бозтоб намудаанд.

Ин рубой ҳамчунин сар то по як хитобу нидоест, ки дар он шоир тамоми дарду андӯхи маҳрумӣ ва азобу ранҷое, ки бар асари бемехриҳо ёр падид омадааст, бидуни он ки ба мазмуну мундариҷа ва маънову муҳтавои он ҳалале ворид гардад, ба беҳтарин шакли мумкин баён намудааст. Омадани нидои «эй» дар ин рубой низ таровати зебое ба он баҳшидааст.

Чуноне, ки зикр шуд аз нигоҳи фарогирии мавзӯот низ рубоиёти Садруддини Ҳуҷандӣ аз маҳсусиятҳои муҳим бархурдоранд. Бахусус, нуғузи муомилоти ошиқона дар рубоиёти вай сабки сурудаҳояшро бештар ба саҳли мумтанеъи давраи Сомонӣ наздик соҳтааст. Чуноне ки дар рубоии зерин мушоҳида мешавад шоир ба тавсифи ҷамоли маҳбуб бо истифодаи вожагони рамзӣ: рӯй, лаб, ҷашм, мӯй, зулф, ҳолу ҳат ва амсоли инҳо ҳеле ҳунармандона эҳсоси ҳудро баён кардааст. Чунончи дар тавсифи ҳол мегӯяд:

*Бар орази сими он бути яғмой,
Он ҳоли сияҳ нигар бад-он зебоӣ.
Ҳамҷун сари ангӯшт, ки аз раънӣ
Дар анбари тар заниву дар маҳ сой* (8,384).

Камоли ҳунарии шоир дар тасвири рӯи зебои маъшуқ ба ҳаддест, ки ў ҳоли руҳи ёрро ба нуқтаи пайи ангуште ҳамсон медонад, ки аз асари анбари тар бар рӯи маҳ гузошта шудааст. Ин амр аз маҳорати олии суханварӣ, диққати тамом ва ҳунари баланди корбурди санъати ташбех дар сурудаҳои Садриддини Ҳуҷандӣ паём мерасонад.

Ё дар ҷойи дигар лаби маъшуқро чунин васф мекунад:

*Гарчи зи лабат зеру забар мегардам,
Бо ду лаби ҳушиқу ҷашми тар мегардам.
Булбулнафасам, ҳавои гул медорам,
Тутисуханам, гирди шакар мегардам* (8, 389).

Барои ифодаи ҳоли ҳуд шоир вожагони тозаи мабнӣ бар ҳунари баланди шоирро дар сурати «булбулнафас» ва «тутисухан» оғаридааст, ки аввалий шукӯҳи ишқи шоирро ҳавои булбул дар сар доштан, ишқи самимона булбулий қасб карданро ифода мекунад. Лаби ёрро бошад, ба ҳадде дар ширини тасаввур кардааст, ки ҳуд бо қасби сифати тутисуханий гирди он шакар мегардад. Дар рубоии мазкур ибораи ҳалқии «лаби ҳушиқу ҷашми тар» истифода шудааст, ки лаби ҳушиқ аз бенасибӣ ва ҷашми тар бошад қиноя аз нолону ғамгин будан аст. Ин рубой агарчи ошиқона ба назар мерасад, аммо дар канори ин ишораи шоир ба муаррифии шаҳсияти ҳудаш низ қобили таваҷҷӯҳ аст, ки вай ҳудро «булбулнафас» ҳондааст. Ин таъбир дар фарҳангҳои шеърӣ қиноя аз шоири ҳуб будани ғӯяндаи он тавзех шудааст(1,290).

Дар рубоии дигар бошад, шоир ба васфи руҳ ва зулфи ёр мепардозад, ки вакте он зулф ба рӯйи маъшуқ менишинад, мисли он аст, ки роҳи тавбаро гунаҳ бигрифтааст. Дар

байти баъдӣ тақозо дорад, ки зулфатро аз рух дур намо, то ки касе гумон набарад, ки ходисай гирифтагии маҳ ба вуқӯй омадааст.

*То марфи рухат зулфи сияҳ бигрифтаст,
Гӯйи раҳи тавбаро гунаҳ бигрифтаст.
Он турраи анбарин зи рух як сӯқаш,
То зан набарад касе, ки маҳ бигрифтаст* (8,306).

Ин даста аз рубоиёти шоир мамлу аз ташбеҳот ва тасвирсозиҳои ҷолибе ҳастанд, ки асаре дилнишин дар зеҳни мухтаб боқӣ мегузоранд.

Аз сӯи дигар, таваҷҷӯҳ ба муҳтавои куллии ин навъ рубоиёти шоир ошкор месозад, ки навъе пайванди маънӣ миёни онҳо ба иртиботи васфи ҷамоли маъшуқ мавҷуд аст, зеро шоир ба навбат ҳар як рубоиро ба сифати яке аз василаҳои таҷассуми зебоии зоҳирӣ маъшуқа, мисли хол, зулф, лаб, рух ва амсоли ин баҳшидаааст, ки ҳар қадоме тавассути корбурди беҳтарин василаҳои ҳунарӣ ба қалам омадаанд. Аз ҳамин ҷиҳат, шояд дар таърихи адабиёти форсу тоҷик камтар шоиреро метавон пайдо намуд, ки дар васфи назокату зебоиҳои аносари ҷамолии маъшуқа мустақилона рубой суруда бошанд.

Дар миёни ашъори Садруддини Ҳуҷандӣ рубоиҳои ошиқонае ёфт мешаванд, ки бо заминаҳои воқеӣ иртиботи наздик доранд:

*Маъшуқа чунон мушавваши омад, ки мапурс,
Дар бурданӣ дил чунон қаш омад, ки мапурс.
Гуфтам, ки: Макун. Гуфт: Макун, то накунам,
Ин як суханам чунон ҳуши омад, ки мапурс* (8,486).

Дар ин навъ рубоиёт ба назар мерасад, ки шоир тавассути бозӣ бо қалимоти содаву равон ва тақрори ба ҷои онҳо қаломи ҳудро муассир ва ҷаззоб мегардонад. Аз ҷумла, дар ин рубой тақрори вожагони «мапурс», «макун», «накун» ҷаззобияти қаломи шоирро таъмин намудаанд. Махсусан, дар мисрай савум ин вежагии ҳоси сабкӣ дар сурати ибораи «гуфтам, ки макун», «гуфт макун, то накунам», ки боз ҳам лутфи суханро ба хотир меоварад, таҷассуми барҷастае дорад.

Дар канори мавзӯи ишқ, сурудаҳои Садриддини Ҳуҷандиро мавзӯоти ахлоқу ҳикмат ва андешаҳои пандомӯз низ пурбуранг гардонидаанд. Дар ин маврид ў бисёр нозукона ва бо нармиу мuloимat сухан гуфтааст:

*Озори қасон талаб макун бесабабе,
Хон то накунад ёр лабе зери лабе.
Чандин чи кунӣ тақя бар он молу манол,
К-ӯ нест шавад ё ба табе ё ба шабе* (4,25).

Садруддини Ҳуҷандӣ ҳонандаро ба ғанимат шуморидани умр даъват намуда, таъкид мекунад, ки аз ҳар лаҳзаҳои он истифодаи босамар бояд дошт:

*Як дам зи замона гар мусаллам ёбӣ,
Ё ним даме бода дамодам ёбӣ.
Магзор, ки зоеъ шавад он дам зинҳор,
Зоро ки чунон даме дигар кам ёбӣ* (8,177).

Дар ин рубой низ вожаи «дам» ва «дамодам» яке ба маънии лаҳза ва дигаре ба маънии лабрез дар таъмини лутфи сухани шоир таъсири пурфайзе гузоштаанд.

Шоир ба масобаи як марди рӯзгордида, ҳонандаро ба сабру шикебой дар баробари тамоми мушкилот даъват менамояд, зеро ба андешаи вай роҳи расидан ба мақсад ҷуз пеша кардани сабр ва созиш намудан бо мушкилот намебошад:

*Осудадиле, ки бо гами ёр бисохт,
Дар ком расид, ҳар кىй бо кор бисохт.
Маҳ нур бад-он гирифт, к-аз шаб нарамид,
Гул буй бад-он ёфт, ки бо хор бисохт(8,249).*

Садруддини Хучандй мұнтақид бар он буд, ки пас аз ҳар саҳті осоние ҳаст ва паҳлуи хоре ҳатман гуле вучуд дорад ва шояд битавон гүфт, ки мавчудияти бўйи гул аз таҳаммул кардани хор ба даст омадааст. Вай мұнтақид буд, ки инсони комил набояд аз мушкилот битарсад, зеро барои расидан ба ҳадафҳои олӣ бояд тамоми монеаҳоро нодида гирифт ва бо сабру истикомат то ба нуқтаи охир рафт. Дар ғайри ин сурат набояд орзуҳои баланд, ба вежа орзӯи меҳри зеборӯёнро дар дил парвариш дод, зеро натиҷае ба бор наҳоҳад дошт:

*Эй дил, беҳ аз ин сози тарағсозӣ кун,
Дар меҳри бутон хонабарандозӣ кун.
Гар аз сару тегу корд меандешӣ,
Ин кори на кори тууст, рав бозӣ кун* (8,249).

Мисраи охири рубой як бори дигар исбот мекунад, ки забони руబоиёти шоир то чӣ ҳад ба забони рузмарраи мардум қаробат пайдо кардааст.

Шоир дар рубоии дигар хонандаро ба берун кардани андешаи хом ва дур соҳтани ҳавоҳои нафсонӣ дар вучуди хеш даъват намудааст:

*Савдои миёнтиҳӣ зи сар берун кун,
Аз ноз бикоҳу дар ниёз афзун кун.
Устоди ту ишқ аст чу он ҷо бираисӣ,
Ӯ ҳуд ба забони ҳол гӯяд ҷун кун* (4,24).

Бо таваҷҷуҳ ба муҳтавои рубоиёти ахлоқии Садруддини Хучандй метавон ба ин натиҷа расид, ки ў ба зиндагонӣ ва маҷмӯи муҳассаноти он нигоҳи шоирона дорад ва гоҳо ҳатто риндана сухан мекунад ва барои расидан ба қадри ҳар лаҳзаи умр ва шод сипарӣ намудани он даъват мекунад. Нигоҳи шоиронаи Садруддини Хучандй ба зиндагонӣ ва ишқ варзидан ба маҷмӯи зебоихои олам, боис омадааст, ки қаломи ў муассир ва саршор аз самимияти инсонӣ иншо гардад. Ҳамин амр шояд сабаб гардида, ки сабки нигориш ва андешаҳои ринданаи ў аз ҷониби пасовандонаш ба шоистагӣ истиқбол шудаанд. Масалан, дар татаббӯъ ба рубоии зерини Садруддини Хучандй чандин рубоии дигар рӯйи кор омадааст:

*Имишаб манаму бодаву ҷонон, эй шаб,
Ҳастам ба ҳимояти ту меҳмон, эй шаб.
Айшам ба инояти ту ҳуши ҳоҳад буд,
Магзор, ки субҳ дам занад, ҳон, эй шаб!* (10,40)

Аз ҷумла, Садри Зангонӣ ин рубоиро истиқбол намуда ва дар пайравӣ ба он рубоии зеринро сароидааст, ки радифи он бо радифи рубоии Садруддини Хучандй яксон аст. Аммо ин шоир дар қофия қалимотеро истифода кардааст, ки тақрибан ба таври гайримустақим муродифи қофияҳои овардаи Садриддини Хучандй мебошанд:

*Имишаб манаму васли руҳи ёр, эй шаб,
Бо ваъдаи хубу ҳуши дилдор, эй шаб.
Магзор, ки субҳ заҳмат орад бар мо,
Бо ҳандаи сарди хеш зинҳор, эй шаб!* (8,553).

Садруддини Хучандй агар калимаи «чонон»-ро дар мисраи аввал ҳамчун қофия оварда бошад, Садри Зангонӣ калимаи «ёр»-ро овардааст, ки ҳар ду тақрибан як маъниро ифода менамоянд. Ба ин тартиб меҳмон-дилдор, ҳон-зинҳор низ ба навъе бо ҳам таносуб доранд.

Адиб Собир низ ба ҳамин мазмун ва шакл рубоии зеринро сурудааст:

*Имиаб манаму шамъу маю ёр, эй шаб,
Таъчил мақун ба субҳ, зинҳор, эй шаб.
Сад шаб зи ту хуфтаам ба тимор, эй шаб,
Як шаб дили ошиқон нигаҳ дор, эй шаб* (8,555)

Дар рубоиёти бозмонда аз Садруддини Хучандй зарбулмасалу мақолҳои дилангези форсӣ низ ба таври ҳунармандона корбаст шудааст, ки таровати хосе ба ашъори ў бахшидаанд. Зикри як намуна барои вуҷуди равиши кори шоир метавонад ин назарро собит намояд:

*Гирам, ки ба васл меҳрубонӣ нақунӣ,
В-он лутф агарчи метавонӣ, нақунӣ.
Эй Юсуфи рӯзгор, оҳир ба нифоқ,
«Гургоштие» чунон, ки донӣ нақунӣ* (4,29).

Гургоштӣ: киноя аз оштии зоҳирӣ, сулҳи омехта ба макру нифоқ ва фиреб (1,2148). Ин таъбир дар мутуни форсӣ ба ҳамин маъно зиёд корбаст шудааст. Аз ҷумла, дар девони Хоқонӣ аз ин таъбир ба сурати зерин истифода шудааст:

*Шер бо ғову бара «гургоштие» карда ба табъ,
Оштиишон Үрмузди меҳрубон ангехта* (9,395).

Ҳамчунин дар девони Фарруҳӣ (6,445), «Махзан-ул-асрор»-и Низомӣ (2,142) ва боз дар ҷойи дигар аз девони Хоқонӣ (9,566) ба назар расид.

Дар маҷмуъ, он чи аз баррасии маҳорати рубоисароии Садруддини Хучандй маълум мешавад ин аст, ки шоир мазкур андешаи худро перомуни ин ё он мавзӯъ дар либоси таҷассуми бадей моҳирона ифода кардааст. Вай аз санъатҳои машҳури бадей назари тавсиф, таҷnis, ташхис ва амсоли инҳо чунон ҳунармандона истифода бурдааст, ки ба муҳтаво ва шакли шеъраш таъсири амиқ гузашта, ашъорашро зебову равон ва дилпазир сохтааст. Бо ҷуръат метавон гуфт, ки рубоиёти Садруддини Хучандй дар замони ҳудаш аз мақбулияти комиле дар миёни мардум бархурдор будаанд. Заминаи чунин мақбулиятро пеш аз ҳама ҳунари баланди шоирии вай ва таваҷҷӯҳаш ба мавзӯоти муҳими инсонӣ фароҳам сохтааст.

ПАЙНАВИШТ:

1. Афиғӣ Раҳим. *Фарҳангномаи шеъри бар асоси осори шоирони қарни савум то ёздаҳуми ҳичҷӣ.-Текрон: Суруши, 1376.-2744 с.*
2. Ганҷавӣ, Низомӣ. *Куллиёти «Ҳамса»/ Мутобиқи нусхай Ваҳиди Дастгирдӣ.-Текрон: Нигоҳ, 1372.-786 с.*
3. Зеҳнӣ, Турақул. *Санъати сухан.-Душанбе, 1967.- 302с.*
4. Насриддин, Абдулмажон. *Тазкираи шуарои Ҳуҷанд.-Текрон, 1374.-378 с.*
5. Розӣ, Шамсиддин Муҳаммад ибни Қайс. *Ал-мӯъҷам фи маориғ ашъори Аҷам. Тасҳехи Муҳаммад ибни Абдулважҳоби Қазвинӣ. - Текрон: Чопхонаи Донишгоҳ, 1338.- 497 с.*
6. Сиистонӣ Фарруҳӣ. *Девон. Бо муқаддима ва ҳавошии Муҳаммад Дабири Сиёқӣ. - Текрон, 1385.-573 с.*
7. Шамисо, Сиурс. *Сайри рубоӣ дар шеъри форсӣ//С.Шамисо.-Текрон: Митро, 1387.-*
8. Шарвонӣ Ҷамол Ҳалил. *Нузҳат-ул-маҷолис. Тасҳех ва таҳқиқи Муҳаммадамини Раёҳӣ.-Текрон, 1375.-865 с.*

9. Шарвонӣ, Хоқонӣ. Девон. Ба қӯшиши доктор Зиёуддини Саҷҷодӣ.-Техрон: Заввор, 1382.-1385 с.
10. Ҷунги Искандар Мирзо. Дастнависи шумораи Add 27261 Музеи Британия(Филми шумораи 24 Китобхонаи марказии донишгоҳи Техрон)

REFERENCES:

1. Afifi Rahim. Poetic dictionary based on the poets` creations referring to the 3rd to the 11th century (hijri). Tehran, Surush, 1376 hijra. - 2744 p.
2. Ganjavi, Nizomi. Collection of compositions entitled as “Khamsa” / in conformity with Vohid Dastgirdi’s version.-Tehran: Nigoh, 1372 hijra.-786 p.
3. Zehni, Turaqul. The art of speech. - Dushanbe, 2007.
4. Nasriddin, Abdulmanon. Anthology of Khujandian poets. - Tehran, 1374 hijra. - 378 p.
5. Rozi, Shamsuddin Muhammad ibn Qays. Al-mu'jam fi maoiril ash'aril Ajam / under the editorship of Muhammad ibn Abdulwahhab Qazvini. – Tehran: University publishing-house, 1338 hijra. - 497 p.
6. Siistoni Farrukhi. Devon / introduced and revised by Muhammad Dabir Siyoqi. - Tehran, 1385 hijra. - 573 p.
7. Shamiso, Cyrus. Essay on rubai in Persian poetry // S.Shamiso. - Tehran: Mitro, 1387 hijra.
8. Sharvoni Jamol Khalil. Nuzhat-ul-majolis / edited and canvassed by Muhammadamin Rayohi. - Tehran, 1375 hijra. - 865 p.
9. Sharvani, Khpqoni. Devon / under the editorship of Dr. Ziyouddin Sajjodi. – Tehran: Zavvor, 1382 hijra. - 1385 p.
10. Jung Iskandar Mirzo. Manuscript under the number of 27261 British Museum (Film No. 24 Central Library under Tehran University).

5.9.6 (10 02 22) ЯЗЫКИ НАРОДОВ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН (ИРАНСКИЕ ЯЗЫКИ)

5.9.6 ЗАБОНҲОИ ХАЛҔҲОИ МАМОЛИКИ ХОРИҔЙ (ЗАБОНҲОИ ЭРОНӢ)

5.9.6 LANGUAGES OF THE PEOPLES OF FOREIGN COUNTRIES (IRANIAN LANGUAGES)

УДК: 81

DOI 10.24412/2413-2004-2023-1-74-80

**РОҲҲОИ ТАШАККУЛ ВА
УСУЛҲОИ ТАҲҚИҚИ
ИСТИЛОҲОТ ВА НИЗОМИ
ИСТИЛОҲОТ ДАР ЗАБОН**

Исматуллоҳозода Ширин, д.и.филол., профессори кафедраи таърихи забон ва типологии ДМТ; Ҳамирова Mehrangez Ayubjonovna докторант PhD, курси 3-юми кафедраи филологии хориҷии факултети Осиё ва Азруули ДМТ(Душанбе, Тоҷикистон)

**СПОСОБЫ ФОРМИРОВАНИЯ
И МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ
ТЕРМИНОВ И
ТЕРМИНОСИСТЕМЫ В ЯЗЫКЕ**

Исматуллоҳозода Ширин, д-р филол. наук, профессор кафедры истории языка и типологии ТНУ; Ҳамирова Mehrangez, докторант PhD 3 курса кафедры иностранной филологии факультета Азии и Европы ТНУ (Душанбе, Таджикистан)

**WAYS OF FORMATION
AND METHODS OF
RESEARCH OF TERMS AND
TERMINOLOGICAL SYSTEMS
IN THE LANGUAGE**

*Ismatullozoda Shirin, Dr. of Philology, Professor of the department of the history of language and typology TNU; Homidova Mehrangez Ayubjonovna, applicant for doctor's degree PhD of the 3rd course of foreign philology department attached to the faculty of Asia and Europe under the TNU (Dushanbe, Tajikistan)
E-MAIL: shirin.ismatullozoda@bk.ru*

Роҳҳои ташаккул ва усулҳои таҳқиқи истилоҳот ва низоми истилоҳот дар забон ба ришинаи таҳлил қашида шудаанд. Роҳҳои ташаккули истилоҳоти ин ё он соҳаи муайяни илму донии, маъмулан бо роҳҳои ташаккули воҳидҳои лугавии забони миллӣ айният ва мувофиқати том доранд. Аз як низоми истилоҳот ба дигар низоми истилоҳот иқтибос шудани истилоҳҳо, аз ҷумла бо роҳи метафора тағйир додани маънои аввалии истилоҳҳо, дар ҷор шакл ҷараён мегирад: иқтибос кардани истилоҳи ҷудогона; иқтибос кардани як қисми истилоҳот, пурра иқтибос кардани як маҷмуути истилоҳҳо; иқтибос кардани усули сохтани истилоҳот ва низоми истилоҳот. Таъқид гардидааст, ки барои он ки низоми истилоҳӣ ташаккул ёбад, бояд шароитҳои зерин вуҷуд дошта бошанд: соҳаи маҳсус, ки ҳудудаш ба таври дақиқ муайян карда шудааст; низоми мағҳумҳои куллии мансуб ба ин соҳа; назарияи мукаммали илмие, ки ин соҳаро тасвир карда, табомони низоми мағҳумҳои онро бо пуррагӣ фаро гирифтааст; забони муайяни миллӣ ва забони маҳсуси дар қолаби ин забони миллӣ ташаккулёфта. Дар омӯзишу таҳқиқи таркиби низоми истилоҳӣ ҷанҷ усули муносибат бо мавзуъро истифода бурдан мумкин аст: усули муносибати мантиқӣ, усули забоншиносӣ, усули истилоҳшиносӣ. Ҳулоса шудааст, ки низоми истилоҳӣ – як низоми мураккабу серқабата буда, аз ҷонибии ҷараҷорӣ иборат аст, ки онҳо вазифаи истилоҳҳо – унсурҳои низоми истилоҳотиро иҷро мекунанд.

Калидвоожаҳо: ислоҳот, низоми истилоҳот, иқтибосоварӣ, усули муносибати мантиқӣ, усули забоншиносӣ, усули истилоҳшиносӣ, қалима

Анализируются способы формирования и методы исследования терминов и терминосистемы в языке. Отмечается, что способы образования терминов той или

иной области науки и знаний обычно имеют назначение и полную совместимость со способами образования лексических единиц национального языка. Цитирование терминов из одной терминосистемы в другую, в том числе изменение исходного значения терминов посредством метафоры, происходит в четырех формах: цитирование отдельных терминов; цитирование части терминов, цитирование всего набора терминов; цитирование способа создания терминов и терминологической системы. Утверждается, что для формирования терминосистемы необходимо наличие следующих условий: особое поле, территория которого точно определена; система общих понятий, относящихся к этой области; сформированная научная теория, описывающая эту область и полностью охватывающая всю систему ее понятий; определенный национальный язык и особый язык, сформированный по образцу этого национального языка. При исследовании состава терминосистемы можно использовать несколько методов работы с предметом: метод логического подхода, лингвистический метод, терминологический метод. Сделан вывод, что терминосистема представляет собой сложную и многослойную систему, состоящую из слов и словосочетаний, выполняющих функцию терминов - элементов терминосистемы.

Ключевые слова: термин, терминологическая система, цитирование, метод логического подхода, лингвистический метод, терминологический метод, слово

The article dwells on the ways of formation and methods of research of terms and terminological systems in the language. It is noted that the methods of formation of terms of particular field of science and knowledge usually have purpose and full compatibility with the methods of formation of lexical units of the national language. Citation of terms from one term system to another, including changing the original meaning of terms through metaphor occurs in four forms: citation of individual terms; citation of a part of terms, citation of the entire set of terms; citation of the way terms creation and the terminological system. It is argued that the following conditions are necessary for the formation of terminological system: special field, the territory of which is precisely defined; the system of general concepts related to the relevant area; well-formed scientific theory that describes this area and fully covers the entire system of its concepts; particular national language and specific language modeled after that national language. While studying the terminology system composition, several methods of working with the subject can be used: logical approach method, linguistic method, terminological method. It is concluded that the term system is a complex and multi-layered system consisting of words and phrases that perform the function of terms - elements of the term system.

Keywords: term, terminological system, citation, metod of logical approach, linguistic method, terminological method, word

Масъалаи забони илм дар ҳар як забони зиндаи муносир вучуд дошта, ҳанӯз дар ибтидои пайдоиши ҷаҳонбиниву афкори фалсафӣ фикри мутафаккиронро ба худ ҷалб намудааст. Намунаҳои хеле зиёди андешаҳои мантиқиро роҷеъ ба ин масъала, алалхусус дар осори файласуфони бостонӣ ва асримиёнагӣ пайдо карда метавонем. Бояд таъкид кард, ки дар ин самт, яъне эҳҳо ва эҷоди забони илм саҳми ҳакимон ва мутафаккирони асримиёнагии форсӯ тоҷик хеле бузург ва қобили эътироф аст.

Ҳалли масъалаи забони илм, сарфи назар аз маъни монандузи ин мағҳумро дар назар доштани мо, таҳқиқу баррасии ҳаматарафаи таъриҳҳо ва фалсафаи рушди забонро талаб мекунад. Ҳамчунин фаромӯш набояд кард, ки забон ҳамеша аз ҷумлаи мухимтарин унсурҳо ё руқнҳои ҳастии ҳар як миллат буд ва мебошад. Дар марҳилаи муносирӣ

чаҳоншумулият ва инкишофи босуръати илму техника, дар баробари масъалаи рушди забони миллӣ масъалаи эҳё ва эҷоди забони илм низ ба яке аз муҳимтарин масъалаҳои сарнавиштсози ҳар як миллат табдил ёфта истодааст. Бинобар ин, ҳангоми таҳқиқу баррасии масъалаи забони илм мо бояд ҳатман робитаи зичу ногусастани ин масъаларо бо кулли арзишҳои милливу сиёсӣ ба назари эътибор гирем.

Ташаккул ва инкишофи истилоҳоти ин ё он соҳа бо роҳҳои ташаккули воҳидҳои луғавии забон айният ва мувофиқати том доранд.

Ҳаммаънӣ. Ифодай муштараки гурӯҳи объектҳои аз ҷиҳати мавзузъ бо ҳам алоқаманд ва аломатҳои онҳо бо раванди дар забон маъмули гурӯҳҳои луғавию маънӣ (лексикӣ – семантиկӣ) мувофиқат доранд ва аз дараҷаи истеъмол ба ҳам наздиканд. Чун: бемор – дардманд; боҳирад – донишманд – аҳли илм; дорой – сарват – бойигарӣ; гунаҳкор – ҷабрдида - ҷафокаш; мазлум – бечора – ҷабрдида – ситамдида; факир – бенаво – камбағал – нодор ва ғайра.

Сермаънӣ (полисемия) аслан хоси истилоҳот нест, аммо дар дохили як соҳаи муайян истилоҳот метавонад ба сермаънӣ дучор шавад. Масалан, дар соҳаи кишоварзӣ истилоҳи ҳоҷагӣ ба якчанд маъно истифода бурда мешавад: соҳаи истеҳсолот (ҳоҷагии қишилоқ); навъи ташкилот (ҳоҷагии дебҳонӣ); тарзи ташкили меҳнат (*идораи оқилонаи ҳоҷагӣ*) ва ғайра.

Ҳамгуна (омонимия)-и семантиկӣ ё қалимаҳои ҳамшакл, дар соҳаи муайян истилоҳ шуда метавонанд. масалан, истилоҳи соҳаи санъатшиносӣ консерт: навъи асари мусикӣ барои солист ва оркестр; ташкили баромади гурӯҳи сарояндагону навозандагон ҷиҳати дилхушии одамон ва ғайра.

Зидмаънӣ (антонимия). Чунон ки олим рус дар таҳқиқоти хеш тазоди байни мағҳумҳоро тазоднокии контрапарӣ ё хулф (дар истилоҳоти зидмаънно инъикос мейбад) номидааст, дар байни мағҳумҳои истилоҳи соҳаҳои муайян вомехӯранд. Инчунин, тазоди контрадикторӣ (тазоди шифоҳӣ ё сунъӣ, ки барои ифодай матлаб дар байни истилоҳот аз тариқи муқобилгузорӣ эҷод карда мешавад), тазоднокии комплементарӣ ва тазоднокии векторӣ (8, с.91-100) мавриди назари олим аст. Ба ақидаи бисёр муҳаққиқон, антонимия дар истилоҳот, дар муқоиса бо ҳолати ин ҳодиса дар гурӯҳҳои ғайриистилоҳии луғавӣ хеле бештар мушоҳида мешавад (5, с.79). Яке аз омиљҳои асосии рушду густариши антонимия ҳамин аст, ки ин ҳодиса барои ҳарчи дақиқтар ифода кардан тазодҳо, аз ҷумла тазоди байни мавзузъ ва инкори он, мусоидат менамояд (5, с.116), масалан: *гипертония – гипотония, қӯтоҳдастӣ – забардастӣ, оромӣ – нооромӣ* ва ғайра.

Аз як низоми истилоҳотӣ ба дигар низоми истилоҳотӣ иқтибос шудани истилоҳҳо, тағиیر додани маъниави аввалай истилоҳҳо, дар шаклҳову мағҳумҳои гуногун ҷараён мегирад, ки бъазеи онро меорем:

- иқтибос кардани истилоҳи чудогона, масалан, истилоҳи *фраксия* ба низоми истилоҳотии илмҳои ҷамъиятӣ аз истилоҳоти кимиёй иқтибос карда шудааст;

- иқтибос кардани як қисми истилоҳот, масалан, анвои фондҳо ва дастабандӣ кардани онҳо (соҳаи китобдорӣ), анвои фондҳои иттилоотӣ – муҳобиравӣ ва дастабандӣ кардани онҳо (информатика): *фонди китобҳо, фонди маҷаллаҳо – фонди иттилоотиву аҳборӣ; дастабандии турраи фонди иттилоотиву аҳборӣ* ва ғ.;

- пурра иқтибос кардани як маҷмуи истилоҳот чун кино, театр, драма, фильм, актёр, актриса, артист, кинотеатр ва ғайра.

- раванди амиқшавӣ ва афзоиши дараҷаи илму маърифат боиси пайдоиши истилоҳоти нав мешавад, чун дар соҳаи ҳуқуқ: ҳуқуқ (истилоҳи нишондиҳандай ҷинс) – ҳуқуки башар, ҳуқуки табии, ҳуқуки шаҳрвандӣ, ҳуқуқ ба мерос, ҳуқуки соҳибкорӣ, ҳуқуқ дар иқтисодӣ ва ғ.

- дар натицаи пешравии илму техника, иқтисодиёт ва такмили дониши назариявиву амалии инсоният: компьютер, ноутбук, автомобили боркаш- автомобили сабукрав – автомобили электронӣ ва файра.

- дар натицаи инқилоби илмӣ – куллан тағиیر ёфтани ақидаҳо дар соҳаҳои илм ва фаъолият. Таҳти таъсири инқилобҳои илмӣ қисматҳои чудогонаи арзишманди назарияҳои пешина ҳамроҳ бо истилоҳоташон ба назарияни нав мекӯчад ва файра.

Дарвоҷеъ, омӯзиши усулҳои таҳлил ва такмили чиҳатҳои гуногуни истилоҳоти соҳавӣ барои илми забоншиносӣ ва назарияни истилоҳшиносӣ хеле муҳим мебошад. Қонуниятҳои ташаккули чунин истилоҳот дар бисёр тадқикотҳои илмӣ, аз ҷумла асарҳои илмии як зумра олимони забоншиносӣ рус ва тоҷик таҳқиқ карда шудаанд. Тавре ки аз мазмуни ин асарҳо бармеояд, аксари олимони русу тоҷик танҳо бо зикри мағҳумҳои маҳсуси соҳавӣ ва баршумурдани навъҳои гуногуни соҳтори шаклии истилоҳҳо иктифо намудаанд. Аммо дар баъзе корҳо, масалан, дар асарҳои олимони забоншиносӣ тоҷик М. Н. Қосимова ва М. Б. Султонов як талаботи муҳимми назариявӣ ба миён гузошта шудааст, ки он бо мушкилоти дар забони маҳсуси соҳавӣ вучуд доштан ва истифода шудани маҷмуъҳои номукаммал ва бетартиби истилоҳотӣ алоқаманд мебошад (4; 6). Мантиқан, гузориши чунин талаботи назариявӣ тақозо менамояд, ки маҷмуъҳои номураттаби истилоҳоти соҳавӣ бояд ба низоми мукаммали истилоҳотӣ табдил дода шаванд.

Ҳангоми таҳлил ё матраҳ намудани низоми истилоҳӣ аз усули муносибати низомманд бо мавзӯъ истифода бурдан лозим аст. Ин усулро «назарияи умумии низом» низ меноманд. Мағҳумҳои асоситарини усули муносибати низомманд бо мавзӯъ инҳо мебошанд: а) унсур (қисмат); б) соҳтор (тарзи ташкилии низом ва нақшай муносибатҳо, ки дар миёни унсурҳои низом вучуд доранд); робитаи баръакс ва ба низоми хурд тақсим кардани низоми бузург (усули иерархияи соҳторӣ). Истифодаи усули мазкур дар таҳлили низоми истилоҳӣ нишон медиҳад, ки соҳаҳои маҳсуси дониш ва фаъолияти инсонӣ тавассути низоми мағҳумие тарҳрезӣ карда мешаванд, ки онҳо, аз як тараф, ба сифати унсурҳои ин ё он назарияи соҳавӣ хизмат менамоянд, аз тарафи дигар, дар ду маҷмуъ шарҳу тафсир дода мешаванд – дар маҷмуи таърифҳо ва дар маҷмуи истилоҳҳо. Ҳарду ин маҷмуъҳо то он андоза низомманд шуда метавонанд, ки мусовии андозаи низоми мағҳумҳо бошад. Низоми мағҳумҳои илмӣ, инчунин нишондиҳандай дараҷаи ниҳоии низоммандии назарияҳои илмӣ низ мебошанд.

Низоми мағҳумҳо дар якҷоягӣ (бо низоми таърифи мағҳумҳо) мантиқи яке аз соҳаҳои маҳсуси илм ё фаъолият, низоми истилоҳотӣ бошад – амсилаи забонии он соҳа мебошанд. Низоми истилоҳотӣ ҳамчун амсилаи забонии соҳаи муайянни илм ё фаъолият замоне пайдо мешавад, ки агар соҳаи мазкур назарияи ҳусусӣ ё мавқеи назарии худро пайдо карда, аз мавқеи худ мавзӯъҳои асосии худ ва алоқаи байни онҳоро ошкор ва муайян намуда бошад. Дар ин бора олими рус Н. Г. Чернишевский таъкид мекунад, агар мо вазъи ин ё он соҳаи илм ё фаъолиятро, дараҷаи пешрафт ё инқирози онро донистан хоҳем, барои ҷавоби қонеъқунанда пайдо кардан ба ин саволҳо, факат таваҷҷуҳ карданамон ба вазъи истилоҳоти он соҳа басанда аст [7, 78].

Барои он ки низоми истилоҳӣ ташаккул ёбад, бояд шароитҳои зерин вучуд дошта бошанд:

- соҳаи маҳсус, ки ҳудудаш ба таври дақиқ муайян карда шудааст;
- низоми мағҳумҳои куллии мансуб ба ин соҳа;
- назарияи мукаммали илмие, ки ин соҳаро тасвир карда, тамоми низоми мағҳумҳои онро бо пуррагӣ фаро гирифтааст;

- забони муайяни миллй (табий) ва забони маҳсуси дар қолаби ин забони миллй ташаккулёфта, ки воҳидҳои луғавияш мағҳумҳои маҳсуси соҳаи мазкури илм ё фаъолият ва инчунин, аломатҳои ин мағҳумҳоро ифода карда метавонанд [5, с.119].

Низоми истилоҳот як қатор аломатҳои умуминизомӣ, мантиқӣ, забонӣ ва амсилаоз дорад. Аломатҳои умуминизомӣ – аломатҳое мебошанд, ки ҳамаи үнсурҳои соҳаи маҳсус ё қисми бештари он үнсурҳоро фаро мегиранд. Масалан, дар як тақвим ё солнномаи одӣ номҳои дувоздаҳ үнсур (моҳҳои сол)-и мансуб ба як низом (сол ё солнома) ифода карда шудаанд. Аз ҳамин сабаб, ҳамин як тақвими одӣ баёнгари як низоми томи мағҳумҳо ва истилоҳоти онҳоро ифодакунанда мебошад. Маҳаки дигари низомнокии низоми истилоҳотӣ – мутобиқати ҳаҷми ҷузъҳо бо кулл мебошад. Масалан, барои пурра ва дақиқ тасвир кардани соҳтори мошин, бояд ки тамоми истилоҳҳои номҳои қисмҳои мошинро ифодакунанда дар якҷоягӣ соҳтори мошинҳоро пурра тасвир карда тавонанд. Низоми истилоҳотӣ, инчунин аломати суботнокии нисбӣ низ дорад, яъне низоми ақидаҳоеро ифода мекунад, ки дар марҳилаи муайяни таъриҳӣ ба вучуд омада, ба таври сорбат вучуд доштанашон мумкин нест. Аз тарафи дигар, низоми истилоҳотӣ низоми меъёрҳои асосиеро ифода мекунад, ки онҳо муҳимтарин мавзуъҳо ва аломатҳову алоқаҳои байни ин мавзуъҳоро инъикос менамоянд. Барои ҳамин, низоми истилоҳот ё бархе аз үнсурҳои он муддати тӯлонӣ бетағиҳр бокӣ монданашон мумкин аст. Танҳо пайдоиши маълумот ва донишҳои нав барои ҳаҷман афзудану рушд кардани низоми истилоҳот мусоидат менамояд. Аломати мантиқии низоми истилоҳот – соҳторнокии он мебошад. Аз рӯйи ин аломат дар байни низоми истилоҳот баязе тафовут вучуд доранд. Танҳо як қисми ками низоми истилоҳот соҳтори яққабата доранд (масалан, номҳои ҳафта – якшанбе, душанбе ...), соҳтори бештарини онҳо серқабата (иерарҳӣ) мебошад, ки дар чунин соҳтор як гурӯҳ навъҳо дар ҷинс муттаҳид карда шудаанд, номҳои ҷузъҳо бошанд бо номи кулл мувофиқат менамоянд. Масалан, низоми истилоҳотии мавзуъҳои биологӣ дорои чунин соҳтори мураккаб буда, дар он қабатҳои синфҳо, оилаҳо, ҷинсҳо ва навъҳои ҳайвоноту наботот нишон дода шудаанд.

Ҳангоми ташаккули истилоҳҳо – вожаҳои соҳтаву мураккаб дар заминай вожаҳои аслӣ (масалан, гарм – гармӣ – гармафзо), ҳангоми антонимия (дар фашизм – антифашизм), дараҷабандӣ (метр – детсиметр – сантиметр – километр), истифода бурдани истилоҳҳои ҷинсӣ дар таркиби истилоҳҳои навъи суд – суди олӣ, суди конституцисионӣ, суди вилоятӣ, суди шаҳрӣ татбиқ мёбад.

Дар низоми истилоҳ ҷиҳатҳои гуногуни низоммандӣ – забонӣ, мантиқӣ, умуминизомӣ ба назар мерасанд. Ба ақидаи М. В. Антонова соҳтори концептуалии истилоҳ низоми забониро бо соҳаи муайяни мағҳумҳо мепайвандад. Вазифаи функционалии соҳтори концептуалӣ, аз нуктаи назари олимӣ номбурда, - намойиш додани ягонагии низоми забониву мантиқӣ мебошад, ки ин барои муайян кардани хусусиятҳои луғавии истилоҳ хеле зарур аст [1, 13].

Вале ин сухан маъни онро надорад, ки низоми истилоҳотӣ гӯё як навъ ифодаи содаи амсилаи мантиқӣ ё иттилоотии ягон соҳаи илм ё фаъолият бошад. Дар ҳолати нишондодашуда, низоми истилоҳотӣ ҳамчун як низоме тафсир шудааст, ки низоми ҳақиқии мағҳумҳои илмиву техникӣ соҳаи мушаххаси мавзеиро инъикос менамояд.

Низоми истилоҳии аксарияти соҳаҳои илм ва фаъолияти соҳтори мураккаб доранд. Дар таркиби ин низом гурӯҳҳои муҳталифи истилоҳҳо мавҷуданд, ки аз рӯйи мағҳумҳои ифодакунандашон, аз рӯйи соҳтори шаклӣ ва мақомашон дар низоми истилоҳотӣ аз ҳам фарқ мекунанд.

Дар омӯзишу таҳқики таркиби низоми истилоҳ чанд усули муносибат бо мавзеъро истифода бурдан мумкин аст: усули муносибати мантиқӣ, усули забоншиносӣ, усули истилоҳшиносӣ. Муносибати мантиқӣ бо низоми истилоҳӣ ҳамчун бо мавзуи таҳқиқшаванд а имконият медиҳад, ки дар ин низом мағҳумҳои асосӣ, мураккаб ва сохта, инҷунин, воҳидҳои ифодагари дараҷаҳои гуногуни таҷриди мағҳумҳо аз ҳам чудо ва фарқ кунонида шаванд. Дар натиҷаи истифода бурдани ин усул – аз мағҳумҳо ба истилоҳот, аз низоми мағҳумҳо ба низоми истилоҳот – нақшай робитаи мутақобилаи мағҳумҳо сохта мешавад, ки дар он истилоҳҳои ифодакунандай ин мағҳумҳо нишон дода шудаанд.

Усули забоншиносии муносибат бо низоми истилоҳӣ имкон медиҳад, ки бо қадом воҳидҳои лугавӣ (аз нуктаи назари маъно ва шакл) ифода шудани воҳидҳои низоми истилоҳ аниқ карда шавад. Аз ин нуктаи назар, ҷунин аён мегардад, ки қисми бештари истилоҳҳо бо исмҳо ифода карда мешаванд, дигар ҳиссаҳои номии нутқ (сифатҳо, сифатҳои феълӣ, феълҳо ва зарфҳо) танҳо дар ҳолатҳои ҷудогона барои ифода кардани баъзе истилоҳҳо ва унсурҳои истилоҳ истифода бурда мешаванд.

Усули истилоҳшиносии таҳқики низоми истилоҳӣ муносибати истилоҳро бо низоми истилоҳот, мақоми ҳар як воҳид ва унсурни таркибиро дар низоми истилоҳӣ муайян менамояд. Мувоғики нуктаи назари истилоҳшиносӣ, дар аксарияти низоми истилоҳии соҳавӣ ҳафт гурӯҳи истилоҳҳо вучуд доранд: истилоҳҳои асосӣ, истилоҳҳои сохта, истилоҳҳои мураккаб, истилоҳҳои заҳирӣ, истилоҳҳои ҷалбшуда, истилоҳҳои умумиилмиву умумитеҳникӣ ва истилоҳҳои дорои семантикаи васеъ [3, с. 40-41].

Ҳамин тарик, дар асоси он ҳама ақидаҳои дар боло зикр гардида метавон гуфт, ки низоми истилоҳӣ – як низоми мураккабу серқабата буда, аз вожаву ибораҳое иборат аст, ки онҳо вазифаи истилоҳҳо – унсурҳои низоми истилоҳотиро иҷро мекунанд. Ҳар як истилоҳи низоми истилоҳ дар ҳолати ҷудогона воҳиди лугавии як забони маҳсуси илмӣ, ё умуман, забони илм мебошад. Ин воҳидҳои лугавӣ ба таври сунъӣ, бо истифода аз усули мантиқӣ таҳлилу таркиб, қабат ба қабат дар зинаҳои иерархияи низоми истилоҳот гузашта мешаванд. Ба ибораи дигар, низоми истилоҳот – як низоми маҳлути табииту сунъӣ мебошад, маводаш табии буда, имораташ ба таври сунъӣ соҳта шудааст. Яъне, низоми истилоҳот натиҷаи фаъолияти низомноки эҷодиву маърифатии худи инсонҳост. Яъне, низоми истилоҳии забони илмии тоҷикӣ, қабл аз ҳама, бояд аз заҳираи истилоҳоти соҳавии забони тоҷикӣ интиҳоб ва сафарбар карда шавад.

ПАЙНАВИШТ:

1. Антонова М.В. Концептуальная структура отраслевой терминологии// Научно-техническая терминология, 1985, вып.10.- С. 9-13.
2. Даниленко В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. – Москва: Наука, 1977. – С.246.
3. Интеграция наук и унификация научно-технических терминов // Вестник АН СССР. – 1980.- № 8. – С.40-41.
4. Косимова М. Н. Муҳтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии пешини тоҷик. – Душанбе, 2003 –С.112.
5. Лейчик В. М. Терминоведение: Предмет, методы, структура. –Москва: Либроком, 2009. – 256 с.
6. Султон Мирзо Ҳасан. Вожаву истилоҳоти илми нуҷум дар «Ат-тағҳим»-и АбурайҲони Берунӣ // Адаб. – 1998. - № 1-3. - С. 19-20.
7. Чернышевский Н. Г. Полн. собр. соч. – Т.ІХ.. – М.: ОГИЗ, 1949. – 787с.

8. Федорченко Е. А. *Становление и развитие терминологической лексики таможенного дела в русском языке.* – Москва: МГОУ, 2004. – С. 247

REFERENCES:

1. Antonova M.V. *Conceptual structure of terminology branch* // *Scientifico-technical Terminology*, 1985, 10th edition. – P. 9-13.
2. Danilenko V.P. *Russian terminology: The experience of linguistic description.* – M.: Nauka, 1977. - P. 246.
3. *Science integration and unification of scientifco-technical terms* // *Bulletin of Academy of Sciences of the USSR*, 1980, № 8. P. 40-41.
4. Kosimova M.N. *Brief of old Tajik linguistic terms.* – Dushanbe, 2003. – P.112.
5. Leichik V.M. *Science of terminology: subject, methods, structure.* – P. 256.
6. Sulton Mirzo Hasan. *Words and terms of astronomy sciences in “At-Tashim” of Aburayhon Beruni* // *Adab*, 1998, №1-3. – P.19-20.
7. Chernyshevsky N.G. *Full collection of essays.* – V.IX. – M.: OGIZ, 1949. – 787 p.
8. Fedorchenko E.A. *Making and development of terminological words of customs affair in Russian language.* – M.: SMEI, 2004. – P. 247

УДК: 811.21/22

DOI 10.24412/2413-2004-2023-1-81-86

**НЕОЛОГИЗМЫ¹ В ЛЕКСИКЕ
СОВРЕМЕННОГО ТАДЖИКСКОГО
ЯЗЫКА (ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН)**

**НАВВОЖАҲО ДАР ЛЕКСИКАИ
ЗАБОНИ МУОСИРИ ТОҶИҚӢ
(ДАВРАИ ИСТИҚЛОЛИ
ЧУМҲУРИИ ТОҶИҚИСТОН)**

**NEOLOGISMS IN THE VOCABULARY
OF THE MODERN TAJIK LANGUAGE
(PERIOD OF INDEPENDENCE OF THE
REPUBLIC OF TAJIKISTAN)**

**Молчанова Елена Константиновна, д-р
филол. наук, главный научный сотрудник
сектора иранских языков Института
языкознания РАН, (Москва, Россия)**

**Молчанова Елена Константиновна,
д.и.филол., корманди қалони илмии баҳши
забонҳои эронӣ Институти забоншиносии
АИР (Москва, Русия)**

**Molchanova Elena Konstantinovna, Dr. of
Philology, Chief researcher of department of Iranian
languages of Linguistics under the Institute of
Russian Academy of Sciences, (Moscow, Russia)
E-MAIL: e_molchanova@mail.ru**

Исследуются лексико-семантические особенности некоторых таджикоязычных газет и еженедельников периода независимости Республики Таджикистан («СССР», «Хатлон-ПРЕСС», «Пайк», «Фарадж», «Литература и искусство») в основном за 2022 год. Для исследования выбраны негосударственные и государственные издания, созданные в разные периоды государственной независимости и развития таджикского языка и различающиеся по их отношению к языку и его лексике и по форме, и по содержанию. Представлено мнение, что одну из особенностей печатных изданий этого периода можно увидеть в использовании неологизмов, поскольку названные газеты и еженедельники как вновь созданная пресса смотрят на таджикский язык с новой стороны и стараются показать его богатство, но в этих действиях нет определенной, упорядоченной, последовательной и единой системы. Отмечается также многоязычие таджикской прессы и быстрый рост численности новых слов.

Ключевые слова: таджикский язык, словарь печатных изданий, пресса, неологизмы периода независимости, новые таджикские термины, многоязычие

Вежагиҳои лугавию маънои чанде аз рӯзномаву ҳафтномаи тоҷикизабони даврони иситқоли Ҷумҳурии Тоҷикистон (СССР, «Хатлон-ПРЕСС», «Пайк», «Фараж» Адабиёт ва санъат, то соли 2022) баррасӣ мешавад. Барои таҳқиқ нашрияҳои гайридавлативу давлатиеро интиҳоб шудааст, ки дар давраҳои ғуногуни истиқолияти давлатӣ ва рушди забони тоҷикӣ таъсис гардида, аз лиҳози муносибаташон ба забон ва маркиби лугавии он фарқ дошта, ҳам аз ҷиҳати шакл ва ҳам аз ҷиҳати мазмун мухталифанд. Зикр гардидааст, ки яке аз ҳусусиятҳои матбуоти ин давра дар корбасти наввожаҳо(неологизмҳо) ба назар мерасад, зоро рӯзномаву ҳафтномаҳои мазкур чун матбуоти навтаъсис ба забони кӯҳандунёди тоҷикӣ бо диди нав назар карда, кӯшии менамоянд, ки ғановати ин забонро нишон дижанд, vale dar ин кор низоми муайяну

¹ Принятое определение термина неологизм: новое слово или выражение, а также новое значение старого слова; противоположно – архаизм [4, с.521].

мураттаб ба мушиҳида намерасад. Бисёрзабонии матбуоти тоҷикӣ ва афзошии босуръати наවожаҳо низ қайд карда шудаанд.

Калидвојсаҳо: забони тоҷикӣ, фарҳанги наширияҳои чопӣ, матбуот, наවожаҳо(неологизмҳо), замони истиқтолият, истилоҳи нави тоҷикӣ, бисёрзабонӣ

The article dwells on the lexico-semantic features of certain Tajik-language newspapers and weeklies of the period of independence of Tajikistan Republic (USSR, Khatlon-PRESS, Paik, Faraj, Literature and Art; until 2022). For the study, the author chose non-state and state publications made in different periods of state independence and the Tajik language development, and differentiating in their attitude to the language and its vocabulary, both in form and content. The author believes that one of the features of press of this period can be seen in usage of neologisms, since these newspapers and weeklies, like a newly created press, look at Tajik language from a new perspective and try to show the richness of this language, but in this case there is no definite, ordered, consistent and uniform system. Tajik press multilingualism and the rapid growth of new words are noted as well.

Key words: *Tajik language, dictionary, press, neologisms, period of independence, new Tajik terms, multilingualism*

Настоящая статья строится на материале таджикских газет периода независимости Республики Таджикистан. Надо заметить, что, наряду с государственными изданиями, в этот период появились также частные, которые отличаются как формой, так и содержанием. Подробнее об этом см. [5].

Обратимся к конкретным газетам. Посмотрим еженедельник № 13 (706) от четверга 31 марта 2022 г. с крупным красным заголовком «СССР». В нем 16 страниц. Издается в г. Душанбе с 2008 года, его учредитель — Новостное агентство «Хатлон-ПРЕСС», отв. редактор Сайёфи Мизроб. На последней странице в рекламе еженедельник назван «Газетаи мардумии СССР» («Народная газета СССР»). Самая реклама выглядит так: «Ба газетаи СССР обуна шавед!» («Подписывайтесь на газету СССР!»).

На первый взгляд кажется, что имеет место напоминание об СССР (см. «Народная газета СССР», а также заголовок колонки на с. 2: «Ҳафтаи президентҳо дар СССР» – «Неделя президентов в СССР». И, строчкой ниже и крупнее, – заголовок «Ташхиси ҷанг дар собиқ СССР» – «Диагноз войны в бывшем СССР» – с актуализатором «бывший»). То есть, ни о каком неологизме речи не должно быть.

Однако на самом деле в случае с еженедельником мы имеем дело с игрой слов, а по существу, - с пропагандой или пиаром. В заголовке на первой странице на каждой из четырех красных букв сделана по вертикали надпись белого цвета: С – сулҳ (мир), С – самимияти (искренность, чистосердечие), С – садоқат (верность, преданность), Р – раҳоӣ (освобождение).

И следовательно, сокращенное название газеты «СССР» есть очевидный неологизм. Можно еще употребить термин «неологизм стилевой» или «неологизм стилистический» [2, с. 262].

В современной прессе отражены разные пласти истории таджикского языка (досоветский период, советский и постсоветский). В кратком виде ниже показаны следующие языковые источники современного таджикского медийного мультилингвизма: это актуализация лексики, оригинальной и арабской (преимущественно религиозной), считавшейся устаревшей в XX в.; русизмы; персизмы; интернационализмы.

Актуализация лексики, оригинальной и арабской (преимущественно религиозной), считавшейся устаревшей в XX в.

Название таджикского еженедельника «Пайк» (вестник, гонец, курьер). См. кл. перс. *payk-i ajal* - «ангел смерти», т.е. вестник смерти [3, Т. I, 138]. Ср.-перс. *raug* (вестник, посланец, гонец; пеший воин), а в современном персидском – и *курьер*. В конечном счете это слово восходит к слову *noga* [10, 782, № 1334].

Название ещё одной таджикской газеты - «Фараж». Она издается с 22.12.2006. Производит впечатление газеты не очень высокого пошиба. **Фараж – faraž, forož** – судя по словарям классического персидского языка (Деххода, Моин, Омид), это название горького корня лекарственного растения. Его отвар применяли при лечении некоторых болезней желудка и живота. Речь могла идти также о китайском ревене. См. также [3, Т. II, 600], где **farž** - корень ревеня. Про ревень известно, что это горькое растение, его варят и отвар пьют как слабительное. Допустимо предположить, что название «Фараж» для газеты (букв. *ревень*) означает что-то вроде горькой пилюли, которая помогает избавиться от нежелательных явлений в обществе. На эту мысль может навести подзаголовок «Рӯзномаи Маркази таддикоти журналистики Тоҷикистон» (Газета центра журналистских расследований Таджикистана). Газета издается с конца 2006 г. Ее учредитель мне неизвестен. В газете «Фараж» № 13 (799) от 31 марта 2022 г. помещены критические материалы о таджикском футболе в связи с «Кубком Навруз-2022»; о росте цен на продукты первой необходимости и о средствах избавиться от такого положения вещей; о слишком пышной церемонии встречи иностранных гостей на Четвертом фестивале дружбы с зарубежной молодежью. На первой странице – колонка директора (учредителя?) ТДЖ «МТЖТ» Хуршеда Атовулло (Хуршедджона Ниёзова). Называется она «аПрЕЛ» – в связи с днем 1-го апреля. Это ироничное эссе на темы малой и большой лжи в мировом масштабе, как пишет автор, начиная с Троянской войны и до сексуальной истории (*достони шаҳвонӣ*) Моники Левински и Билла Клинтона [1, с.471]: *шаҳвонӣ* - относящийся к *шаҳвам* (желание плотских удовольствий). См. также [3, Т. II, 515]: кл. перс. из арабского *šahavānī* (чувственный; похотливый).

Другие образцы актуализированной (религиозной) лексики: **ифтор** (разговенье); **ният** (намерение, побуждение); **фарз** (обязательное религиозное предписание); **мӯмин** (верующий, мусульманин, правоверный); **пархезгор** (2. благочестивый, праведник); **худорахматӣ** (покойный, усопший, умерший): «ин акси таъриҳӣ аз албоми худорахматии падарам» («Адабиёт ва санъат», с.14) (это исторический снимок из альбома моего покойного отца); **пешхизмат** (уст. прислужник, лакей, слуга [6, с.306]): «Мардē...ба ошхона даромад. Ва шодон аз пешхизмат пурсид: – Чӣ доред, ака?» («Адабиёт ва санъат», с.16) (Некто...зашел в столовую. И весело спросил у официанта: – Ну, что у вас есть, братец?); **аллома** (с пометой *книжн.* 1)ученый, начитанный, эрудит; 2) *уст.* ученый-богослов [8, с.23]): «чопи намунаҳои ашъори ин алломаи бузург» («Адабиёт ва санъат», с.14) (публикация образцов поэзии этого большого ученого); **ровӣ** (рассказчик; сказитель; повествователь) и таджикский дериват от этого арабизма **ровигӣ** (рассказывание, повествование) и др.

Можно ли считать актуализированные архаизмы неологизмами? Они подспудно сохранялись в памяти носителей языка и всплыли на поверхность в подходящий момент.

Русизмы. В еженедельнике «СССР» на с.15: письмо-воспоминание «Мой первый учитель», автор – Бобо Содик из Куляба. Цитата: «Баъди синфи 3 шуданамон рангу **ручка-перо** баромад. Ранг-ро мехариDEM, аммо дигар чизҳо бепул буданд» (Когда мы перешли в третий класс, появились краски и **ручка с перышком**. Краски мы покупали, но всё прочее было бесплатным).

Там же, на с.1, в колонке «От Рамазана до Рамазана»: «Худои азимушшаън мефармояд, ки «Рӯза аз они ман аст ва подоши рӯзадоронро ман медиҳам! (ҳадиси кудсӣ). Пас, эй тоцирон, эй савдогарон, эй сарватмандон, эй бозорнишинон, биоед ақаллан ҳамин Рамазони соли 2022-ро ҳарчи нафс накунем, то сарфи имону оқибату қиёматамон гардад. **Попробуем?** Мо метавонем!» (Господь Всевышний изволил сказать: «Пост – от меня, и вознаграждение постыщимся даю Я!» (Божественное предание). О купцы, торговцы, богачи, люди базара, так давайте хотя бы в этот Рамазан 2022 года не будем растрачивать душу, чтобы не утратились наша вера, наше будущее, наше воскресение из мертвых. **Попробуем?** Мы можем/сможем!).

Небольшая заметка на с. 15 еженедельника – письмо пенсионера Р. Давлатзода из района Нурабад. Он хвалит еженедельники «Пайк» («Вестник») и «СССР» за правдивое освещение жизни народа. Далее цитата: «Баъзеҳо мегӯянд, ки ошкорбаёнӣ нест. Ҳаст – **еще как** (тъбири худатон)!...» (Некоторые говорят, что правды нет. Есть – **еще как** (по вашим же словам)!)

Если приведенные выше актуализированные архаизмы – это история, почти столетняя, то русизмы – история не столь давняя и даже живая. Отнести многие русизмы стóит не к заимствованиям, не к неологизмам, а к мультилингвизму.

Но есть и несколько иное явление, связанное, в том числе, с русизмами.

По-видимому, в некоторых случаях можно говорить о **макаронизме** [2, с. 223]: «Слово (или выражение) другого языка, механически вносимое в речь..., что придает ему гротескный характер». Так, на первую страницу еженедельника «СССР» вынесена картинка, изображающая людей, несущих мешки с сахаром. Подпись : «Шакар дар Россия камчин ва дар Тоҷикистон гарон шуд...» (Сахар в России стал дефицитным, а в Таджикистане подорожал...). Ниже крупный заголовок: «**Шакарный бум**» дар СНГ» и ссылка к с. 3, где целая полоса посвящена истории с подорожанием сахара в Таджикистане и «шахматному ходу» В.В. Путина с оплатой газа рублём. Один из подзаголовков таков: «**Ай-да Путин, ай-да молодец!!!**». Не всем известно, что здесь перефразировано просторечное изречение А.С. Пушкина. Так что здесь мы имеем дело с цитатой, притом фамильярной.

Что же касается «шакарного бума», то русские в нем только модели словообразования прилагательного (русск. *сахарный бум*) и атрибутивного сочетания в целом. Сами же составляющие – не-русские: ни *шакар*, ни *бум* (из англ. boom букв. «шум, шумиха» [4, с. 146]). Этот оборот в целом можно назвать неологизмом, но скорее его разновидностью – **окказионализмом** [4, с. 537]: «слово, образованное применительно к данному случаю, к данному контексту».

Кажется безусловным неологизмом **калька** с русского: заголовок (в еженедельнике («Адабиёт ма санъат», с. 14) – «**Ба өзмунни 110-солагии устод Мирсаид Миршакар**» (На конкурс к 110-летию устода Мирсаида Миршакара). Перевод и определение любезно сообщены Умедом Джайхани. Точнее: тадж. *өзмун* – калька не со слова *конкурс* (оно в русском языке заимствовано: см.польск. konkurs < латинск. concursus - соревнование, имеющее целью выделить лучших участников, лучшие работы) [4, с.385]. Исторически в нем выделяется префикс *con-*. К случаю с *өзмун* больше подходит рус. *испытание* (глагольная основа + суффикс процесса). Это – неологизм. См.: рус. *конкурс*, тадж. *конкурс, мусобиқа* [7, с. 218]. Ср. также совр. перс. *mosābeghe, konkor*, но *āzmāyesh* - **испытание**. И тадж. *озмоии* - испытание.

Персизмы в таджикских СМИ. Учредитель таджикского еженедельника «СССР» — Новостное агентство «Хатлон-ПРЕСС». По-таджикски: «**Оҷонсии иттилоотии «Хатлон-ПРЕСС»**», см. перс. *āzāns* из франц. *agence*. В этом же еженедельнике встречаем старое таджикское заимствование через русский язык: АГЕНТӢ (в значении «агентство»):

Агентии Телеграфии Иттифоқи Советӣ = ТАСС), нем. Agent «агент». См. также наименование: «Агентии авиаатсияи гражданини назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Агентство гражданской авиации при правительстве Республики Таджикистан). Таким образом, тадж. **оҷонсӣ** получило, по сравнению с французским и персидским вариантами, еще и суффикс **ӣ** (как в предшествующем **ағенӣ**).

Другие персизмы: **саർдабир** - ответственный редактор, ср. **сармуҳаррӣ** (в еженедельнике «Адабиёт ва санъат» («Литература и искусство»); **са́рвар** - глава; хозяин; владелец: **са́рвари Кремлин** (хозяин Кремля); **са́рварони Германияву Венгрияву Полшаву Болгария ва г.** (главы Германии, Венгрии, Польши, Болгарии и др.). **Равоншод:** «устоди равоншод Мирсаид Миршакар» (покойный устод Мирсаид Миршакар) («Адабиёт ва санъат», с.14). В современном персидском языке употребительны варианты **ravānšād** и **šādravān**. **Пешиниён** (предки, предшественники). Название конкурса «Тамгаи писандидаи Тоҷикистон-2022» (Одобренный бренд Таджикистана -2022) – в (Оила, 8-9) где первое слово монгольского происхождения, а второе – персизм.

Еще образцы: **шаҳрванд** - гражданин, слово, относительно новое даже и в современном персидском [9, с. 851]; **хайра-мақдам** гуфта («Оила», 8) (приветствуя), см. перс. **хeyre maqdam goftan** - приветствовать с прибытием, говорить «добро пожаловать». Это синоним «хуш омадед!» - добро пожаловать!, который говорится при встрече; **шодбошӣ** – таджикское суффиксальное новообразование со значением приветствия и поздравления [9, с. 628]: **šadbāš**, которое говорится при пожелании радости кому-л.. См. эту модель выше: **оҷонсӣ**.

Интернационализмы. Естественно, что в XXI веке газеты обязательно затрагивают вопросы коммуникации, социальных сетей, гаджетов. В еженедельнике «СССР» эта тема представлена на первой странице под шапкой «Тема дня» (начало) и продолжена на с.12 (вся полоса). Название статьи «Facebook – дӯсти ман аст ё аз хирс?» (ФБ – друг мой или друг медведя?) с подзаголовком «Рушди технологияҳо иттилоотию коммуникатсионӣ: паҳлӯҳои мусбӣ ва манғии он» (Развитие коммуникационных и информационных технологий: положительные и отрицательные аспекты). Автор статьи – Илхомҷон Атоев, «муовини Сардори Хадамоти алоқаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» (заместитель начальника службы связи при Правительстве Республики Таджикистан).

Статья переполнена технической терминологией, львиную долю которой составляют интернационализмы: технологияҳои коммуникатсионӣ, инфрасоҳтори интернет, рейтинги 10 мессенҷери беҳтарини дунё, мессенҷерҳо-паёмрасонҳо, WhatsApp, Telegram, YouTube, Facebook, симкорт, алоқаи мобилӣ, WeChat, фишинг, видеоҳо, стикерҳо, онлайн, блогҳо, аккаунт, аватар, платформа, киберчиноят, вебсайт, интернет-провайдерон.

Общий смысл статьи Илхомджона Атоева: ФБ — не друг, он перепродает собираемую информацию. Таким образом, ФБ – чужой друг.

Очевидно, что интернационализмы являются неологизмами в современном таджикском языке.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ :

1. Айнӣ, С. Куллиёт. Т. 12 / С. Айни. – Душанбе: Ирфон, 1976. - 564 с.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – Москва: Советская энциклопедия, 1966.
3. Гаффаров М.А. Персидско-русский словарь: в 2-х томах. Т. I. – Москва, 1914; Т. II. – Москва, 1927.

4. Крысин Л.П. Толковый словарь иноязычных слов / Л.П. Крысин. – Москва: Эксмо, 2007. – 944 с.
5. Молчанова Е.К. Феномены номинации в таджикском литературном языке в период независимости (мультилингвизм в таджикских медиийных источниках) / Сб. материалов конференции «Развитие таджикского литературного языка в период независимости: проблемы и перспективы», посвященной 85-летию профессора Хомида Маджидова (15 июня 2022 г.). Часть 2.- Душанбе: ДМТ – 2022, С. 7-14.
6. Персидско-русский словарь / Под ред. Ю.А. Рубинчика. Т. I – II. - Москва, 1983.
7. Русско-таджикский словарь / Сост. Арзуманов С.Дж., Каримов Х.К. Под ред. М.Ф. Фазилова. - Москва, 1957.
8. Таджикско-русский словарь / Под ред. М.В. Рахими и Л.В. Успенской. - Москва, 1954.
9. Anvari, Hasan. Farhang kucheke Sokhan. Tehrān, Sokhan, 1383/2004.
10. Hassandoust M. Farhang-e riše-šenāxti-ye zabān-e fārsi. vol. 1-5 – Tehrān: Farhangestān-e zabān va adab-e fārsi, 1393/2014.

REFERENCES:

1. Aini, S. Kulliyot. V. 12 / S. Aini. – Dushanbe: Irfon, 1976. - 564 pp.
2. Akhmanova O.S. Dictionary of Linguistic Terms. – Moscow: Soviet Encyclopedia, 1966.
3. Gaffarov M.A. Dictionary of Persian-Russian: in 2 Volumes. V.1. – Moscow, 1914; V.2.- Moscow 1927.
4. Krysin L.P. Glossary of Foreign Words / L.P.Krysin. – Moscow: Eksmo, 2007. – 944pp.
5. Molchanova E.K. Phenomena of nominations in Tajik Literary Language in the Period of Independence (multilingualism in Tajik media resources)/ Collected materials of the Conference of “Development of Tajik Literary Language in the Period of Independence: Problems and Perspectives”, dedicated to the 85-anniversary of professor Homid Madjidov (June 15, 2022) The second part. – Dushanbe: DMT-2022, PP.7-14.
6. Persian-Russian Dictionary / under the edition Yu.A.Rubinchik. V.1 – II. – Moscow, 1983.
7. Russian-Tajik Dictionary / Русско-таджикский словарь /membership Arzumanov S.J., KarimovKh.K. under the edition of M.F.Fazilov. – Moscow, 1957
8. Tajik-Russian Dictionary / under the edition of M.V.Rahimi and L.V.Uspenskiy.-Moscow, 1954.
9. Anvari, Hasan. Farhang kucheke Sokhan. Tehrān, Sokhan, 1383/ 2004.
10. Hassandoust M. Farhang-e riše-šenāxti-ye zabān-e fārsi. Vol. 1-5 – Tehrān: Farhangestān-e zabān va adab-e fārsi, 1393/2014.

УДК: 811.21 22

DOI 10.24412/2413-2004-2023-1-87-94

**БАЪЗЕ ВИЖАГИХОИ
ЛЕКСИКАИ ТОЧИКИИ
«МУҚАДДИМАТ-УЛ-АДАБ»-И
ЗАМАХШАРИ**

**НЕКОТОРЫЕ
ОСОБЕННОСТИ ТАДЖИКСКОЙ
ЛЕКСИКИ «МУҚАДДИМАТ-
УЛЬ-АДАБ» ЗАМАХШАРИ**

**SOME PECULIARITIES OF
TAJIK LEXICON OF
“MUQADDIMAT-UL-ADAB” BY
ZAMAKHSHARI**

Нуруллоzода Фирӯза, н.и.филол., дотсенти кафедраи грамматикии забони арабии факултети забонҳои шарқ, МДТ “ДДХ ба номи акад. Б.Гафуров”;

Низомова Саидахон Ильёсовна, докторант PhD – и кафедраи грамматикии забони арабии факултети забонҳои шарқ МДТ “ДДХ ба номи акад. Б.Гафуров”, (Хуҷанд, Тоҷикистон),

Нуруллоzода Фирӯза, канд. филол. наук, доцент кафедры грамматики арабского языка факультета восточных языков ГОУ “ХГУ имени акад. Б.Гафурова”; Низомова Саидахон Ильёсовна, докторант PhD кафедры грамматики арабского языка факультета восточных языков ГОУ “ХГУ имени акад. Б.Гафурова” (Худжанд, Таджикистан)

Nurullozoda Firuza, candidate of philological sciences, of grammar of the Arabic language under the SEI «KhSU named after acad. B.Gafurov»; Nizomova Saidakhon Ilyosovna, doctoral student of the department of grammar of the Arabic language under the SEI «KhSU named after acad. B. Gafurov» (Khujand, Tajikistan) E-MAIL: as99017272@inbox.ru

Бархе аз вижагиҳои лексикаи тоҷикии “Муқаддимат-ул-адаб”-и Замахшарӣ-яке аз фарҳангҳои дузабонаи арабӣ-форсӣ, ки дар он лексикаи тоҷикӣ дар рангу таровати хосе дида мешавад, баррасӣ шудааст. Зикр гардидааст, ки аксар қалимаҳои тоҷикии дар фарҳанг омада алҳол низ дар лаҳҷаҳои муҳталифи забони муосири тоҷикӣ дучор мешаванд ва ин нукта, аз як тараф, аз оғоҳии муаллифи фарҳанг аз забони зиндаи ҳалқ шаҳодат дигар, аз ҷониби дигар арзиши фарҳангро дар муайян кардани масоили марбут ба лаҳҷашиносии таъриҳӣ ва ташаккули забони зиндаи ҳалқ дар замони муаллиф таъйин месозад. Таъқид шудааст, ки дар фарҳанг қалимаҳои бо пешванд соҳта шуда нисбат ба қалимаҳои бо пасванд соҳта камтар ба мушоҳида мерасанд. Ҳамчунин дар фарҳанг төъдоди қалимаҳои мураккаб аз қалимаҳои соҳта бештар аст. Қисмати қалони лексикаи тоҷикии фарҳангро ибораҳои синтаксисӣ, аз ҷумла ибораҳои изофӣ ташкил мекунанд. Дар шарҳу тавзех муаллифи фарҳанг ҳамчунин ҷумлаҳои содаи дутаркиба ва ҷумлаҳои мураккаби тобеъро мавриди истифода қарор додааст.

Калидвожаҳо: фарҳангҳои дузабонаи арабӣ–тоҷикӣ, фарҳанги “Муқаддимат-ул-адаб”-и Замахшарӣ, лексика, қалимаҳои соҳта, қалимаҳои мураккаб, ҷумлаҳои сода, ҷумлаҳои мураккаби тобеъ

Рассматриваются некоторые особенности таджикской лексики «Муқаддимат-уль-адаб» Замахшари, являющегося одним из арабо-персидских двуязычных словарей, в которых таджикская лексика встречается в особом значении и свежести. Отмечается, что большинство таджикских слов, попавших в словарь, до сих пор сохранились в различных диалектах современного таджикского языка, и с этой точки зрения, с одной стороны, это свидетельствует об осведомленности автора о живом языке народа, а с

другой стороны, значение этого словаря определяют вопросы, связанные с исторической диалектологией и формированием живого языка народа во времена автора. Подчеркивается, что слова, образованные с помощью префиксов, встречаются реже, чем слова, образованные с помощью суффиксов, в соответствующем словаре. При этом сложных слов в словаре больше, чем производных. Большину часть таджикской лексики словаря составляют синтаксические словосочетания, в том числе изафетные словосочетания. При толковании и объяснении автор словаря использовал также простые двусоставные предложения и подчинительные сложносочиненные предложения.

Ключевые слова: арабо-таджикские двуязычные словари, словарь «Муқаддимат-уль-адаб» Замахшари, лексика, производные слова, сложные слова, простые предложения, подчинительные сложные предложения

The article dwells on some peculiarities of Tajik lexicon of "Muqaddimat-ul-adab" by Zamakhshari being one of the Arabic-Persian bilingual dictionaries, in which Tajik lexicon is occurred in a special meaning and freshness ones. It is noted that the majority of the Tajik words those ones included into the dictionary are still preserved in various dialects of modern Tajik language, and from this point of view, on the one hand, this indicates the author's awareness of the live language of the people, and on the other hand, the value of the relevant dictionary is determined by issues related to historical dialectology and formation of the live language of the people at the author's time. It is emphasized that the words derived with prefixes are less common than the words formed with suffixes in the relevant dictionary. In reference to it, the number of compound words is more than derivative ones in the dictionary. A large part of the Tajik lexicon of the dictionary consists of syntactic phrases, including izofat phrases. While interpreting and explaining, the author of dictionary also used simple two-composited sentences and subordinating compound sentences.

Keywords: Arabic-Tajik bilingual dictionaries, dictionary "Muqaddimat-ul-adab" by Zamakhshari, vocabulary, derivative words, compound words, simple sentences, subordinating compound sentences

Фарҳанги «Муқаддимат-ул-адаб» аз фарҳангҳои мӯътабари дузабонаи арабӣ-тоҷикӣ мебошад ва баробари истиҳом аз лексикони мутағофоти арабӣ дар он лексикони тоҷикӣ дар рангу тароватҳои хосе дида мешавад. Аз ин рӯ, баррасии лугатномаи мазкур аз диду меъёроҳо ва арзиши он дар ростои ташаккули забони форсӣ-тоҷикӣ, натанҳо дар канори шинохти лугат ва лексикони арабӣ ва паҳлӯҳои гуногуни истифодаи он дар фарҳанг муҳим буда метавонад, балки аз тарафи забони шарҳшавандай лугат, яъне забони форсӣ-тоҷикӣ ва меъёроҳои замони муаллифи фарҳанг бисёр пураҳаммият арзёбӣ мегардад. То он ҷо, ки мо огоҳ ҳастем, муҳаққикони риштаи забоншиносӣ то ҳол маводи фарҳангҳои дузабонаро ба ҳайси маводи таҳқиқ дар ин замина истифода набурдаанд. Ба нуктаи мазбур муҳаққики забоншинос А.Ҳоҷиев низ ишораи ҷолибе карда, менигорад: «Ба назари мо, муқоисаи маводи лексикони ин фарҳангҳо (фарҳангҳои дузабонаи арабӣ-тоҷикӣ – Ф.Н., С.Н.) бо лексикони осори насрини замони худи фарҳанг («Сомӣ фи-л-асомӣ» дар назар аст – Ф.Н., С.Н.), аз қабили «Сафарнома»-и Носирӣ Ҳусрав, «Таърихи Масъудӣ»-и Абулғазли Байҳакӣ ё осори ахлоқӣ-ирфонӣ, мисли «Қашғ-ул-маҳҷуб» ва «Асрор-ут-тавҳид» пешорӯи муҳаққик маводи зиндаи зиёдеро фароҳам меоварад, ки барои тадқиқи марҳилаҳои рушду ташаккули забони форсӣ-тоҷикии асрҳои XI–XII аҳамияти беандоза доранд» [7, 105]. Ҳол он ки дар фарҳангҳо, маҳсусан дар фарҳангҳои дузабона вобаста ба имконоти забони асл ва забони тарҷума аз забони зиндаи ҳалқ бештар баҳра бурда мешавад. Ҳамчунин, меъёри гузиниши

вожагон, таркибҳо, рехтаҳои забонӣ метавонанд аз дигар кутуб бештар истиҳом шуда бошанд. Ё ин ки тақсим шудани фарҳангҳои дузабона, бавижана, фарҳангҳои арабӣ-тоҷикӣ ба мавзӯот ва вобаста ба мавзӯи матраҳшаванда дар баҳшҳои луғатнома чамъоварии лексикаи як соҳаи муайян, ки ағлаб ба ҳиссаҳои нутқ ва ё ягон ҷиҳати рӯзгор, ё узви бадани инсон, ё гиёҳу гиёҳдармонӣ ва амсоли ин тақсимбандӣ гаштааст, имконоти забонии забони тарҷумаи фарҳангномаҳоро бештар кардааст. Пас, табиист, ки дар ин самт лексикаи форсӣ-тоҷикӣ имконияти фароҳтареро нисбат ба лексикаи арабӣ мегирад ва вобаста ба он ки муаллиф бояд моддаи луғавиро пурраву фаҳмову барои ҳар қишири ҷомеа дастрас шарҳ бидиҳад, ба забони форсӣ-тоҷикӣ муродифоти бисёреро забт месозад. Ишораи забоншинос X. Раупов ҳам, ки дар ташаккули ғурӯҳи забонҳои форсӣ нақши забони арабиро бузург медонад [5, 5], шояд дар ин нукта ҳам таҳқиқу ғашттар ёбад, ки дар фарҳангҳои дузабона ҳангоми тарҷума муаллифон ба ғарвишҳои беҳтарӣ тарҷума ва овардани қарина аз забони зинда ва ё муродифи арабии моддаи луғавӣ корҳои ҷашнгуриро анҷом додаанд, ки то ҳол ин ҷиҳати фарҳангҳои мазкур таҳқиқи шоистаро надидааст. Аз ин хотир, агар фарҳангги «Муқаддимат-ул-адаб» ҳовии 6000-6500 лексикаи арабӣ бошад, он ҳудуди ду баробар аз ин зиёд лексикаи форсӣ-тоҷикиро фаро мегирад. Агар ин миқдор моддаҳои фарогири луғатномаи Замахшарӣ бо ягона луғати форсии боқимонда – «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ, ки тибқи гузориши устоди забоншинос Н. Фиёсов фарогири такрибан 2300 моддаи луғавист [1, 22-23], қиёс гардад, низ қобили тааммул аст, зоро ҷандин маротиба маводи форсӣ-тоҷикиро аз он бештар фаро гирифтааст. Ҳамчунин, дар баробари лексикаи зиёдро фаро гирифтани ин китоб аҳаммияти дигаре низ дорад, ки ба он яке аз мусаҳҳедони он ишораи бориз кардааст: «Аз миёни китобҳои Замахшарӣ китоби «Муқаддимат-ул-адаб»-и ўз шаъну манзалати хос бархурдор аст. Ўз бо таълифи ин китоб ҳидмати шоёне ба Эрон ва эрониёну форсизабонон кардааст. Ўз бо дикқати фаровоне қалимоти форсии ҳолис ва сараро дар баробари қалимоти арабӣ баргузидааст. Бисёре аз луғоти маҳҷур ва нодири форсиро дар китоби Замахшарӣ метавон ёфт» [3, 11]. Пас, маводи форсӣ-тоҷикии фарҳангги мазбур дар қатори даҳҳо осори манзуму мансур ва илмиву дастурии ҳамзамонаш дар таъйини ҳасоси мухимми забони мо дар асрҳои XI-XII ҳовии аҳаммият буда метавонад, ки то ҳол мавриди таҳқиқи густарда қарор нагирифтааст.

Лексикаи тоҷикӣ дар фарҳангги «Муқаддимат-ул-адаб»-и Замахшарӣ аз ҷанд дидгоҳ баррасӣ шуда метавонад, зоро фарҳанг аз қалимоти сода сар карда, то қалимаҳои соҳтаву мураккаб, ибораву таркибҳои рехтаву синтаксисӣ ва ҷумлаҳоро фаро мегирад. Масалан, аз нигоҳи морфологӣ, яъне дар сурати баррасӣ кардани ҳиссаҳои мустақили нутқ ва ғайримустақил ва ё аз ҷиҳати соҳти қалима ва ё аз нигоҳи корбурди он, мисли қалимаҳои мустаъмалу ғайримустаъмал ва г. Ҳамчунин, вижагии корбурди ибораҳои гуногунсоҳту гуногунтаркиб ва ҷумлаҳои кӯтоҳу сода ва баъзан дутаркибаву мураккаб низ бозгӯкунандай вазъи забони форсӣ-тоҷикӣ дар замони муаллиф мебошанд. Масъалаи таркибҳои рехта ва масалу маколу ҳикматҳо, корбурди феълҳо ва тарзи нигошти қалимот низ аз ин доира берун нест ва аз устувории забони мо дар он даврон ва усули нигошти вожагон дарак медиҳад. Вале қалимаву таркиб ва ифодаҳои ҳалқие, ки дар замони ҳозир ҳам дар доираи лаҳҷаву шеваҳои гуногун мустаъмланду дар забони зиндаи он давра дар гардиш будаанду тавассути фарҳангии мавриди таҳқиқ бозёфт шуданд, арзиши онро бештар дар таърихи забони тоҷикӣ рӯнамой мекунад. Бояд таъкид шавад, ки яке аз ҳусусиятҳои мухимми лексикаи тоҷикии фарҳангги мазкур ва, умуман, фарҳангҳои дузабона дар ин падида маълум мегардад. Чунонҷӣ: «Дигар ҳусусияти лексикаи маводи фарҳангҳо (фарҳангҳои дузабона дар назар аст – Ф.Н., С.Н.), ки таҳқиқ мешаванд, наздикии беш аз

ҳадди забони умумиистеъмолӣ ва адабии китобӣ дар онҳост» [7, 115]. Яъне, фарҳангнигор барои он ки ба муқобили забони арабӣ, ки дар замони таълифи фарҳанг дар олами илму адаби Шарқ мавқеи устувор дошт ва ба туфайли дини мубини ислом дар тамоми манотики мусалмоннишин вижагии корбурд пайдо карда буд, баночор забонеро истифода мекард, ки хусусияти байнобайни забони адабии китобӣ ва шеваҳои зиндаи форсӣ-тоҷикро фарогир буд. Ин навъ муносибати фарҳангнигоронро ба ду маъно фаҳмида мешавад. Яке он ки онҳо барои нишон додани тамоми ҳасоиси забони модарии ҳуд ба ин иқдом даст задаанд ва аз забони зиндаи ҳалқ, ки зебоиҳои ба ҳуд ҳос дорад, ба ин маънӣ бештар истифода бурдаанд. Дигар, дар забони адабии китобии давраи Замахшарӣ, ки нисбатан аз давраҳои пурбортаре дар фарҳангнигории дузабона ба ҳисоб меояд, нуғузи забони арабӣ бисёртар буд ва қарib 70-80 дарсади қалимаву ифодаҳои забонро вожагони тозӣ ташкил медоданд ва муаллифони фарҳангҳо аз ин хотир ба забони зиндаи ҳалқӣ бештар ручӯй мекарданд. Аммо, ба назари мо, шояд ба забони зиндаи ҳалқ ручӯй кардани муаллифони фарҳангномаҳо, маҳсусан Замахшарӣ, дар омили дигар бошад. Муҳаққиқ Ю.А. Рубинчик таъсири беш аз ҳадди забони арабиро ба забони форсӣ қайд карда, менигород, ки «таъсири забони арабӣ ба форсӣ то ҳадде бузург будааст, ки вожагони арабӣ баъзан муодилҳои форсиро аз байн бурдаанд. Бар асари ин дар забони форсӣ натанҳо мутародифоти муқассар ба вуҷуд омаданд, балки гоҳо қалимоти арабӣ вожагони форсиро комилан иваз кардаанд...» [6, 77].

Чунонки гуфта шуд, маҳз ҳамин падидаҳои забонии асар арзиши воқеӣ ва илмии лугатномаҳоро нишон медиҳад ва гурӯҳе аз қалимаҳои забони моро метавонад фарогир бошад, ки дар дигар осор ба ҷашм намерасанд ва агар дида шаванд ҳам, ба ин фарогорӣ нест. Дар ин самт маводи фарҳангӣ «Муқаддимат-ул-адаб» бисёр ҷолиби таваҷҷӯҳ аст. Чунонҷӣ, қалимаҳои «канаб» [2, 14], «бодиринг» [2, 15], «ғӯза» [2, 15] дар ҳамон шаклу маънное, ки имрӯз ҳам дар лаҳҷаҳо дар гардишанд, зикр шудаанд. Ё ин ки вожаҳои «кашниз» [2, 16] ва «бигиз» [2, 17] ба маъниҳои қабудӣ ва сабзае, ки барои ҳӯрдан истифода кунанд ва сӯзани дастадоре, ки тавассути он кафш ё ҷармҳои дурушту саҳтро дӯзанд, истифода мешавад. Ба ин навъ лексикаи забони тоҷикӣ мисол шуда метавонанд қалимаҳои *порсол* [2, 3], *фардошаб* [2, 4], *санҷча*, *яҳча* [2, 7], *яҳдон*, *кафлезак* [2, 12], *саҷӯйча*, *тезоб* [2, 13], *полезбон* [2, 15], *бедистон* [2, 17], *пору*, *каланӣ*, *замбар*, *дос*, *сесоҳа*, *сесофа*, *доскола*, *саршоҳ* [2, 18], *кӯча*, *бемористон* [2, 21], *беморхона* [2, 21], *кафтар* [2, 22], *деворзан* [2, 23], *танӯрхона*, *ҳезумхона*, *огил* [2, 24], *новдон* [2, 26], *тагора*, *кағғир*, *кафлес* [2, 27], *ҳошокдон* [2, 30], *кӯса* [2, 40], *гурубачаим*, *шабӯр* [2, 41], *хусур* [2, 45], *мола*, *андова*, *кағишар* [2, 52], *ҳошокдон* [2, 53], *анбӯр* [2, 54] *бозича* [2, 55], *бурма* [2, 56], *устара*, *кунҷора* [2, 57], *пайтоба* [2, 62] ва ғайраро ном бурда метавонем. Баъзе қалимаҳои мазкур, мисли *бедистон*, *полезбон*, *саршоҳ* дар ҳама лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ серистеъмол набошанд ҳам, дар лаҳҷаҳои гӯшаҳои дурдасту қӯҳистон то ҳанӯз мустаъмаланд. Қалимаҳои дигар, ки номбар шуданд, бо маъно ва шакли дар лугат омадаашон то ҳол дар шеваи тоҷикӣ мавриди истифода карор доранд. Ҳамчунин, истифодаи қалимаҳои *саҷӯйча* (ба маъни сари ҷӯйи хурд), *яҳча* (ба маъни тагаргу жола), *тезоб* (ба маъни рӯд ё ҷӯйи дори оби тезу шӯҳ), *деворзан* (ба маъни касе, ки шуғлаш девор задан бошад), *беморхона* ва *бемористон* (ба маъни маъмулии имрӯза), *кунҷора* (ба маъни ҳӯроки чорво, ки аз пунбадона баргирифта мешавад) ва ғ. оғоҳии муаллифи фарҳангро аз забони зиндаи ҳалқ нишон дода, арзиши онро дар муайян кардани бисёр масоили марбут ба лаҳҷашиносии таърихӣ ва ташаккули забони зиндаи ҳалқ дар замони муаллиф ва баъд аз он таъйин месозад.

Калимаҳое, ки бо пешванд сохта мешаванд, нисбат ба калимаҳое, ки бо пасванд сохта мешаванд, камтар ба мушоҳида расиданд. Дар ин замина бояд нуктае зикр шавад, ки калимаҳои тавассути пешвандҳо сохташуда ду хусусият доранд. Яке, онҳо миқдоран каманд ва дигар, бо калимоти решай феълидошта сохта мешаванд. Мисол: *носудманӣ* [2, 12], *нобароварӣ, нотироста* [2, 13] ва ғ.

Калимаҳои мураккаб бештар аз калимоти сохта дар фарҳанг истифода шудаанд ва як ҷузъи бисёр ғаномандкуни забони фарҳанг мебошанд. Калимаҳои *кӯроб* [2, 8], *муҳрафурӯш* [2, 10], *такҷоҳ, дӯлоб, жарғоҷоҳ* [2, 13], *обканӣ, гандумфурӯш, боқилофурӯш* [2, 14], *сесиофа, сесиона, гиёҳбур, досгиёҳ,* [2, 17], *пӯстинҳона* [2, 21], *дирамзан, сиккаҳона, вайрониӯда* [2, 22], *дастос* [2, 26], *нимкоса, ширӯӯш* [2, 27], *дастиӯӣ* [2, 28], *сепоя, гаҳворафурӯш, дастванд, пашиҳона* [2, 29], *ҷуволдӯз, бодвезан* [2, 30], *гӯштфурӯш, зардоб* [2, 33], *ҳаромамагз* [2, 37], *туриҷӯӣ, борикмиён* [2, 40], *гурубачашим, рӯзкӯр, якчашим, морбинӣ* [2, 41], *дастафзор, коҳгил, хиштзан, мӯзадӯз, астормӯза* [2, 52], *пӯстиндӯз, дастпона* [2, 53], *хокандишт, барбатзан, чангнавоз* [2, 54], *бодбара* [2, 55], *дастарра, меҳкӯб, разган, побанд, мӯйтариш, оинадор* [2, 56], *шикастабанд, устухонбанд, дуктарош, пунбазан* [2, 57], *гулшакар, табгарм, дӯшоб* [2, 58], *ширбириң, шакарбӯррак* [2, 60], *нонпора* [2, 61], *кулоҳдӯз, зерҷома* [2, 62], *шалворбанд, абрубанӣ* [2, 63], *куҳнафурӯш, дусад* [2, 64], *сияқ, чаҳоряқ, панҷак* [2, 65], *гаронмоя* [2, 66], *санедсар, санедпушт, санеддаст, санеддунбол* [2, 67], *зиндӯз, ҷӯбзин* [2, 68], *силаҳдорон, найзадор, сипардор* [2, 69], *пайкондароз* [2, 70], *дароздоман* [2, 71], *хунбаҳо* [2, 80] ва ғ. ба гурӯҳи калимаҳои мураккаби дурешагӣ дохил мешаванд. Дар қатори бисёр вожагони мураккаби маъмулу мустаъмал дар фарҳанг муаллиф ба сохтан ва ба доираи истифода кашонидани бархе калимот низ иқдом кардааст. Масалан, вожагони номбурдашуда *кӯроб, такҷоҳ, обканӣ, гиёҳбур, санеддунбол* камтар дар доираи истеъмол ҳастанд. Ё ин ки вожагони «*морбинӣ, шакарбӯрра*» ва амсоли ин решай дар калимасозии ҳалқӣ доранд. Ба ин монанд, Замахшарӣ бисёр калимаҳои нав ҳам сохтааст, ки ё дар шакли худ ягон навоварӣ доранд, ё дар истифода бори аввал тавассути фарҳангӣ «Муқаддимат-ул-адаб» кашида шудаанд. Масалан, калимаи вожаи *ҳароботҳона* [2, 21] аз ду ҷузъ – решай аввал *ҳаробот*-и арабӣ ва решай сонӣ *ҳона*-и тоҷикий сохта шудааст. Ин шакли калимасозӣ, бо он ки дар забони форсӣ-тоҷикии давраи муаллиф нуфузи беш аз ҳадди забони арабӣ хос будааст [7, 114], дар забони классикии форсӣ-тоҷикий ғарib менамояд. Аз ин хотир, ки *ҳаробот* дар шакли ҷамъи занонаи арабӣ омадааст. Ба ин монанд, калимаҳои *тобҳона* [2, 25] ба маънои гармҳона (парник), *говдӯша* [2, 27] ба маънои зане, ки говдӯшӣ қасби ўст ва дукорд [2, 57] ба маънои қайҷӣ дар фарҳангӣ мавриди таҳқиқ сабт шудааст. Вижагии вожасозии Замахшарӣ дар фарҳанг бисёр ачиб аст. Чунонҷӣ, аз калимаи *говдӯша* ба ин нукта пай бурдан имкон дорад. Ӯ дар мавридҳои муайян барои ғаномандии забони модарии худро дар баробари забони арабӣ нишон додан, ҳам шаклҳои занонаи асморо меорад ва ҳам бо тарзи пайванд додани ду мағҳум, ки яке зан аст, аз исми занона будани он дарак медиҳад, мисли *осиёзан* [2, 26]. Дар ин радиф калимаҳои «дастасанг», «мурдорсанг», «мурдасанг» [2, 9], «тунуқчашма», «фароҳчашма» [2, 26], «пашизмоҳӣ», «ҷӯбакбозӣ» [2, 55], «тирдондӯз» [2, 70] ва ғ. шомил мешаванд. Мо танҳо дар як маврид мутаваҷҷех шудем, ки калимаи мураккаб аз се ё зиёда решай иборат бошад. Ин ҳам вожаи *яқтирипартов* [2, 11] аст.

Қисмати калони лексикаи тоҷикиро дар фарҳанг ибораҳои синтаксисӣ ташкил медиҳад. Ибораҳо як ҷузъи бисёр муҳимми ин фарҳанг ва аксар фарҳангҳои дигари дузабона буда метавонанд, вале нуктаи қобили таваҷҷуҳ он аст, ки дар фарҳангӣ мазкур

бештар ибораҳо ба он хотир истиҳдом мешаванд, ки фарҳангнигор зимни таваҷҷӯх карданаш ба як мавзӯй қалимот ва мағоҳими наздиқмаъноро бо сабти ибораҳои форсӣ-тоҷикӣ шарҳ медиҳад. Масалан, дар фарҳанги дигари дузабонаи арабӣ-тоҷикии замони Замахшарӣ «ас-Сомӣ фи-л-асомӣ»-и Абулғазли Майдонӣ низ корбурди ибораҳо ба таври воғир ба ҷашм мерасад. Дар «Муқаддимат-ул-адаб» ҳам корбурди зиёди ибораҳои изоғӣ ба назар расид. Чунончӣ, ибораҳои *санги лағзон*, *санги нарм*, *санги суст*, *тиллои меҳзада* [2, 9], *гавҳари обгина*, *муҳраи мор* [2, 10], *пайнишонии роҳ* [2, 11], *оби осонгувор*, *моҳии шимдароз* [2, 12], *даҳони ҷӯй* [2, 13], *пӯсти гандум*, *хори ҳушики гандум*, *ҷави сутур*, *тӯдаи хирман*, *тӯдаи гандум* [2, 14], *харбузаи миёнтиҳӯй*, *гӯзаш нашикофта*, *гунҷаи гули сурҳ* [2, 15], *сари дух*, *кундаи сӯз*, *кундаи ҳезум* [2, 17], *ҷорӯби заминӣ*, *бели ҷӯбин*, *доси бедандон*, *тешаи ҳурд* [2, 18], *олуи чинӣ*, *шафтмолуи бемӯй*, *нишемангоҳи бөгбон* [2, 19], *девори ҳорин*, *дукони боғандагӣ*, *ҷойгоҳи гадоён*, *гӯри белаҳад* [2, 22], *поини хона* [2, 23], *таҳтаи нон*, *новаи ҳамир* [2, 26], *пӯсти ҳурмои тар* [2, 29], *тунги ҳурмои ҳушк* [2, 30], *сапӯсаи сар*, *мӯи модарзод* [2, 34], *сапедиву сиёҳии ҷашм*, *дандони хираҷ* [2, 35], *ангушти нар*, *ангушти тасбеҳ* [2, 37], *саги обӣ* [2, 53], *рӯдаи барбат* [2, 54], *паймонаи тир* [2, 70], *ноҳуни уштур* [2, 72], *пӯсти мор* [2, 76], *мурғи коғир* [2, 79] ба ин тарз соҳта шудаанд. Барҳе аз ибороти мазкур бори аввал дар ин фарҳанг ба кор гирифта шудаанд, ки низ арзиши қисмати форсӣ-тоҷикии асари мавриди истифодаро афзун мекунанд. Инҳо ибораҳое, чун «пайнишонии роҳ», «моҳии шимдароз», «калиддори дӯзах» ва «мурғи коғир» мебошанд. Ҳамчунин, иддае аз ибораҳои фарҳанги мазкур бо усули дигари иборасозии тоҷикӣ созмон ёфтаанд, ки миқдоран нисбат ба ибораҳои изоғӣ каманд. Масалан, бо истифода аз пешояндҳо, чун «шоҳе аз рӯд» [2, 13] ва «ҳоки бузург дар тан» [2, 34]; бо ёрии шумораҳо, чун «ғили миёни ду ҳишт» [2, 23], «дусад ҳазор» [2, 64], «ду канораи лашкар» [2, 68] ва амсоли ин.

Зимнан, як гӯшай ибораҳоро ибороти рехтаву аз ҷиҳати шаклу маънно муҳкам ташкил медиҳанд. Истифода аз рехтаҳои забонӣ, ки ҷузъи ҷудонопазири лексикаи забони тоҷикист, минбаъд дар фарҳангнигорӣ ташаккул ёфтаву дар фарҳангҳои асри XVII ба авчи истифодаи худ расида бошад ҳам, дар луғатномаи мавриди пажӯҳиш хеле миқдори ками ин қисмати лексикаи тоҷикӣ дидо мешавад. Масалан, «оташи осмонӣ», «овози боди сард» [2, 7], «санги оҳангӯш» [2, 9], «банди мӯрча» [2, 10], «корвони бӯи ҳуш» [2, 11], «осмони хона» [2, 25], «танӯри ошӯб» [2, 26], «богбони биҳиштӣ» [2, 31], «боди бурут» [2, 35] ва «биноии дил» [2, 38].

Чумлаҳо аз ҷузъҳои дигаре ба ҳисоб мераванд, ки лексикаи форсӣ-тоҷикии фарҳангро муаррифӣ мекунанд. Чумлаҳо мисли ибораву таркиб ва қалимаҳои хоси шева серистеъмол набошанд ҳам, барои ташрехи баъзе мағоҳими фарҳанг ба кор рафтаанд. Дар фарҳанг чумлаҳои содаи дутаркиба ба кор рафтаанд. Мисол: «Он чи дар сар афкананд» [2, 10]. Аммо бештар чумлаҳои мураккабе истиҳдом мешаванд, ки ҷузъе аз онҳо ҷузъи дигарашонро шарҳ медиҳад. Масалан: «Он санг, ки бад-ӯ мушк соянд» [2, 9]. Ё ин ки: «Обе, ки осон ба гулӯ фурӯ равад» [2, 12]. Ва: «Рӯди фароҳ, ки дар он сангрезаҳо бошад» [2, 13]. Ин навъи чумла бо қасрати истифодаи худ дар фарҳанг имтиёз доранд ва ба услуби ташрехии фарҳангномаҳо бисёр мувоғиқ афтодаанд. Чунончӣ: «Ҳаросае, ки дар сурати одамӣ бошад»; «Бӯстоне, ки дар ӯ дарахти бисёр бошад» [2, 15]; «Дарахтест, оташаш бисёр намонад» [2, 16]; «Он чӣ ба даст дар осиё афкананд» [2, 26]; «Ҷамъ, ки аз як падару модар бошад» [2, 31]; «Он чӣ одамро дар шаб фурӯ гирад» [2, 32] ва ф. Аммо ҷои зикр аст, ки дар «Муқаддимат-ул-адаб» чумлаҳои мураккаби навъи дигар истиҳдоми воғир доранд. То он ҷо, ки маълуми мо шуд, танҳо чумлаҳои мураккаби тобеъ дар фарҳанг истиҳдом шудаанд ва дигар навъи чумлаҳои мураккаб берун аз истифодаи фарҳангнигор мондаанд. Ин навъи чумлаҳо баъзан чунон дар мадди назари Замахшарӣ будааст, ки дар як саҳифаи фарҳанг то

ду ё се чумларо мушохида карда метавонем. Мисол: «Чўби хамонида, ки дар чархи гардун андар кунанд, то сўроҳ танг шавад»; «Чўбе, ки дар сўроҳи чархи гардун кунанд, чун фароҳ шавад» ва «Дараҳти хурмо, ки ду-се тана дорад, ҳар танаро аз он «синав» гўянд» [2, 18].

Дар баробари ин ки лексикаи тоҷикии фарҳанг фарогири қабатҳои гуногуни забонист, дар он корбурди истилоҳоти соҳаҳои гуногун, аз қабили «бурчи гов», «бурчи қўза», «роҳи Каҳқашон», «бурчи тарозу», «ҳафт бародарон» [2, 6], «кафшер» [2, 9], «сафро – балғам, хуни баста» [2, 33], «ангушти саббоба», «ҳичомат» [2, 37] ва ғ. қалимаҳои арҳаистӣ: «тагарг» [2, 7], «дарғала» [2, 9], «кўз», «разбон» [2, 15], «парвора», «дарвора» [2, 25], «пашиз» [2, 66] ва амсоли ин низ ба мушохида мерасад. Ҷолиб он ки дар баробари нуфузи забони арабӣ дар забони замони муаллиф ў бештар ба истилоҳоти фаннии форсиасл рӯ меорад. Дар ин маврид зикри ин нукта, ки нуфузи лексикаи арабӣ дар қисмати тоҷикии фарҳанг ҳам, бо он ки муаллиф бештар мекӯшад, лексикаи забони худро истиҳдом кунад, ҷашмрас буда, маҳз ҳамин нуфуз ва омилҳои дигаре чун ягонагии дин боис шудааст, то дар байни фарҳангнигорони араб ва назарияпардозони ин соҳа фикри барғалате пайдо шавад, ки гўё муаллифони фарҳангҳои дузабони маҳдудаи ҳилофати арабӣ-исломии қуруни пеш танҳо ба хотире, ки забони худро аз маҳвшавӣ нигоҳ доранд, ба таълифи фарҳанг пардохтаанд [4, 91]. Ин фикри комилан ғалат, ки аслан ба забони тоҷикӣ ва мавқеи он бо забони арабӣ, ҳатто дар замони муаллиф ҳам рост намеояд, боиси хато рафтани муҳаққиқон шудааст, дар мисоли фарҳанги Замахшарӣ ҷавобҳои шоистае дорад. Ишора мешавад, ки афъоли форсии китоб дар шаклҳои соҳта – «бигуворид», «бихобонид» [2, 86], «бикашид», «биёвард»... [2, 87], «бигардонид» [2, 88], «барчаст» [2, 89], «бартофт», «дарафтод» [2, 90], «бозистод» [2, 97] ва ғ., таркибӣ – «об зад», «об фишонд», «нигоҳ кард» [2, 88], «кинавар шуд», «ба ангушт гирифт», «бар яқдигар ниҳод» [2, 89], «маъзур дошт», «пой бурид», «пароканда кард» [2, 91] ва ғ., масдар – «молидан», «кануддан», «кашидан», «овардан», «дурӯғ гуфтан», «гиристан» [2, 86], «шанбе кардан», «осудан» [2, 90], «рафтан» [2, 91] ва ғ., сифати феълӣ – «гуворанда» [2, 86], «чаҳанда» [2, 88], «бардакарда» [2, 89], «мондашуда», «сулҳкунанда» [2, 90], «пайбурида», «решкунанда» [2, 91], «айбкунанда», ундиҳҳанда» [2, 92], «ҳақгузоранда» [2, 94] ва ғ.; замонҳои гузашта – «биканд», «бичунбид», «биларзид» [2, 88], «бубехт» [2, 92], «бихарошид» [2, 94] ва ҳозира-оянда – «ҳашм мегирад», «пинҳон мекунад», «фурӯ мерезад» [2, 87] дида мешавад.

Шохисай дигари лексикаи тоҷикии фарҳангро дар шакли навиштории қалимот дидан мумкин аст. Ин ҷо муҳтасаран ба масъалаи мазкур таваҷҷуҳ мешавад. Дар фарҳанг дар баробари нигошти шакли куҳнаи навишти қалимот, чун «давит» [2, 50] шакли куҳнаи «давот», тарзи навишти гуногуни қалимаҳои воҳид низ пайиҳам, дар зимни ташреҳи як вожа ва ё дар як сатр дида мешавад, ки танҳо ҷанд намуна аз онро зикр мекунем: «пирӯза – фирӯза» [2, 10], «ангуштарӣ – ангуштарин» [2, 11], «дувоздаҳ – дувонздаҳ» [2, 11], «кафсалезак – кафлезак» [2, 12], «чугзвора – чугзлова» [2, 14], «гармобабон – гармобувон» [2, 21], «сутун – устун» [2, 25], «кафгир – кавгир», «кафчалез – кафлез» [2, 26], «бодвезан – бодпезан» [2, 30] ва «забон – зуфон» [2, 34].

Хулоса қисмати бештари маводи форсӣ-тоҷикии фарҳангро ифодаҳои хоси забони зиндаи ҳалқ ташкил дода, ин қисмати лексикаи тоҷикӣ аз ғаномандии забони фарҳанг ва ҳам ғаномандии забони давраи муаллиф дарак медиҳад ва маводеро пешорӯи муҳаққиқони шевашиносӣ низ фароҳам меоварад.

Вожасозӣ ва истифода аз қалимоти мураккаб, ки аз падидаҳои бисёр зебои забони фарҳанг ба шумор меравад, мисли муҳимтарин ҳусусияти забонии ин асар дар самти тоҷикии он шинохта мешавад. Дар ин замина, овардани ибораҳои маъмулӣ ва дар партави ин оғаридани ибороти нави гайримаъмул ҳам мавқеи ҷашмрас дорад. Ҳамчунин, дар

фарҳанги мазкур дар зарфияти хеле кам бошад ҳам, истифодаи иборот ва таркиботи рехтаи забонӣ ҳам дида мешавад.

Чумлаҳо низ аносири муҳими ташрехи фарҳанг ба ҳисоб омада, миқдоран бисёр набошанд ҳам, назар ба иборҳои рехта ва бархе навъҳои ибораҳо бештар корбурд доранд. Чумлаҳои мавриди истифодаи Замахшарӣ, асосан, чумлаҳои сода мебошанд, вале ҷо-ҷо чумлаҳои мураккаби тобеъ ҳам дар фарҳанг ба назар мерасад. Дар ин радиф, лексикаи забони тоҷикӣ фарогири калимаҳои арҳаистӣ, истилоҳвожаҳо, афъол ва анвои он аст, ҳамчунин ҷанбаи навиштории калимот низ, ки дар ҷанд шакл рӯнамо шудаанд, аз мадди назари муаллиф дур набудааст.

ПАЙНАВИШТ:

1. *Fuёсов, Н. «Лугати Фурс»-и Асадии Тӯсӣ нахустарҳанги маврус дар таърихи фарҳангнигории форсӣ-тоҷикӣ [матн] / Н.Fuёсов / Лугати Фурс. –Хуҷанд: Нури маърифат, 2015. – С.3-39.*
2. *Замахшарӣ, Маҳмуд ибни Умар. Muqaddimat-ul-adab [матн] / Маҳмуд ибни Умар Замахшарӣ. Ба қӯшиши Маҳдии Муҳаққиқ. – Техрон: Muassisasi мутолиоти исломии Донишгоҳи Техрон, 1386. – 269 с.*
3. *Муҳаққиқ, Маҳдӣ. Замахшарӣ ва «Muqaddimat-ul-adab» [матн] / Маҳдии Муҳаққиқ // Muqaddimat-ul-adab. –Техрон: Muassisasi мутолиоти исломии Донишгоҳи Техрон, 1386. –С.9-16*
4. *Natanzi, Bade`uzzammon. al-Mirqot /Bade`uzzamoni Natanzi. Tasxeҳи Ҷаъфари Саҷҷодӣ. – Техрон: Бунёди фарҳангӣ Эрон, 1346. – С.91-98*
5. *Raupov, X. Хусусиятҳои лугавӣ ва грамматикии иқтибосоти арабӣ дар «Наводир-ул-вақоэ»-и Аҳмади Дониш [матн] / X.Raupov. Рисола барои дарёғти дараҷаи номзади илмҳои филология. –Хуҷанд, 2006. –183 с.*
6. *Рубинчик, Ю. Грамматика современного персидского литературного языка [текст] / Ю.Рубинчик. –Москва: Восточная литература РАН, 2001. – 600 с.*
7. *Ходжиев, А. Лексикографическое сочинение Абулфадла аль-Майдани «As-Sami fi-l-asami» [текст] / A.Ходжиев. –Душанбе: Деваштич, 2003. –143 с.*

REFERENCES:

1. *Ghiyasov, N. “Lughat Furs” by Asadi Tusi being the first heritage dictionary in the history of Persian-Tajik lexicography [text] / N. Ghiyosov / Lughat Furs. - Khujand: Light of Enlightenment, 2015. - P.3-39.*
2. *Zamakhshari, Mahmud ibn Umar. Muqaddimat-ul-adab [text] / Mahmud ibn Umar Zamakhshari / under the editorship of Mahdi Muhaqqiq. - Tehran: Islamic Reading Institution under Tehran University, 1386. - 269 p.*
3. *Muhaqqiq, Mahdi. Zamakhshari and “Muqaddimat-ul-adab” [text] / Mahdi Muhaqqiq // Muqaddimat-ul-adab. - Tehran: Islamic Reading Institution under Tehran University, 1386. - P.9-16.*
4. *Natanzi, Bade`uzzammon. al-Mirqot / Bade`uzzamoni Natanzi / under the editorship of Ja`far Sajjodi. - Tehran: Iranian Cultural Foundation, 1346. - P. 91-98.*
5. *Raupov, Kh. Lexico-grammatical peculiarities of Arabic borrowed words in “Navodir-ul-waqt” by Ahmad Donish [text] / Kh. Raupov: candidate dissertation in philology. - Khujand, 2006. - 183 p.*
6. *Rubinchik, Yu. Grammar of modern Persian literary language [text] / Yu.Rubinchik. - M.: Oriental literature of the RAS, 2001. - 600 p.*
7. *Khojayev, A. Lexicographical composition of “as-Sami fi-l-asami” by Abu'lfazl al-Maidani [text] / A. Khodzhiev. - Dushanbe: Devashtich, 2003. - 143 p.*

УДК 811.21/22

DOI 10.24412/2413-2004-2023-1-95-102

**АЗ ГУЗАШТАИ ДУРИ
ЯК ВОЖАИ НОШИНОХТАИ
АШЬОРИ РЎДАКӢ**

Ҳасанзода Абдуҷамол Ашраф, д.и.филол.,
профессори МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Ҳуҷанд
ба номи академик Бобоҷон Гафуров»
(Ҳуҷанд, Тоҷикистон)

**ОБ ЭТИМОЛОГИИ ОДНОГО
НЕЗНАКОМОГО СЛОВА В
ТВОРЧЕСТВЕ РУДАКИ**

Ҳасанзода Абдуҷамол Ашраф, д-р.филол.наук,
профессор ГОУ “Ҳуджандский государственный
университет имени акад. Б.Гафурова”
(Ҳуджанд, Таджикистан)

**ON THE ETYMOLOGY
OF ONE UNFAMILIAR
WORD IN RUDAKI'S
CREATIONS**

Hasanzoda Abdujamol Ashraf, Dr. of Philology,
Professor of the SEI “Khujand State University named
after acad. B. Gafurov” (Khujand, Tajikistan)
E-MAIL: abdujamol58@mail.ru

Як вожаи кӯҳани дар ашъори Рӯдакӣ ва баъзе адабони даврони асримиёнагӣ истифодашуда-афдум \ бофдум таҳлил гардидааст. Дар натиҷаи муқоисаи гузаштаи дури афдум \ бофдум бо шакли дар замони Рӯдакӣ маъмулаи хулоса шудааст, ки сарчашмаи калимаи мазкур *apatata*-и забони эронии бостон ба маънои «хокирин, ниҳоӣ» буда, дар натиҷаи тағйироти соҳтории дар забони порсӣ руҳдода он ба гунаи афдум \ бофдум бадал шудааст. Дар фарҳангномаҳои даврони асримиёнагиву муосир шаклҳои муҳталифи афдум\ бофдум дучор шуда, соҳибони чунин осор маънои онро гоҳ ба таври муҳтасар ва гоҳ муфассал шарҳ додаанд. Зикр гардидааст, ки аз байни ҳафт шакли вожаи мавриди таҳлил, ки муаллифони лугатномаҳои кӯҳану муосир зикр намудаанд, гунаи афдум ба асли бостонии он *apatata* наздики дошта, бо дигаргунии ҷузъӣ дар осори ниёғон ба кор рафтааст.

Калидвожаҳо: эҷодиёти Рӯдакӣ, забони авестоӣ, ҳолатҳои таҳлили (флективӣ) ва маркибӣ (аналитикӣ)-и забон, таҳаввули забон, порсии бостону миёна, бофдум, фарҳангномаҳои тафсирӣ қуруни вусто, забони форсӣ (тоҷикӣ)

Анализируется древнее слово - **афдум/бофдум**, встречающееся в творчестве Рудаки и других литераторов Средних веков. На основе сравнения древних форм слова **афдум/бофдум** с формой, распространенной в эпоху Рудаки, делается вывод, что источником данного лексического элемента является древнеиранское слово *apatata* в значении «последний, конечный», получившее форму **афдум/бофдум** в результате структурных изменений, произошедших в персидском языке. В средневековых и современных толковых словарях встречаются разные формы слова **афдум/бофдум**, иногда с кратким, а иногда с подробным толкованием. Отмечается, что из семи форм анализируемого слова, зафиксированных авторами средневековых и современных толковых словарей, наиболее близким к древней форме *apatata* является вариант **афдум**, встречающийся с незначительными изменениями в произведениях предков.

Ключевые слова: творчество Рудаки, авестийский язык, флективное и аналитическое состояние языка, эволюция языка, древнеперсидский и среднеперсидский языки, бофдум, средневековые толковые словари, персидский (таджикский) язык

*The article under consideration dwell on the issue beset with the analysis of an old word **afдум** \ **bofдум** used in Rudaki's poetry and in some men-of-letters' creations belonging to the*

medieval period. Adducing the result of the comparison of further past tense of **afdum** | **bofdum** with its formal type in Rudaki's time, the author comes to the conclusion that its background was **apatama** in the ancient Iranian language and gave the following meanings "last, final", and as a result of structural changes in the Persian language it became like **afdum** | **bofdum** form. It is underscored that various forms of **afdum** | **bofdum** were found in the dictionaries appertaining to the medieval and modern epoch and the owners of such creations explained its meaning in brief form and in details occasionally. Proceeding from this assumption, the author of the article comes to the conclusion that among the seven forms of the lexicon in question those ones mentioned by the authors of ancient and modern dictionariesm the form of **afdum** is close to its ancient origin – **apatama** and was resorted to with a partial change in our ancestors` creations.

Key words: Rudaki's work, Avestan language, analyzed (inflectional) and composite (analytical) state of the language, language evolution, Old Persian and Middle Persian language, Bofdum, medieval explanatory dictionaries, Persian (Tajik) language

Ашъори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, воқеан, махзани беназири вожаву ифодаҳои ноб маҳсуб меёбад, зеро дар он захираҳои луғавии забони ниёгонамон ба таври аҳсант пойдор мондааст. Аз ҳамин төъдоди ками байтҳои то имрӯз бозмондаи шоир метавон дарк намуд, ки ашъораши маҳфуздорандай садҳо аносири луғавиеанд, ки «умр»-и наздик ба дуҳазорсола дар пушти сар дошта, бо гузашти айём ҳам аз лиҳози шакл, ҳам аз ваҷҳи маънӯ дучори таҳаввул шудаанд. Дар иртибот ба корбурди чунин қалимаҳо ёдовар шудан бамаврид аст, ки дар таърихи забони тоҷикӣ вобаста ба таҳаввулоти дар соҳтори он руҳдода, яъне гузариши ин забон аз ҳолати таҳлилӣ (флективӣ) ба таркиби (аналитики) кулли аносири луғавии собиқ соҳтаву мураккаб (ҳатто бархе таркибу ибораҳо) ба гунаи нав соҳиб гардидаанд, ки забоншиносон онҳоро бо истилоҳи «қалимаҳои рехта» ёдовар шудаанд [5, с. 107]. Яке аз ҳамин гуна вожаҳои кӯёғаи овозии худро комилан тағйирдода бофдум аст, ки Рӯдакӣ онро, бино ба ҳисоби мо, дар се маврид истифода намудааст:

- Буданат дар ҳок бошад **бофдум**,
Хамчунон, қ-аз ҳок буд анбуданат. [13, с. 199; 14, с. 80]
Гарчи ҳар рӯз андаке бардорадаш.
Бофдум рӯзе ба поён орадаш. [13, с. 384; 14, с. 103]
Макун хештан аз раҳи рост гум,
Ки худро ба дӯзах барӣ **бофдум**. [13, с. 384; 14, с. 118]

Дар ҳар се байти тазаккурӯфта таҳиягари матни «Девон»-и Рӯдакӣ донишманди тоҷик Қодири Рустам онро ба гунаи **бофдум** зикр кардааст, вале дар таҳияи профессор Абдулмансони Насриддин дар ду маврид вожаи фавқ дар шакли **бофадум** ва дар ҳолати сеюм бар ивази **бофадум** қалимаи *оқибат* ба назар мерасад:

- Гарчи ҳар рӯз андаке бардорадаш.
Бофадум рӯзе ба поён орадаш. [9, с. 316]
Макун хештан аз раҳи рост гум,
Ки худро ба дӯзах барӣ **бофадум**. [9, с. 346]
Буданат дар ҳок бошад, *оқибат*,
Хамчунон, қ-аз ҳок буд анбуданат. [9, с. 281]

Ба ду ё зиёда шакл зикргардии унсури луғавии мазкур собиқаи тӯлонӣ дошта, муаллифони фарҳангномаҳои нахустасрҳои миёнаву даврони баъдӣ кӯшидаанд, ки қиёғаи аслии овоии вожаи мавриди таҳлилро ошкор намоянд. Ҷунончи, Асадии Тӯсӣ ва Шамси Фаҳрӣ вожаи тазаккурӯфтаро ба гунаи **бофдум** ба кор бурдаанд:

Чи бояд кардан кунун бофдум,
Магар хона рўбй чу рўбах ба дум.
Бар асби гумон аз раҳи рост чум,
Қарорат ба дўзах бувад бофдум
Гар кунад дорон даврон тарбият,
Кори даврон иек гардад бофдум

Лозим ба таъкид аст, ки байти дуюми Асадӣ ва мисраи дуюми байти Шамси Фахрӣ дар бархе аз лӯғатномаҳои кӯҳан бо дигаргунии алоҳида зикр шудаанд [8, ч. 1, с. 210-211].

Ба ин тарик, соҳибони баъзе лугатномаҳо ҳамчун шоҳид факат як байти Асадиро ёдовар шудаанд (Чӣ бояд кардан кунун бофдум...) [19, с. 338], гурӯҳи дигар **як байти Рӯдакӣ** (...Бофдум рӯзе ба поён орадаш) -ро чун далел зикр кардаанд [6, ч. 2, с. 2596; 21, ч. 1, с. 206], иддаи дигар **як байти Асадӣ** (...Қарорат ба дӯзах бувад бофдум) ва **як байти Шамси Фаҳрӣ** (...Кори даврон нек гардад бофдум)-ро овардаанд [7, ч. 1, 581], дастаи сеюм байтҳои дар қавсайн ишора шудаи **Асадӣ** (...Қарорат ба дӯзах бувад бофдум) ва **Рӯдакӣ** (...Ки худро ба дӯзах барӣ бофдум)-ро ишора намудаанд [8, ч. 1, -210-211].

А. Дэххудо бо такя ба қайдхой лугатнigorони кухан ду **байт аз Рӯдакӣ** (...Бофдум рӯзе ба поён орадаш; Буданат дар хок бошад *бофдум*...), **як байт аз Манучехрӣ** (Махкам кунад сарҳои хум то моҳи панҷум ё шашум, В-он гаҳ биёд *бофдум*, в-он гаҳ биёрад ботия), **як байт аз Асадӣ** (...Қарорат ба дӯзах бувад *бофдум*) ва монанди инро ба сифати далел зикр кардааст [6, ч. 3, с. 3640].

Лозим ба ёдоварист, ки муаллифони фарҳангномаҳои кухану мусир зимни ташрехи вожай мавриди баҳс ҳафт шакли онро амсоли **бофдум** [22, ч. 1, с. 237; 7, ч. 1, 581; 19, с. 338; 4, ч. 1, 147; 20, с. 37; 18, ч. 1, с. 207; 17, с. 100], **бофдам** [бо «фо»-и мафкуф ва фатҳи «дол», оқибати кор бошад - 8, ч. 1, -210-211], **бофдум \ бофдам** [21, ч. 1, с. 206; 1, с. 70], **боғидам \ боғизам** [1, с. 70], **бокдум** [6, ч. 3, с. 3640, 3644; 17, с. 100], **афдум** [6, ч. 2, с. 2596], **оғдум** [6, ч. 1, с. 120] зикр намудаанд.

Тавре ки мушохїда мегардад, бархे танҳо як гунаи он, дигаре ду шакл ва сеюмӣ се мувозияшро ба қайд овардаанд. А. Деххудо дар «Лугатнома»-аш ба ҷуз шаклҳои *боғдум* ва *ағдум* калимаи мавриди таҳлилро ба гунаи **оғдум** зикр намуда, маънояшро «фарҷом, оқибат, ахир; пасин» ва «лақаби Ардавон-яке аз салотини ашқонӣ» шарҳ медиҳад ва чун шоҳид ҷумлаеро аз «Мучмал-ут-таворих»-и маҷхулмуаллиф қайд намуда (Ардавон буд бузургтари подшоҳони мулуки тавоиф, он ки «*Ағдум*» хонандаш), бâъдан ҳамон ду байти Рӯдакӣ, як байти Манучхерӣ ва як байти Асадиро меорад [6, ҷ. 1, с. 120].

Хусайни Инчү дар натиҷаи муқоисаву муқобалаи шаклҳо кӯшиш ба ҳарҷ додааст, ки гунаи асливу ҳақиқии ин вожаро нишон дихад ва эътиимоднок будани қавли Асадии Тӯсиро дар мавриди *боғдум* будани нахустшакли он ишора кунад [8, ч. 1, -210-211].

Мұаллифи «Фарҳанги Низом» порчай зерро:

З-ин харон бар он хүрэд к-ү доимо,
Дар думи эшон фитад чун пордум.
Гар кунад дорой даврон тарбият,
Кори даврон нек гардад боффдум

чун шохид барои вожай бофдум зикр карда фармудааст, ки «дар ашъори мазкур бояд ҳарфи «дол»-и «пордум»-ро ба фатҳ бихонем (дар зарурати шеърӣ) ва ё «дол»-и «бофдум»-ро ба зам хонем, то қофия дуруст шавад. Ва аз ин қабил тағйироти ҳаракоти хуруф дар зарурати шеърӣ аз асотиза ба вуқӯъ расида...» [7, ч. 1, 581].

Бино ба тахмини А. Деххудо, гунаи **бокъдум** мусахҳафи **бофдум** маҳсуб шуда [6, ч. 3, с. 3644], **бофдумро** Асадӣ истиҳроҷ кардааст [6, ч. 3, с. 3640].

Воқеан, **бөкдүм** бо айби котибони алоҳида дар натичаи сахван ба ҳарфи «фо» афзуда шудани як нуқтаи дигар зухур намудааст.

Дар ташрехи маъни бояд алоҳида дар низ дар байни лугатнигорони даврони асримиёнагиву мусосир нигоҳи ягона ба назар намерасад. Ин аст, ки гурӯҳе аз эшон ҳангоми шарҳи вожай мавриди мулоҳиза онро бештар «охир, оқибат» [22, ч. 1, с. 237], «оқибат, анҷоми кор, охири кор; охир» [21, ч. 1, с. 206], «оқибат ва охири кор» [7, ч. 1, 581], «оқибати кор» [8, ч. 1, -210-211], «охир» [19, с. 338], «оқибат ва анҷом ва поёни корҳо» [4, ч. 1, 147], «оқибати кор бошад аз ҳар шуғлеву коре» [20, с. 37] шарҳ дода, иддан дигар «оқибати корҳо; ва кори некӯоқибат» [1, с. 70], «оқибати кор ва боландва ва нумуъкунанда ва қисме аз моҳии бузург» [17, с. 100] ва монанди инҳо эзоҳ додаанд.

А. Деххудо бо такя ба ташрехи дар бархе фарҳангномаҳои кӯҳан тазаккурёфта **боғдумро** оқибат, анҷом, поёни кор («Бурхони қотеъ»), оқибати корҳо («Фарҳангி Ҷаҳонгирӣ»), оқибат бошад («Лугати фурс»), фарҷом («Шарафномаи Мунъарӣ») [6, ч. 3, с. 3640]; оқибати кор бошад аз ҳар шуғлеву коре («Тухфат-ул-аҳбоб») [6, ч. 3, с. 3644]; анҷом, фарҷом, оқибат [6, ч. 2, с. 2596]; фарҷом, оқибат, аҳир; пасин лақаби Ардавон-яке аз салотини ашконӣ [6, ч. 1, с. 120] маънидод кардааст.

Ба ин тарик, фарҳангнигорони асримиёнагӣ ба ташрехи шаклу маъноҳои калимаи мавриди баҳс таваҷҷӯҳ намуда, ба шарҳи решашиноси он майл накардаанд.

Дар робита ба таърихи зуҳури вожай **боғдум** бояд афзуд, ки он то замони таълифи нахустин лугатномаҳои асримиёнагии то мо расида, чунон ки дар боло ишорааш рафт, наздик ба ду ҳазор сол дар гардиш қарор дошта, дар чунин муддати тӯлонӣ бо сабаби вуқуи гардиши кулӣ дар соҳтори забон ва зери таъсири ҳодисаҳои алоҳидаи овой ҳам аз лиҳози шакл, ҳам маъно таҳаввулоти муайянро пушти сар кардааст. Бо решо ё асоси вожаҳо махлут гардидан вандҳои шаклсозу калимасоз яке аз ҳамин гуна тағиирот ба шумор меояд. Маҳз зуҳури дигаргунӣ дар соҳтори забон ва таъсири ҳодисаҳои алоҳидаи овой боиси аз байн рафтани собиқ **пешвандҳои исмози Ӣ-** (*ābustan / ābēstan / ārustan* <эронӣ a-puvatanu «тани дорон писар»; *āfrin* < Ӣ-fri-na), **abi-** (*ayād* <эронӣ abiyāta), **adi-** (*ēvāz / ēvāč* «овоз» <эронӣ adivāčah), **fra-** (*framān* <эронӣ framāna; *frahang* <эронӣ frahang; *frazand* <эронӣ fra-zant), **pati-** (*patifrās / pādirfrāh* <эронӣ patifrāsa аз *fras* «пурсидан»), **pari-** (*pērōz* <эронӣ pariaujah), **vi-** (*vināh* <эронӣ vinās, порсии қадим *vināva*; *gumān* <эронӣ vimān; *virēk / virēg* <эронӣ viraik), инчунин **пасвандҳои исмози -ka** (*kōtak / kōdak* <эронӣ kautaka, авестой kautaka-; *nēzak / nēzag*, авестой naēza «тега, дам»), **-na** (*framān* <порсии қадим *framāna* <эронӣ framāna), **-ra** (*pus / puhr* <эронӣ riđga-, порсии қадим *riđ'a; šahr* <эронӣ xšadra), **-tāt** (*drōt / drōd* «сиҳатӣ» <эронӣ druvatāt «сиҳатӣ, табобат»), **-man** (*razm* <эронӣ razman «китизоми ҷангӣ»), **пасвандҳои сифатсози -ka** (*hušk* <эронӣ huš-ka, порсии қадим *huška-*; *vuzurg* <порсии қадим vazraka-) **-ra** (*dur* <эронӣ dū-ra-, порсии қадим *dūra*; *suxr* <эронӣ suxra-, порсии қадим *duhxra-*; *narm* <эронӣ nam-ra; *nōk / nōg* <эронӣ navaka), **-vant** (*farrōx* <эронӣ x^varnahvant) ва **пасвандҳои сифати феълисози -ta** (*rāst* <эронӣ rāsta-, порсии қадим *rāsta-*; *śāt / śād* <эронӣ śā-ta- / śyā-ta; порсии қадим *siyāta-*; *mast* < masta) шуда, бо асоси унсурҳои луғавӣ махлут гаштани онҳо ва дар даврони баъд ҳамчун овозҳои муқаррарии таркиби вожаҳои реҳта пойдормонияшон гардидааст [11, с. 52-54, 62-63].

Вожай **боғдум** низ ба ҳодисаи ба калимаҳои фавқ руҳдода дучор шудааст. Танҳо тафовут ин аст, ки агар дар унсурҳои луғавии ташрехшуда махлутгардии вандҳои калимасоз бо асоси вожа ба амал омада бошад, пас, дар воҳиди луғавии **боғдум** ё гунаҳои дигари он ихтилоти асоси калима бо пасванди шаклсоз ба вуқӯъ омадааст. Азбаски сарнавишти **боғдум** бо ташаккули дараҷаҳои сифат дар ду даврони вучуди забони порсӣ:

аҳди Ҳахоманишӣ ва Сосонӣ марбут аст, ба таври иҷмолӣ баррасӣ шудани масъалаи зикргардидаро бамаврид мөхисобем.

Мусаллам аст, ки сифатҳо дорои се дараҷа: оддӣ, қиёсӣ ва олий ё ба истилоҳи забоншиносони эронӣ «мутлақ, санчишӣ \ тафзилӣ \ бартар ва бартарин» [3, с. 179] буда, бо усули ба сифати оддӣ афзуда шудани пасвандҳои муайян гунаҳои қиёсиву олий ба вучуд меоянд.

Қиёсу муқобалай таърихи сехазорсолай зуҳури дараҷаҳои сифат нишон медиҳад, ки дар муддати чунин даврони тӯлонӣ дар усули ташаккули ду дараҷа: қиёсӣ ва олий тағйироти назаррас ба вучуд омад.

Дар ду забони эронии даврони куҳан: порсии бостон ва авастой ду навъи пасвандҳои дараҷасоз вучуд доштанд: 1. Онҳое, ки бевосита ба решай калима дар шакли қавии он ҳамроҳ мешуданд: **-yah-** ва **-išta-**; 2. Онҳое, ки ба асоси калима ҳамроҳ мешуданд: **-tara** ва **-tama**. Пасванди созандай дараҷаи қиёсии **-tara** дар ҳар ду забон гунаи ягона дошта, пасванди дараҷаи олисоз дар авастой шакли **-təma-**, vale дар порсии бостон сурати **-tama-**ро дошт ва онҳо ба ҳар навъ сифат (ғолибан муштақ) замима гардида, корбурдашон тақрибан номаҳуд будааст: авастой **hubaoⁱdi** «хушбӯ», **hubaoⁱditara** «хушбӯтар», **fratara** «фаротар», **apa-tara** дар таркиби калимаи мансуб ба зарфи **aptrm** (**apataram**) «дурттар», **hubaoⁱditama** «хушбӯтарин», **fratama** «фаротарин», **fra-tara** «якум, аввал», **fra-tama** «нахустин, олий».

Дар забони авастой инчунин барои соҳтани дараҷаи қиёсии сифат ба миқдори хеле кам пасванди **-ara** ва барои соҳтани дараҷаи олии сифат пасванди **-эта** истифода мегардид: **apara** «оҳирин», **арәта** «аз ҳама оҳирин», **upara** «болой», **үрәта** «аз ҳама болой» **raivant** «раҳшон», **raivastama** «раҳшандатар» < **raivat-tama** «аз ҳама раҳшон» [10, ч. 1, с. 105; 15, с. 51; 16, с. 166, 246].

Дар ҷараёни таҳаввули соҳтори забони порсӣ аз давраи бостон ба миёна равиши ташаккули дараҷаи қиёсӣ тавассути пасванди **-yah** бар асари таҳаввулоти овой рӯ ба таназзул оварда, тадриҷан ҳамсадои **«h-»**-и таркиби он фурӯгузор шуд ва баъдан ғурӯҳи овозҳои **«ya-»** ба садоноки дарози **«e»** бадал гардид ва дар натиҷа гунаҳои дараҷаҳои оддӣ ва қиёсии вожаҳо яксон гашт, vale мағҳуми қиёсии онҳо аз байн нарафт ва «...бад-ин тартиб тезъоде аз сифот, ки дар форсии бостон бо пасванди **-yah** ташкили сифоти тафзилӣ (қиёсӣ-Ҳ.А.) медоданд, дар форсии миёна ва ҷадид арзиши муқоиса ва тафзилро дар қолаби сифоти мутлак дӯшодӯши маъннии васфии содда ҳифз кардаанд» [3, с. 180]. Чунончи, дар осори классикони форсу тоҷик вожаи **бेह** ба маънни «бेह ва беҳтар» ба кор меравад, зоро он ҳам бозмондаи дараҷаи оддии сифати бостонӣ (**vahu-**) ва ҳам гунаи таҳаввулёфтани сифати муқоисавии **vahyah** маҳсуб мегардид. Калимаҳои назири **кам, беш, пеш, меҳ, кек...** ва монанди инҳо, ки дараҷаи қиёсияшон дар давраи бостон бо усули замимаи пасванди **-yah** ба вучуд меомаданд, сарфи назар аз ҳазф шудани пасванди **-yah** аз таркибашон ҳанӯз мағҳуми муқоисаро дар батн доштанд. Чунин вижагии ин навъи аносери луғавиро ҳамнишинии онҳо дар занҷири гуфтор ё, ба иборати дигар, боғти чумла метавон дарк намуд. Чунончи, дар чумлаҳои зерин вожаҳои **кам, беш ва пеш** дар баёни маънои **«камтар», «бештар», ва «пештар»** омадаанд: Шумо **кам** аз дигарон нестед. **Беш** аз гуфтаатон чизе афзуда наметавонам. **Пеш** аз инҳо ду нафар рафта буданд.

Баръакси **-yah** дар даврони миёна ва нави инкишофи забони порсӣ ҳамвазифаи он, яъне **-tara** дар шакли **-tar** ҳамчун унсури дараҷаи қиёсисоз ривоҷи комил пайдо карда, дар бунёди гунаи қиёсии аносери луғавие чун **dānāgtar** ва **vazurgtar** истифода гардид.

Ҳамин гуна сарнавиштро пасвандҳои созандай дараҷаи олии бостон: **-išta** ва **-tama** пушти сар карданд, яъне **-išta** ҳанӯз дар порсии миёна тавони соҳтани дараҷаи олии сифатро аз даст дод ва ҷанд адад сифати дар таркиби худ **-išta**-ро дошта (амсоли **vahišta** «беҳтарин», таҷišta «калонтарин») ҳамчун вожаҳои субстантиватсиягардида (мисли **biҳšit**, **bolisit**, **meҳisit** ва

амсоли инхо) бо маҳфуз доштани чузъи **-išt \ -ist** дар дохилашон мавриди истифода қарор гирифтанд. Вале пасванди дараҷаи олисози **tama-**, ки дар аҳди бостон дар бунёди дараҷаи олии сифат нақши шоиста дошт [**ama-čas-tama* аз **ama-čat-tama* < дараҷаи олии сифат аз **ama-čant-* «нирӯмандтарин, бокувваттарин» > авастоии дерин *amačastəma*; **ugra-tama-* < аз ***ugra** «бокувват»; авастоии дерин **uγrō.təma-**, **fra-tama** «пештарин» -3, с. 180; 12, ч. 1, с. 152, 260] дар забони порсии миёна бо ихтизори садоноки охираш ва табдили садоноки **а**-и байн ба **и** ба гунаи **-tum** дар ҳамон вазифаи куҳанаш гардиш пайдо кард. Чунончи, аз вожаҳои **dānāg** ва **vazurg** бо роҳи замимаи пасванди **-tum** гунаи дараҷаи олияшон **vazurtum**, **dānāgtum** зуҳур намуданд.

Дар чунин вазифа гардиш доштани **-tum** дер давом накард ва зимни таҳаввули забон аз даврони миёна ба нав он аз истифода хориҷ шуда, ҳамчун овози муқаррарии таркиби иддае аз вожаҳо пойдор монд ва бар ивазаш шевай навини ташаккули дараҷаи олий бо ёрии пасванди –**ин** зуҳур намуд: **бехин**, **мехин**, **навин**, **камин**. Доир ба усули нави бунёди дараҷаи олий тавассути замимаи пасванди –**ин** забоншиноси эронӣ М. Бокирӣ овардааст, ки «зоҳирэн, аломати сифати олий (бо –**ин**-Ҳ.А.) дар форсии ҷадид як сиғаи навин аст ва собиқаи онро бояд дар давраи таҳаввули форсии дарӣ ҷустуҷӯ кард, на дар забонҳои бостонӣ ва миёна» [3, с. 182].

Чунон ки дар боло ишора гардид, дар ҷаравӣ гузариши забони порсӣ аз даврони бостон ба миёна дар радифи вожаҳое, ки дар асл дорои асос ва вандҳои калимасоз буданду баъдан ҳар ду ба яқдигар маҳлут гардиданд, онҳо низ гардиш доштанд, ки дар ибтидо аз асос ва пасвандҳои шаклсоз созмон ёфта буданд. Чунин сифатҳо низ дар порсии миёна дучори таҳаввул гардида, ба ҳайси аносими соддай забон гардиш пайдо карданд. Намунаи чунин вожаҳо **зишт** (авестой *zoižd-* ва *-išta*), **дуруст** (эронӣ *druv-* ва *-išta* аз *druva*, порсии бостон *duruva* «устувор») ва гайраҳо мебошанд [11, с. 63].

Қайду ишораҳои фавқ қасро ба чунин андеша водор месозад, ки **бофдум** низ дар даврони бостони вучуди забони порсӣ аз ҷузъҳои ***apa-** «дур, чудо» ва пасванди созандай дараҷаи олии **-tama** созмон ёфта, дар маҷмуъ маънояш «оҳирин, ниҳой» аст. Муҳаққики эронӣ М. Ҳасандӯст низ ***apa-tama**-ро аз лиҳози маъно бо **fra-tama** «пештарин, аввалин», муқобил гузошта, қиёс карда шудани вожаи нахустро бо **'bdwm (abdom)** «афдум», **'bdwmyy, 'bdwmyh (abdomih)** «поён, охир, интиҳо», **'bdwmyñ (abdomēn)** «оҳирин, ниҳой»-и порсии миёнаи турфонӣ пешниҳод кардааст ва бо такя ба андешаи Нюберг афзудааст, ки сарҷашмаи вожаи дар забони оромӣ гардишдоштаи **'app'tom** калимаи забони эронии бостон ***apa-tama** маҳсуб мейбад [23, ч.1, с. 233].

Аз баррасии фавқ метавон ба бардоште расид, ки шакли **афдум** ба гунаи ибтидоии вожаи мавриди назар наздик буда, гунаҳое чун **бофдум** дар натиҷаи табдили қонуни ҳамсадои «п» ба «ф» зуҳур намудааст. Чунин табдили овоиро метавон дар вожаҳое назири **арадгаидга** > **apasōs** > **afsūs**, **hapta** > **haft**, **skapta-** > **skaft** > **śigifts** ва гайраҳо дучор омад. А. Дехҳудо низ таъқид кардааст, ки **бофдум** гунаи баъдан ҳосилшуда аз таркиби **ба афдум** ба шумор меравад [6, ч. 3, с. 3640].

Ба ин тарик, аз байни гунаҳои муҳталифи калимаи мавриди баҳс амсоли **афдум**, **бофдум**, **бофдам**, **бофидам**, **бофизам**, **бокдум**, **офдум** шакли нахуст ба асли бостонии он **aratama** наздик буда, қаринаҳои дигар дар натиҷаи ба он замима гардидани бархе вожаҳои ёвар (мисли пешоянди **ба**), ё бо сабаби иштибоҳи котибон (монанди **бокдум**), ё ки бар ивази садоноки «а» мавриди истифода қарор гирифтани «о» (чун **офдум**) зуҳур намудаанд.

Вожаи «**бофдум**»-и дар ашъори бозмондаи Рӯдакӣ ва иддае аз адібони баъдӣ гардишдошта на танҳо роҳи пурпечутоби таҳаввули овоиро паси сар кардааст, балки аз лиҳози мансубияташ ба ҳиссаи нутқ низ ба дигаргунии ҷиддӣ дучор гардида, аз лиҳози доираи истеъмол маҳдуд будааст.

ПАЙНАВИШТ:

1. Балёнӣ, Т.А. Сурмаи Сулаймонӣ. Фароҳамоварандай матн, муаллиф пешгуфтор, ҳавошиӣ, тавзехот, феҳрист ва мақола Ф. Ғиёсов. –Ҳуҷанд: Нури маърифат, 2006. -484с.
2. Боғбидӣ, Ҳ. Р. Таърихи забонҳои эронӣ. Техрон: Маркази Доират-ул-маорифи бузурги исломӣ. 1388. -239с.
3. Боқирӣ, М. Таърихи забони форсӣ (вирошии ҷадид). Чопи даҳум. –Техрон, 1384. -212с.
4. Бурҳон, М. Бурҳони қотеъ .Ҷилди 1. Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзехот ва феҳристи А. Нуров. –Душанбе, Адаб, 1993. -416с.
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. –Душанбе: Дониш, 1985. -355с.
6. Деҳҳудо А. Лугатнома. Чопи аввал аз давраи ҷадид. Ҷилдҳои 1, 2, 3. –Техрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Техрон, 1372. -4616с.
7. Доиюлислом М. Фарҳанги Низом. Ҷилди аввал. Техрон, 1362. -807с.
8. Инҷу, Ҳ. Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ. Ҷилди аввал. Машиҷад, 1351. -1335с.
9. Насруддин А. Рӯдакӣ (нусхашиносӣ ва нақду баррасии ашъори бозмонда). –Ҳуҷанд: Нашириёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил. 1999. -392.
10. Расторгуева В. С., Эдельман Д. И. Опыт историко-типологического исследования иранских языков. Т.1. - Москва: Наука, 1975. - 239 с.
11. Расторгуева В. С., Молчанова Е. К. Среднеперсидский язык // Основы иранского языкознания. Среднеиранские языки. –Москва: Наука, 1981. –С. 6-146.
12. Расторгуева В. С., Эдельман Д. И. Этимологический словарь иранских языков. Том 1. –Москва: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2000. - 326 с.
13. Рӯдакӣ, А. Рӯдакӣ. Девон. Таҳия, тасҳех ва сарсухану ҳавошии Қодири Рустам. –Олмотӣ: Атамура, 2007. - 254 с.
14. Рӯдакӣ, А. Девони Рӯдакӣ. Таҳийя, тасҳех ва сарсухану ҳавошии Қодири Рустам. –Душанбе: Бухоро, 2015. 334с.
15. Саймиддинов Д. Форсии бостон (овошиносӣ, грамматика, овонавиишт, катибаҳои меҳӣ ва вожсанома). Душанбе, 2007. -190с.
16. Соколов С. Н. Древнеперсидский язык // Основы иранского языкознания. Древнеиранские языки. –Москва: Наука, 1979. –С. 234-271.
17. Тавсирконӣ М. Фарҳанги Ҷаъфарӣ (қарни 11-уми ҳичрӣ). Ба тасҳеху таҳия ва таълиқи Саиди Ҳамидиён. –Техрон: чопу интишороти Донишгоҳи Техрон, 1362. -622с.
18. Татавӣ, А. Фарҳанги Рашидӣ. Ҷилди 1. Ба замимаи муарработи Рашидӣ. Ба таҳқиқ ва тасҳехи Муҳаммад Аббос. Аз интишороти китоббуруӯшии бороии –Техрон- Шоҳобод. -821с.
19. Тӯсӣ, А. Лугати фурс. Муқаддима, таҳия, таълиқот, хошия ва феҳристи Н. Ғиёсов. –Ҳуҷанд: Нури маърифат, 2015. -491с.
20. Ӯбаҳӣ, Ҳоғиз. Тӯҳфат-ул-аҳбоб (дар муқоиса бо «Лугати фурс» ва фарҳангҳои дигар). Ҳозиркунандай наши рва муаллифи муқаддима, тавзехот, илова ва феҳристҳо номзади илми филология Ҳоғиз Рауфзода. –Душанбе: Ирфон, 1992. - 288 с.
21. Фарҳанги забони тоҷикӣ / Т. Зеҳнӣ, В. А Карапанов, И. А. Ализода, С. Ҷ. Арзуманов, Ҳ. Р. Рауфов, Ҳ. Муҳсинзода, Ҳ. Азизӣ-Мешкин, В. Маҳмудов, А. Сангинов, А. Воҳидов. –М.: Советская энциклопедия, 1969. Ҷилди 1, -951с.
22. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Ҳ. Султон. –Душанбе, 2008. -949с.
23. Ҳасандӯст, М. Фарҳанги решашиноси забони форсӣ. Ҷилди аввал. –Техрон: Нашири осор. 1393. -585с.

REFERENCES:

1. Balyoni, T.A. *Surmai Sulaymoni. The author of the text, foreword, notes, explanations, catalog and article of F. Giosova.* - Khujand: Light of Enlightenment, 2006. - 484 p.
2. Boghbidi, H. R. *The history of Iranian languages.* - Tehran: Center of Great Islamic Encyclopedia. 1388. - 239 p.
3. Baqiri, M. *The history of the Persian language (new edition). The 10th edition.* - Tehran, 1384. - 212 p.
4. Burhon, M. *Burhoni Qote'.* V.1. *Preparation of the text with foreword, appendices, explanations and list:* A. Nurov. - Dushanbe: Man-of-Letters, 1993. - 416 p.
5. Grammar of modern Tajik literary language. V.1. - Dushanbe: Knowledge, 1985. - 355p.
6. Dekhudo A. *Dictionary. The 1st edition from the new era.* V.1, 2, 3. - Tehran: Tehran University publishing-house, 1372. - 4616p.
7. Doiyulislam M. *Nizam's dictionary. The 1st volume.* - Tehran, 1362. - 807 p.
8. Inju, H. *Jahangiri's dictionary. The 1st volume.* - Mashhad, 1351. - 1335p.
9. Nasruddin A. *Rudaki (copy writing and review of remaining poems).* - Khujand: Rahim Jalil state publishing-house. 1999. - 392 p.
10. Rastorgueva V.S., Edelman D.I. *Experience of historical-typological study of Iranian languages.* V.1. - M.: Science, 1975. - 239 p.
11. Rastorgueva V.S., Molchanova E.K. *Middle Persian languages \ Grounds of Iranian linguistic studies. Middle Persian language.* - M.: Science, 1981. - P. 6-146.
12. Rastorgueva V.S., Edelman D.I. *Etymological dictionary of Iranian languages.* V.1. - M.: Oriental literature, 2000. - 326 p.
13. Rudaki, A. *Rudaki. Devon. Prepared, edited and foreword by Qodir Rustam.* - Almaty: Atamura, 2007. - 254 p.
14. Rudaki, A. *Devon of Rudaki. Prepared, edited and foreworded by Qodir Rustam.* - Dushanbe: Bukhara, 2015. - 334p.
15. Saymuddinov D. *Ancient Persian (phonology, grammar, orthography, cuneiform inscriptions and vocabulary).* - Dushanbe, 2007. - 190 p.
16. Sokolov S. N. *Ancient Persian languages \ Grounds of Iranian linguistic studies. Ancient Iranian language.* - M.: Science, 1979. - P. 234-271.
17. Tavşirkony M. *Ja'fari dictionary (11th century (hijra).* Edited and edited by Said Hamidian. - Tehran: Tehran University publishing-house, 1362. - 622 p.
18. Tatavi, A. *Rashidi's dictionary. V.1. Addendum to Rashidi's creation. Researched and edited by Muhammad Abbas. From the publication of the bookstore in Tehran-Shahabad.* - 821 p.
19. Tusi, A. *Lughati furs. Introduced, prepared, explained, descripted and listed by N. Ghiyasov.* - Khujand: Light of Enlightenment, 2015. - 491 p.
20. Ubahi, Hofiz. *Tuhfat-ul-ahbab (compared to "Furs Dictionary" and other dictionaries).* The author of the introduction, explanations, additions and catalogs: Hofiz Raufzoda. - Dushanbe: Cognition, 1992. -288 p.
21. *Dictionary of Tajik language / T. Zehni, V.A. Kapranov, I.A. Alizoda, S.J. Arzumanov, H.R. Raufov, H. Muhsinzoda, H. Azizi-Meshkin, V. Mahmudov, A. Sanginov, A. Vohidov.* - M.: Soviet encyclopedia, 1969. V.1, - 951 p.
22. *Interpretation dictionary of Tajik language.* V.1. Edited by S.Nazarzoda, A.Sanginov, S.Karimov, M.H. Sultan. - Dushanbe, 2008. - 949 p.
23. Hasandust, M. *Dictionary of etymology of Persian words.* V.1. - Tehran: Nashri osor. 1393. - 585 p.

5.9.8 (10.02.20) ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ, ПРИКЛАДНАЯ И СРАВНИТЕЛЬНО-СОПОСТАВИТЕЛЬНАЯ ЛИНГВИСТИКА

5.9.8 ЗАБОНШИНОСИИ НАЗАРИЯЙ, АМАЛӢ ВА МУҶОИСАВӢ- ҚИЁСӢ 5.9.8 THEORETICAL, APPLIED AND COMPARATIVE LINGUISTICS

УДК: 81

DOI 10.24412/2413-2004-2023-1-103-110

**НАҚШИ КАЛИМАСОЗӢ ВА
МАҶНИОФАРИИ ПЕШВАНДХОИ
ФЕЉСОЗИ ТОЧИКӢ ВА
МУОДИЛИ АНГЛИСИИ ОНҲО**

**СЛОВО - И СМЫСЛООБРАЗУЮЩАЯ
РОЛЬ ТАДЖИКСКИХ
ГЛАГОЛООБРАЗУЮЩИХ
ПРЕФИКСОВ И ИХ ЭКВИВАЛЕНТЫ
В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ**

**WORD AND MEANING-FORMING
ROLE OF TAJIK VERB-BUILDING
PREFIXES AND THEIR ENGLISH
EQUIVALENTS**

*Набиҷонова Зебоҳон Абдуғафуровна, муаллими
калони кафедраи фонетика ва лексикологии
забони англисии факултети забонҳои хориҷии
МДТ “Донишгоҳи давлатии Ҳуҷанд ба номи
академик Б.Гафуров” (Ҳуҷанд, Тоҷикистон)*

*Набиджанова Зебоҳон Абдуғафуровна, старшии
преподавател кафедры фонетики и лексикологии
английского языка факультета иностранных
языков ГОУ “Худжандский государственный
университет имени академика Б.Гафурова”
(Худжанд, Таджикистан)*

*Nabijonova Zebokhon Abdugafurovna, senior
lecturer of the department of English phonetics and
lexicology of the faculty of foreign languages under
SEI “Khujand State University named after
academician B.Gafurov” (Khujand, Tajikistan)
E-MAIL: zebosecretary@list.ru*

Нақши пешвандҳои феълсози забонҳои тоҷикӣ ва англisiй баррасӣ шудааст. Дар заминай маводи лугатномаҳои П. Ҷамшиев ва Т. Розӣ, инчунин А. Мамадназаров ҳусусиятҳои ташаккули феълҳои соҳтаи забонҳои тоҷикию англisiй мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Дар мисоли пешванди тоҷикии боз- ва англisiий *re-* мавридҳои васлгардии ҳар ду унсури калимасозро ба калимаҳо нишон додааст, доираи маънои чунин феълҳои соҳта ошкор карда шудааст. Ҳисоби омории төъдоди феълҳои якмаъно ва сермаънои дар фарҳангҳои П. Ҷамшиев ва Т. Розӣ, инчунин А.Мамадназаров зикр гардида, таъкид шудааст, ки феълҳои соҳта дар забонҳои тоҷикию англisiй аз як то нӯҳ маъноро ифода мекунанд. Ҳулоса шудааст, ки имкони васлгардии чунин пешвандҳо дар забони англisiй дар қиёс бо тоҷикӣ фароҳтар буда, онҳо на танҳо ба феълҳо, балки ба исмҳо низ ҳамроҳ мешаванд ва калимаҳои нави ифодакунандай амалу ҳолат соҳтаанд.

Калидвожаҳо: забони тоҷикӣ, забони англisiй, фарҳангномаҳо, пешвандҳо, калимасозӣ, феъл, исм, доираи маънӣ калима, якмаънӣ феъл, сермаънӣ феъл, ҳисоби оморӣ

Обсуждается роль глаголообразующих префиксов в таджикском и английском языках. По материалам словарей П. Джамшиева и Т. Рози, а также А. Мамадназарова рассмотрены особенности образования производных глаголов в таджикском и английском языках. На примере таджикского префикса боз- и английского *re-* показаны случаи соединения обоих словообразовательных элементов со словами, выявлен диапазон значений таких производных глаголов. Изложен статистический подсчет однозначных и многозначных глаголов в словарях П.Джамшиева и Т.Рози, а также А.Мамадназарова, подчеркивается, что производные глаголы в таджикском и английском языках

выражают от одного до девяти значений. Сделан вывод, что возможности соединения таких префиксов в английском языке шире по сравнению с таджикским языком и они присоединяются не только к глаголам, но и к существительным, создавая новые слова, выражющие действия и ситуации.

Ключевые слова: таджикский язык, английский язык, лексика, префиксы, словообразование, глагол, существительное, значение слов, однозначные глаголы, многозначные глаголы, статистический подсчет

The article discusses the role of verb-building prefixes in Tajik and English. Based on the materials of the dictionaries of P. Jamshedov and T. Razi, as well as A. Mamadnazarov, the features of the formation of derivative verbs in both languages are considered. On the example of Tajik prefix боз- and English re- the cases of combining both word-building elements with words are shown, the range of meanings of such derivatives verbs that have a limited and extensive possibility is revealed and the derivative verbs in Tajik and English express from one to nine meanings. It is concluded that the possibilities of connecting such prefixes in English are wider compared to Tajik, and they are attached not only to verbs, but also to nouns, deriving new words which express actions and situations.

Key words: *Tajik language, English language, vocabulary, prefixes, word formation, verb, noun, meaning, monosemantic words, polysemantic words, statistical calculation*

Маълум аст, ки калимасозӣ дар қатори дигар усулҳои бойгардии таркиби луғавии забон дар ташаккули унсурҳои луғавии гуногунсохтор нақши калон дошта, маҳз бо ёрии он мафҳумҳои ҳаётан муҳим ифода мешаванд. Чунин хусусиятро метавон дар доираи калимаҳои марбут ба феъл низ мушоҳид намуд.

Дар забони тоҷикӣ аз қадимулайём миқдори феълҳои сода кам ҳастанд. Ҳанӯз солҳои шастуми асри гузашта муҳаққиқони эроншинос В. С. Растворгueva ва А. А. Каримова қайд карда буданд, ки төъдоди ин гуна феълҳо дар забони тоҷикӣ аз сесад адад зиёд нест [8, 15]. Табиист, ки бо чунин шумори ночизи ин гурӯҳи калимаҳо тамоми мафҳумҳои марбут ба амалу ҳолатро ифода кардан душвор аст. Барои рафғи чунин эҳтиёчи забон соҳибони он аз унсурҳои дигари луғавии гуногунсохтор, мисли феълҳои сохта ва таркибии номиву феълӣ истифода намуданд. Ин гуна ҳолатро дар забони англисӣ низ мушоҳид намудан мумкин аст, яъне дар ҳар ду забони муқоисашаванда дар қатори феълҳои сода як силсила феълҳои соҳтаву таркибӣ дучор меоянд.

Дар байни чунин феълҳои мухталифшакл навъи соҳтаи онҳо бо хусусиятҳои калимасозӣ ва маъноифодакунияшон аз дигар хелҳои ин гурӯҳи калимаҳо фарқ карда меистанд.

Агар пешвандҳои феълсози ҳар ду забон бо яқдигар қиёс карда шаванд, маълум ҳоҳад гардид, ки онҳо ҳам аз ҷиҳати нақши калимасозӣ, ҳам аз рӯйи ба феълҳо ато кардани маъноҳои нав аз ҳамдигар тафовут доранд. Маълум аст, ки дар ин вазифа дар забони тоҷикӣ пешвандҳои *андар-* \ *дар-*, *бар-* ва гунаҳои дигари он, яъне *вар-боз-* ва мувозиҳои он *во-*, *фурӯд-* инчунин мувозиҳои дигари он, монанди *фаро-*, *фур-*, *фурӯ-* хизмат мекунанд.

Дар забони англисӣ ин вазифаро пешвандҳои *be-*, *de-*, *dis-*, *fore-*, *mis-*, *over-*, *pre-*, *under-*, *re-*, *en-* иҷро менамоянд.

Пешванди *андар-/дар-* ба феъли сода ҳамроҳ шуда, маънои «равон шудан ба дарун, дар ҳолате будан»-ро мефаҳмонад, унсури феълсози *бар-* маънои «ба боло, бар рӯй ва сатҳ ҳаракат доштан»-ро ифода менамояд, *боз-* ҳамчун қувватдиҳондаи маънои феъл ва пайдокунандаи тобиши нави маъной ба кор меравад, *во-* маънои «ҳаракат ба сӯи предмет

ва тобишҳои дигари маънӣ»-ро баён мекунад, *фуруд*- ва мувозихои дигари он, монанди *фаро-*, *фур-*, *фурӯ-* маъни «ба поён равона шудан»-ро дорад [2, 305- 306; 8, 18-19].

Лозим ба ёдоварист, ки ҳамаи пешвандҳои номбурда аз лиҳози ба пешванд гузаштан ё нагузаштанашон ягона нестанд. Масалан, пешванди охир то ҳол ба андозае маъни луғавии худро нигоҳ доштааст. Аз ин ҷиҳат дар ғрамматикаи академӣ бамаврид қайд шудааст, ки «маъни мустақили калимаҳои *фурӯ*, *фуруд*, *фаро* хеле суст шуда бошад ҳам, онҳо ҳанӯз пурра ба гурӯҳи префиксҳои калимасоз нагузаштаанд. Бинобар ин бо феъл омадани онҳо зоҳирان ҳамчун феъли таркибии номӣ воқеъ мегардад» [1, 229].

Дар забони англисӣ пешванди *be-* маъноҳои «давродавр, назди, аз ҳар самт, ба ҳама самт», «маҳрум будан аз ҷизе», «таҳвил», «нерумандгардонӣ, комилӣ, зиёдии амал», «ба тарзи дар асоси калима ишорашудаи иҷрои амал», «пӯшонидан, ихота кардан, пурра намудан, оро додани объект» [4, 183-184], *de-* маъноҳои «ҷизеро аз касе маҳрум кардан ё чудо намудан», «амали баръакси дар шакли тасдиқии феъл ифодаёфта», «костан», *dis-* маъни инкорӣ, *fore-* «ба сӯйи ҷизе равона шудани амал», *mis-* ба калима маъни «инкор, ғалат, иштибоҳ ва нодурустӣ», *over-* маъни «аз ҳад зиёд, баландтарин, фавқул-», *pre-* маъни «то, пеш аз, қабл аз, пешакӣ» аст, *under-* маъни «дар зери, дар таҳти ҷизе»-ро медиҳад [6, 223, 247, 341, 524, 577, 628, 876].

Дар муқоиса бо забонҳои дигари аврупой, ки пешвандҳо иҷроқунандай вазифаҳои муайяни ғрамматикиянд, пешвандҳои феълсози забони англисии мусоир бештар хусусияти луғавиро доро буда, вазифаи асосии онҳо калимасозист [4, 160].

Дар забони тоҷикӣ низ баъзе аз пешвандҳои феълсоз баробари тағиیر додани маъни луғавии калима, бавучудоранди тобишҳои ғрамматикӣ мебошанд [1, 227].

Аз байни пешвандҳои созандай феълҳои соҳта дар забони англисӣ нуҳ аدادи онҳо *be-*, *de-*, *dis-*, *-mis*, *over-*, *re-*, *-in*, *under*, *up*-ҳамчун унсурҳои калимасоз ба таври равшан инъикоскунандай қонуниятҳо ва хусусиятҳои луғавӣ-маъни калимасозии пешвандии забони англисии мусоир ба шумор мераванд.

Пешвандҳои ҳар ду забони қиёсшаванда аз ҷиҳати имкони феълсозии худ низ якранг нестанд. Вобаста ба нақши феълсозии чунин пешвандҳо ин нуктаро ишора намудан бамаврид аст, ки дар осори таҳкикии ба калимасозии феъл баҳшидашуда хусусияти вожасозии онҳо зикр шуда бошад ҳам, аммо доир ба имкони феълсозияшон ишорае ба мушоҳида намерасад. Ҳатто дар ғрамматикаи академӣ низ бо эзоҳи мухтасар танҳо оид ба вижагии феълсозии чунин пешвандҳо ба таври мухтасар иктиро кардаанд [1, 228].

Хисоби төъдоди феълҳои соҳташуда бо ёрии пешвандҳои номбурдаи ҳар ду забони қиёсшаванда дар ду фарҳанг, ки аввалий тарҷумавӣ ва дувумй тафсирӣ («Фарҳанг тафсирӣ забони тоҷикӣ») мебошад, нишон медиҳад, ки қисме аз пешвандҳои зикргардидаи тоҷикӣ ва англисӣ дар калимасозӣ хеле фаъол мебошанд, вале ҳиссаи дигарашон дар ин вазифа нақши назаррас надоранд. Масалан, пешванди *андар-* ва шакли баъдии он, яъне *дар-* дар ташаккули 53 адад, *бар-* барои бунёди 67 адад, *фуруд*- ва шаклҳои дигари он мисли *фаро-*, *фур-*, *фурӯ-* дар пайдогардии 26 адад феълҳои соҳта ҳиссагузорӣ кардаанд.

Албатт, аз чунин микдори феълҳо гурӯҳе дар давраи ҳозираи инкишофи забони тоҷикӣ ҳамчун лексикаи фаъол ба кор рафта, қисме унсурҳои луғавии кухнашуда ба шумор мераванд. Чунончи, аз 53 адад феъли бо ёрии пешванди *андар-* \ *дар-* бунёдгардида 9 ададашон фаъол, аммо 44 ададашон ғайрифаъол ҳастанд. Ҳамин гуна хусусият дар байни феълҳои бо ёрии пешванди *бар-* ташаккулёфта (18 адад фаъол, 49 адад ғайрифаъол), *фуруд*- ва шаклҳои дигари он (14 адад фаъол, 12 адад ғайрифаъол) ва монанди инҳо диде мешавад.

Дар байни феълҳои сохтаи забони англисӣ низ ҳолати шабех мушоҳида мешавад. Таҳлили ин гуна унсурҳои лугавии дар «Фарҳангианглисӣ-тоҷикӣ бо роҳнамои вожагони тоҷикӣ»-и профессор П. Ҷамшедов ва забоншинос Т. Розӣ (Шарипов) дарҷардида [15] нишон дод, ки аз миёни нуҳ пешванди зикрёфтai феълсоз нақши пешвандҳоi *de- dis-, over-* дар ташаккули ин гурӯҳи унсурҳои лугавӣ зиёд буда, пешванди аввал дар зуҳури 92 адад, дуюм 65 адад ва охири 51 адад феъл ҳисса гузаштаанд.

Пешвандҳоi дигар мисли *be-* (39 адад), *mis-* (31адад), *pre-* (24 адад), *fore-* (15 адад), *under-* (13 адад) дар чунин вазифа назар ба гурӯҳи боло камтар нақш доранд.

Феълҳоi сохтаи бо ёрии пешвандҳоi зикршуда бунёдёfta az лиҳози доираи маънӣ низ ҳамгун нестанд: бâъзеяшон танҳо дар ифодаи як маънои мушаххас ба кор рафтаанд, қисми дигар ду ё зиёда маъноро ифода намудаанд. Ҳаҷми мақола имкон намедиҳад, ки доир ба ҳамаи феълҳоi бо ёрии пешвандҳоi ишорагардида ташаккулёfta андешаронӣ карда шавад. Аз ин рӯ, лозим донистем, ки чунин хусусияти ин гурӯҳи унсурҳои лугавӣ дар мисоли феълҳоi тавассути пешванди тоҷикии *боз-* ва муодили англisisии он, яъне *re-* бунёдгардида баррасӣ карда шавад.

Пешвандҳоi зикрёftai ҳар ду забон таърихи тӯлонӣ дошта, аз қадимулайём ҳамчун унсурҳои фаъоли калимасоз дар ташаккули як силсила унсурҳои лугавии амалу ҳолатро ифодакунанда ба кор мераванд.

Пешванди *боз-* (<форсии миёнаи ашконӣ *arāč*, форсии миёнаи сосонӣ **abāz*< эронии қадим *arāča*-9, 145) ифодакунандаи самт ва равиши амал ба қафо, инчуни тақори он ва ё таъхир ё ист мебошад [10, 156]. Дар чунин вазифаҳо ба коррафтани пешванди мазкур, ки сарчашмаи он зарфи эронии бостон аст [10, 156], ҳанӯз дар забони порсии миёна мушоҳида мешавад [9, 81]. Маънои зарфи пешванди номбурдаро ҳангоми ҳамнишиниаш ба феълҳо ба таври равшан эҳсос намудан мумкин аст.

Пешванди *re-*, ки сарчашмааш ба забони лотинӣ мерасад, ба забони англисӣ аз забони фаронсавӣ дар оғози асри XIII ворид гардидааст ва то соли 1500-ум дар корбаст будааст. Аммо *re-* танҳо аз асри XV – аз замоне ки дар забони англисӣ феълҳоi чуфти ҳамрешаи пешванди *re-* дошта ё бидуни он мавҷуда пайдо шуданд (мисли *to dress* «пӯшидан, пӯшондан» [15, 164] - *to redress* «1.барқарор \ бартараф кардан; 2. товоn додан» [6, 669], *to form* «1. тартиб додан; 2. ба вучуд омадан» [15, 223] – *to reform* «ислоҳот кардан»), хусусияти калимасозӣ касб намуд [15, 507]. Бояд гуфт, ки дар оғоз пешванди *re-* танҳо ба асосҳои романӣ васл мегардид, вале аз қарни XVI сар карда, бо ёрии он аз асосҳои аслии англисӣ (монанди *to greet* «салом додан, таъзим кардан; истиқбол кардан; бархӯрд кардан; ба машом расидан» [15, 252]- *to regret* «пушаймон шудан, афсӯс ҳӯрдан») низ ташаккули феълҳо оғоз шуд [6, 508]. Қисми бештари калимаҳоi сохта бо ёрии пешванди *re-* дар садаи XVII мушоҳида мешавад [4, 179].

Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» бо пешванди *боз-* 30 адад феъли сохта қайд гардидааст, ки аз байни онҳо 10 ададашон ҳамчун унсури лугавии фаъол дар давраи ҳозираи инкишифи забони тоҷикӣ ба кор мераванд (мисли *бозгаштан*, *боздодан*, *боздоштан*, *бозистодан*, *бознамудан*, *бозомадан...* - 14, ч.1, 217-221), аммо корбуруди 20 адади онҳо (монанди *бозгусастан*, *бозкӯшидан*, *боздонистан*, *бозпайвастан*, *бозпарвардан...* - 14, ч.1, 217-221) бо вучуди дар забони осори гузаштагон истифодай васеъ доштан ҳоло маҳдуд шудааст.

Аз байни 10 адад феъли сохтаи фаъол бо пешванди *боз-* 8 ададаш ба як маънои мушаххас (амсоли *бозгирифтan*, *бозгуфтan*, *бозомадан...* - 14, ч.1, 217-221) ва 2 ададаш ба ду маъно (чун *бозмондан* ба маъноҳоi: 1. ақиб мондан, қафо мондан; 2. аз кор мондан,

таваққуф намудан, истодан; *бозпурсидан* ба маъноҳои: 1. пурсидан, тафтиш кардан; 2. ахволпурсий кардан [14, ч.1, 219, 221] мавриди истифода қарор доранд.

Маҳз ҳамин хусусияти калимасозии пешванди *боз-*ро дар назар дошта, муҳаққиқон В.С. Растроғуева ва А. А. Каримова таъкид намуда буданд, ки *боз-* метавонад: 1. такрори амалро фахмонад; 2. ба ҳаракати барьакс, қафо ишора кунад; 3. таваққуф, истро ифода намояд [8, 17].

Ҳамин тавр, аз миёни 20 адад феъли соҳтаи тавассути пешванди *боз-* ташаккулётта 15 ададаш фақат дар ифодаи як маъни мушаххас (мисли *бозкашидан*, *бозқўшидан*, *бозхондан*, *бозҷустан*, *бозрастан*...[14, ч.1, 219, 221] ва 5 ададаш дар баёни ду маъно ба кор рафтааст. Ба қатори чунин феълҳои сермаъно метавон унсурҳои лугавиеро чун *бозгузоштан* (1. раҳо кардан, даст кашидан аз коре ё чизе; 2. вогузоштан [14, ч.1, 217], *боздонистан* (1. фарқ гузоштан ё ташхис додани чизҳо; 2. Шинохтан [14, ч.1, 218], *бозмондан* (1. ақиб мондан, қафо мондан; 2. аз кор мондан, таваққуф намудан, истодан [14, ч.1, 219], *бозхаридан* (1. дубора ва аз нав ҳаридани чизе, ки қаблан фурӯхта ё баҳшида шуда ё касе зўран соҳибӣ кардааст; 2. ҳариди озод кардани асир ё гулом [14, ч.1, 221], *бозпурсидан* (1. пурсидан, тафтиш кардан. 2. ахволпурсий кардан [14, ч.1, 221] мансуб донист.

Вобаста ба сермаънои чунин феълҳо ин нуктаро ёдовар шудан бамаврид аст, ки истифодаи унсурҳои лугавии сермаъно аз ҷониби адиб имкон медиҳад, ки ўз корфармоии калимаҳои иқтибосӣ канорачӯй намояд ва ба ин восита забонро тоза нигоҳ дорад. Ҳамин хусусияти ин навъи воҳидҳои лугавиро дар назар дошта, профессор X. Мачидов навишта буд, ки «дар ташаккули сермаънои лугавӣ, ки аз ҳодисаҳои басо ҳассоси забон ба шумор меравад, мақоми усулҳои муҳталифи тавлиди он ниҳоят қалон аст. Шиносоии ҳамаҷониба бо ин усулҳо ба ҳар соҳибзабон имконият медиҳад, ки бидуни муроҷиат ба калимаҳои забонҳои бегона аз ғановати маънизи забони модарии худ ба пуррагӣ истифода барад» [7, 61].

Пешванди *боз-* дар қадимулайём дар шакли *во-* низ ба кор рафтааст. Баъзе муҳаққиқон дар бораи *во-* мулоҳизаронӣ карда овардаанд, ки «*во-* аз ҷиҳати пайдоиш, эҳтимол, мувозии пешванди *боз-* аст, аммо дар давраи ҳозира аз шакли аслияш ҷиддан фарқ мекунад: *воҳӯрдан*, *вобастан*, *водоштан*. Аз ҷанд дадели зикршуда аён аст, ки гунаи *во-* назар ба *боз-* аз сарчашмаи худ-зарфи *бозхеле* дур рафтааст» [8, 17].

Дар «Фарҳангги тафсирии забони тоҷикӣ» бо пешванди *во-* 57 адад феъли соҳта қайд шудааст [14, ч. 1, 278-288]. Аз чунин микдори феъл дар забони адабии тоҷикӣ ҳамагӣ 9 ададаш ба кор рафта (мисли *вобастан*, *водоштан*, *воҳӯрдан*...[14, ч.1, 278-286]), бокӣ 48 ададаш монанди *вокафидан* «кафидан, пора шудан, шикаста шудан» [14, ч.1, 280], *воламидан* «лам кардан, дароз кардан, кашидан» [14, ч.1, 282], *воҳидан* «пахта задан, ҳаллоҷӣ кардан» [14, ч.1, 286], *вочидан* «чидан, ҷамъ кардан, ғун кардан» [14, ч.1, 287] дар давраи ҳозираи инкишофи забони тоҷикӣ аз истифода мондаанд. Аз байни 9 адади унсурҳои лугавии фаъол 4 ададаш дар ифодаи як маъно (*ворастан*, *вошудан*...[14, ч.1, 278, 286]) ва 3 адад мисли *водоштан* (1. водор кардан, маҷбур кардан; 2. боздоштан, нигоҳ доштан), *воҳӯрдан* (1. дучор шудан, дучор омадан; рӯ ба рӯ шудани ду кас ба таври ногаҳонӣ; мулоқот кардан; ҳамдигарро дидан. 2. *маҷ*. мусобиқа кардан; 3. дида шудан, ба назар расидан; пайдо шудан)...-) дар баёни ду-се маъно ба кор рафтаанд [14, ч.1, 279, 286].

Инчунин таҳлил нишон медиҳад, ки аз миёни 48 адад феъли соҳтаи гайрифаъоли бо пешванди *во-* ташаккулётта 41 адад фақат дар ифодаи як маъно истифода шуда (монанди *воафтодан*, *вогардидан*, *воёфтан*...[14, ч.1, 278, 279]), бокӣ 7 адад монанди *вобӯсидан* (1. бӯса кардан; 2. *маҷ*. рӯзгардон шудан, бекор шудан; бӯсидаву канор гузоштан [14, ч.1, 278], *восӯхтан* (1. тамом сӯхтан, сӯхта тамом шудан; сӯзондан, сӯхта тамом кардан; 2. рӯ гардонидан, безор

шудан (*азмаңыңқа*) [14, ч.1, 284], *воҳилидан \ воҳиитан* (1.вогузоштан, вогузор кардан, тарк кардан. 2. раҳо кардан, сар додан [14, ч.1, 287] дар баёни ду маъно омадаанд.

Агарчи вазифаи муодили англisisи пешванди *боз-*, яъне *re-* дар ҳолатҳои муайян бо он монандӣ дорад, vale аз ҷиҳати имкони калимасозӣ ва зикри хаттияш аз *боз-* дорои тафовутҳои назаррас мебошад. Яке аз фарқҳои ҷиддияш ин аст, ки он на танҳо аз феълҳои сода ҳамин гуна унсурҳои луғавии сохта ба вучуд меорад, балки аз ҳиссаҳои дигари нутқ, мисли исм низ феълҳои нав месозад.

Пешванди *re-* барои сохтани феълҳои нав дар ду маврид ба кор меравад: Якум, амали бо ёрии феъл ифодашаванда бесифат, бад ва бонуқсон ичро мегардад. Дар чунин маврид пешванди *re-ба* феъл бо мақсади тафтиридиҳӣ ё беҳтарсозии ин гуна амал илова карда мешавад: *to re-elect* «такроран интихоб шудан» [6, 670], *to re-educate* «аз нав тарбия намудан», *to re-play* «дубора бозӣ кардан, дубора гузаштан» [15, 511]. Дуюм, агар амали бо феъл ифодашаванда бо ягон сабаб ичро нагардад ё дар ҳолати пешинааш барқарор карда мешавад: *to recapture* «гашта гирифтан» [6, 665] (муқ. *to capture* «мусодира кардан; асир намудан»), *to reinstate* «1. баргардондан 2. барқарор кардан (саломатӣ)» [6, 674] (муқ. *to instate* «мартабаи кассеро бардоштан»), *to reimburse* «баргардонидан (-и маблаг)» [6, 673].

Бо пешванди *re-* феълҳое низ мавҷуданд, ки дар асл исм буда, бо усули конверсия ба феъл гузаштаанд ва аз онҳо бо ёрии *re-* унсурҳои луғавии нав ташаккул ёфтаанд [4, с. 179]. Дар чунин мавридҳо пешванди *re-* маънои «таъмин кардан ё такроран табдил додан ба ҷизе»-ро дорад, ки дар асоси ишора шудааст: *to rehouse* «ба хонаҳои нав кӯчонидан» [15, 508] , *to resole* «1. тасмим гирифтан; 2. ҳал кардан; 3. таҳлил кардан, чудо намудан; 4 . тиб. бартараф кардан, беҳбуд бахшидан» [6, 684] , *to restock* «захираро пурра намудан» [6, 685] .

Ба чунин маъно пешванди *re-* дар аксар ҳолат бо феълҳои пасвандҳои *-ate*, *-ize* дошта низ васл мегардад: *to rehabilitate* «1. сафед кардан; 2. ҳуқуқи шаҳсро барқарор кардан; 3. *tech.* тармим кардан» [6, 673], *to reincarnate* «1. аспро истоёндан; 2. маҷ. ҳидоят кардан, идора кардан» [6, 674], *to recognize* «шинохтан; эътироф намудан; комп. бозшиносӣ кардан» [15, 505].

Чун коида, пешванди *re-* маънои «такроран ба ҳолати аввала гаштан»-ро дар мавриди васл шуданаш ба асосҳои лотинӣ ифода мекунад: *to recline* «такя кардан» [15, 505], *to retrace* «1. бозгаштан, тай кардан; 2. омӯҳтан; 3. аз ёд гузарондан» [6, 687], *to recall* «ёдовар шудан, ба ёд овардан; бекор кардан, бозхондан; ҷеф зада гирифтан» [15, 505].

Ин гуна феълҳо дар забони англisisи метавонанд ҳам чун феълҳои гузаранда, ҳам ба сифати феълҳои монда истифода шаванд. Сабаби чунин ҳолат ин аст, ки онҳо ҳанӯз дар забонҳои романӣ чунин ҳусусият доштанд. Феълҳои зерин далели чунин андеша шуда метавонанд: *to recur* «баргаштан, тафриш шудан» [6, 506], *to redouble* «1. дучандон кардан \ шудан; 2. муњъакис кардан \ шудан; 3. дорои пажвок кардан \ шудан» [6, 669], *to reflect* «инъикос кардан \ шудан; фикр кардан; касеро доғдор кардан» [15, 507].

Дар забони англisisи мусоир дар аксар ҳолат бо ёрии пешванди *re-* аз асосҳои аллакай бо ин пешванд вучуддошта феълҳое сохта мешаванд, ки маънои «ичрои тафриши амал»-ро надоранд. Одатан, чунин унсурҳои луғавӣ феълҳои иқтибосӣ ҳастанд ё онҳое мебошанд, ки дар забони англisisи кӯҳӣ мавҷуд буданд. Барои аз воҳидҳои луғавии нав фарқ кардани ин гуна феълҳои пешванди *re-* аз асоси феъл бо дефис чудо карда мешавад [4, 180-182]: *to recount* «нақл намудан» [6, 667] ва *to re-count* «такроран ҳисоб кардан» [6, 667], *to recover* «1. дубора ба даст овардан; 2. сиҳат шудан; 3. ҷуброн кардан; 4. хук. талаб кардани ҷуброни чиз ё зарар; 5. аз қаҳр худдорӣ

кардан; б.эхё кардан» [6, 667-668] ва *to re-cover* «такроран пӯшонидан» [6, 668], *to recreate* «1. дам гирифтан; 2.тачди迪 кувва кардан» [6, 668] ва *to re-create* «аз нав оғаридан» [6, 668].

Мисли пешванди тоҷикии боз- ва мувозии он во- пешванди англisisи *re-* низ ба феъл ё исм ҳамроҳ гардида, калимаҳои нави соҳтаи мансуб ба феълро ба вучуд овардааст, ки баъзеяшон дар ифодаи як маъно ва бархе дар баёни якчанд маъно ба кор рафтаанд. Ҳисоби омории таъоди феълҳои якмаъно ва сермаъни дар фарҳангномаҳои профессор П.Чамшедов ва забоншинос Т. Розӣ, инчунин профессор А. Мамадназаров дарҷгардида нишон дод, ки бештари чунин унсурҳои лугавӣ ба як маъно (89 адад мисли *reappear* «аз сари нав пайдо шудан» - 15, 505; 6, 664; *rekindle* «дубора даргирондан» - 6, 674; *reta r*«таъхир кардан, ба таъхир андохтан» - 6, 686), ду маъно (63 адад чун: 1. *reduplicate*¹) дучанд кардан; 2) нусхабардорӣ кардан – 6, 669) ва се маъно (40 адад монандӣ: *reflect* 1)инъикос кардан; 2)маҷ. нишон додан; 3)андешидан, фикр кардан [15, 507; 6, 670) ба кор рафта, ба маъноҳои дигар камтар (4-маънӣ- сездаҳ адад, 5-маънӣ- шаш адад, 6-маънӣ- як адад, 7-маънӣ- се адад, 8-маънӣ- ду адад, 9-маънӣ- як адад) истифода шудаанд, ки чун мушт - намунаи хирвор феълҳои зеринро ба сифати далел метавон овард: **reckon**¹. шумурдан, ҳисоб кардан; 2. тахмин кардан; 3. ба ҳисоб овардан (касеро); 4. фикр кардан [15, 505, 6, 666]; **regard**²1. нигоҳ кардан; 2. ба шумор овардан; 3. вобаста будан; 4. таваҷҷӯҳ кардан; 5. мавриди мулоҳиза қарор додан [6, 672]; **recover** 1. дубора ба даст овардан; 2. сиҳат шудан; 3. ҷуброн қардан; 4. ҳук. ҷуброни зарареро талаб қардан; 5. қаҳри ҳудро фурӯ нишонидан; 6. обод қардан (-и замин) [6, 668]; **return**² 1. баргаштан; 2. баргардонидан; 3. ҷавоб посух додан; 4. ҳукм додан; 5. гузориши расмӣ додан; 6. интиҳоб қардан; 7. фоида овардан [15, 514; 6, 687-688]; **remove**¹ 1. бардоштан, такон додан (аз ҷои ҳуд); 2. рафъ қардан; 3. az ҷо бардоштан, баланд қардан; 4. интиқол додан; 5. кӯчидан; 6. кандан; 7. қашидан (-и пӯшок); 8. az кор \ вазифа озод қардан [15, 510; 6, 677-678]; **render** 1. додан, пардоҳт қардан; 2. тақдир қардан (кӯмак); 3. гардондан, соҳтан; 4. анҷом додан (-и нақш); 5. таслим қардан, сарфи назар қардан, voguzor қардан; 6. тарҷума қардан; 7. андова қардан; 8. бозгардонидан; 9. тасвир қардан [6, 678].

Аз таҳлил ва қиёси феълҳои соҳтаи пешванддор чунин ҳулоса бармеояд, ки дар ҳар ду забон накши ин ғурӯҳи унсурҳои феълсоз дар ташаккули калимаҳои амалу ҳолатро ифодакунанда назаррас буда, ба туфайли онҳо таркиби лугавии ҳар ду забони муқоисашаванда бой шудааст.

Баррасии ин масъала нишон дод, ки дар забонҳои тоҷикиву англisisи феълҳои соҳта аз ҷиҳати доираи маънӣ ягона набуда, аз як то нуҳ маъноро ифода мекардаанд.

Аз муқоиса равшан шуд, ки имкони васлгардии чунин пешвандҳо дар забони англisisи дар қиёс бо тоҷикӣ фароҳтар буда, онҳо на танҳо ба феълҳо, балки ба исмҳо низ ҳамроҳ гардида, калимаҳои нави ифодакунандаи амалу ҳолат соҳтаанд.

ПАЙНАВИШТ:

- Грамматикии забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. Фонетика ва морфология \ Муҳаррири масъул Ш. Рустамов, F. Ҷӯраев. -Душанбе: Дониш, 1985. -355 с.
- Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. Лексикология, фонетика, морфология. Китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олий. -Душанбе: Маориф, 1982. - 462 с.
- Иомдин Б.Л. Многозначные слова в контексте и вне контекста // Вопросы языкознания. -Москва: Наука, 2014. - № 4. -С. 87-103.
- Караҷук П.М. Словообразование английского языка. -Москва: Высшая школа, 1977.- 302 с.
- Касеми М. Глагольная лексика в памятниках раннего периода новоперсидского (таджикского) языка: автореф. дисс. канд. филол. наук. -Душанбе, 2000. -25 с.

6. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ – тоҷикӣ. Нашири тақмилишудаи сеюм. –Душанбе: Эр-граф, 2011.- 1015 с.
7. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди I.Лӯғатшиносӣ. –Душанбе: Деваштич, 2007. -254 с.
8. Растворгueva В.С., Каримова А.А. Система таджикского глагола. - Москва: Наука, 1964. -288 с.
9. Растворгueva В. С., Молчанова Е. К. Среднеперсидский язык // Основы иранского языкоznания. Среднеиранские языки. -Москва: Наука, 1981. -С. 6-145.
10. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна. - Душанбе, 2001. - 310 с.
11. Саиди Б.Ф. Глагольная лексика в «Таърих Бейхаки»: автореф. дисс. канд. филол. наук. -Душанбе, 2009. -23 с.
12. Сиёев Б. Очерк оид ба таърихи феъли забони адабии тоҷик.- Душанбе, 1968. -164 с.
13. Усмонов Р. А.Глагольная лексика в «Маснавии маънави» Джалолуддина Руми: автореф. дисс. канд. филол. наук. -Худжанд, 2003. -24 с.
14. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилҳои 1-2. Душанбе, 2008.Ч.1-951с. Ч.2-949 с.
15. Ҷамшедов П., Розӣ Р. (Шарипов). Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ бо роҳномои вожагони тоҷикӣ. Чопи аввал. –Душанбе: Пайванд, 2005. - 681 с.

REFERENCES:

1. Grammar of the modern Tajik literary language. Volume 1. Phonetics and morphology\Responsible editor Sh. Rustamov, G. Juraev. Dushanbe: Donish, 1985. -355 p.
2. Tajik modern literary language. Part 1. Lexicology, phonetics, morphology. Textbook for philology faculties of higher education. - Dushanbe: Donish, 1982.- 462 p.
3. Iomdin B.L. Polysemantic words in context and out of context \\\ Issues of linguistics. - Moscow: Nauka, 2014, No. 4. -P. 87-103.
4. Karashchuk P.M. Wordformation of English language. – Moscow: Higher School. 1977.- 302p.
5. Kasemi M. Verbal vocabulary in the works of the early period of the New Persian (Tajik) language. Abstract from dissertation. - Dushanbe, 2000. -25 p.
6. Mammadnazarov A. English-Tajik dictionary. The 3rd revised edition. - Dushanbe: Graf, 2011.- 1015 p.
7. Majidov Kh. Tajik modern literary language. Volume 1. Dictionary. - Dushanbe: Devashtich, 2007. -254 p.
8. Rastorgueva V.S., Karimova A.A. Tajik verb system. - Moscow: Nauka, 1964. -288p.
9. Rastorguyeva V.S., Molchanova E.K. Middle Persian language // Fundamentals of Iranian Linguistics. Middle Iranian languages. -Moscow: Nauka, 1981. -P. 6-145.
10. Saymiddinov D. Vocabulary of Middle Persian language. Dushanbe, 2001. -310 p.
11. Saidi B.F. Verbal lexicon in "Tarikh Beykhaki". Abstract from dissertation. -Dushanbe, 2009. -23p.
12. Siyoev B. Essay on the current history of the Tajik literary language. - Dushanbe, 1968. -164 p.
13. Usmonov R. A. Verbal vocabulary in "Masnaviya manavi" of Jaloluddin Rumi. Abstract from dissertation. -Khujand, 2003. -24p.
14. Explanatory dictionary of the Tajik language. Volumes 1-2. Dushanbe, 2008. V.1-951p. V. 2-949 p.
15. Jamshedov P., Rozi R. (Sharipov). English-Tajik dictionary with examples. First edition. Dushanbe: Paivand, 2005. - 681 p.

УДК: 811.111+811.21/22

DOI 10.24412/2413-2004-2023-1-111-117

**К ВОПРОСУ О НЕКОТОРЫХ
ОСОБЕННОСТИХ УКАЗАТЕЛЬНЫХ
МЕСТОИМЕНИЙ В АНГЛИЙСКОМ
И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ**

**РОЧЕЙ БА БАЪЗЕ
ХУСУСИЯТҲОИ ҶОНИШИНҲОИ
ИШОРАТӢ ДАР ЗАБОНҲОИ
АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ**

**TO THE ISSUE CONCERNED
WITH CERTAIN FEATURES OF
DEMONSTRATIVE PRONOUNS IN
ENGLISH AND TAJIK**

*Сангинова Шахноза Абдурашидовна, канд. филол.
наук, доцент общеобразовательной кафедры
иностранных языков ГОУ «ХГУ имени академика Б.
Гафурова» (Худжанд, Таджикистан)*

*Сангинова Шахноза Абдурашидовна, н.и.филол.,
дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои
хориҷии МДТ “ДДХ ба номи академик Бобоҷон
Гафуров” (Хӯҷанд, Тоҷикистон)*

*Sanginova Shahnoza Abdurashidovna, candidate of
philological sciences, Associate Professor of the all-
university department of the foreign languages under the
SEI “KhSU” named after academician Bobojon
Gafurov (Khujand, Tajikistan)*

E-MAIL: shakhnoza.sanginova.82@mail.ru

Рассматриваются некоторые особенности указательных местоимений в таджикском и английском языках. Отмечается, что в них широко используются указательные местоимения. Указательные местоимения становились объектом изучения в обоих языках, но в сопоставительном плане они до сих пор относятся к категории дискуссионных и недостаточно изученных вопросов. В связи с этим предпринята попытка выяснить некоторые вопросы, касающиеся указательных местоимений в сопоставляемых языках. Приводятся определения ученых, касающиеся местоимений, в частности указательных. Отмечается, что изоморфные свойства указательных местоимений в английском и таджикском языках проявляются в том, что они используются для указания отдаленных/неотдаленных предметов, заменяют существительное во избежание повтора. В таджикском языке указательные местоимения, как правило, относят к признаковым местоимениям или называют их местоименными прилагательными, а в английском языке указательные местоимения могут употребляться и как субстантивные, и как адъективные, что можно отнести к различиям между системой указательных местоимений английского и таджикского языков.

Ключевые слова: таджикский язык, английский язык, указательные местоимения, дейксис, субстантивные местоимения, адъективные местоимения, грамматическая связность

Баъзе хусусиятҳои ҷонишинҳои ишоратӣ дар забони тоҷикӣ ва англисӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Зикр шудааст, ки ҷонишинҳои ишоратӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ васеъ истифода мешаванд. Дар ҳар ду забон ҷонишинҳои ишоратӣ объекти таҳқиқӣ қарор гирифтаанд, вале ба таври муқоисавӣ онҳо ҳанӯз ҳам аз масъалаҳои баҳсталаб буда, ба қадри коғӣ омӯхта нашуудаанд. Вобаста ба ин, кӯшиши ба ҳарҷ дода мешавад, ки баъзе масъалаҳои марбут ба ҷонишинҳои ишоратӣ дар ҳар ду забон аниқ карда шавад. Таърифи ба ҷонишинҳо, аз ҷумла ба ҷонишинҳои ишоратӣ пешниҳод кардаи олимон оварда шудааст. Қайд карда мешавад, ки ҳосиятҳои изоморфизи ҷонишинҳои ишоратӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар он зоҳир мегардад, ки онҳо барои нишон додани объектҳои дур/наздик, иваз кардани исм барои пешгириз аз тақрор истифода мешаванд. Дар забони тоҷикӣ ҷонишинҳои ишоратӣ, ҷун қоида, ҳамчун ҷонишинҳои аломатӣ ё ҷонишинҳои сифатӣ номида мешаванд ва дар забони англисӣ бошад, ҷонишинҳои ишоратӣ ҳам ба сифати субстантивӣ ва ҳам ба сифати адъективӣ

истифода мешаванд, ки онро метавон ба фарқияти байни низоми ҷониишнҳои ишоратӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ нисбат дод.

Калидвожаҳо: забони тоҷикӣ, забони англисӣ, ҷониишнҳои ишоратӣ, дейксис, ҷониишнҳои субстантивӣ, ҷониишнҳои адъективӣ, алоқаи грамматикий

The article under consideration dwells on certain features of demonstrative pronouns in Tajik and English. It is noted that demonstrative pronouns are widely used in English and Tajik. In both languages, demonstrative pronouns became the object of study, but in comparative terms they are still among the debatable and insufficiently studied issues. In this regard, the given article attempts to clarify some issues regarding demonstrative pronouns in both languages. First of all, the author of the article adduces the definition of scientists about the pronoun, namely demonstrative ones. It is underscored that the isomorphic properties of demonstrative pronouns in English and Tajik are manifested in the fact that they are used to indicate distant / not distant objects and replace a noun in order to avoid repetition. As a rule, demonstrative pronouns are referred to as indicative pronouns or are called pronominal adjectives, in Tajik, and the formers in question can be used both as substantive and adjective in English, which can be attributed to the differences between the system of demonstrative pronouns in English and Tajik.

Key-words *Tajik, English, demonstrative pronouns, deixis, substantive pronouns, adjective pronouns, grammatical connection*

Общеизвестно, что местоимения обладают предельно обобщенным значением: они указывают на предметы, существа, отвлеченные понятия, не называя их. Это в первую очередь обобщенная часть речи, актуализирующаяся в контексте, в ситуации, но лишенная реального предметного содержания в отвлечении от конкретной ситуации [8, с. 40].

Языковеды И.П. Иванова, В.В. Бурлакова, П.П. Почепцов, осуществляя характеристику местоимения, используют термин «указание» в двух направлениях: в широком значении, когда термин обозначает категориальное значение всего класса местоимений, и в узком значении, с целью обозначения семантики одного из подключенных местоимений, т.е. указательных. Наряду с этим, для характеристики категориального значения местоимений, употребляются также термины дейксис, или дейктический [2, с.92].

Следовательно, «главное значение местоимений – это указание на тот или иной предмет. Местоимения участвуют в номинации напрямую, указывая на уже названный ранее объект, но они не передают какую-либо новую содержательную информацию. Именно это общее дейктическое значение представляет собой основание для объединения разнородных морфологических и синтаксических свойств разрядов в единую часть речи» [8, с. 46].

В таджикском языке местоимения привлекали многих авторов, и данной проблеме посвящены специальные исследования. Наиболее важными из них являются перечисленные ниже работы: «Местоимения в современном таджикском языке» М.Н. Наханговой, «Функция местоименных суффиксов в современном таджикском языке» А.Л. Бухори-заде, «Функционирование указательных местоимений в современном таджикском литературном языке» А.Г. Мулкиджаняна, «Таърихи ҷониишнҳои забони тоҷикӣ» Б. Сиёёва, «Личные местоимения в персидском языке (в историческом аспекте)» Д.А. Садыковой.

В сопоставительном плане данной проблематике посвящена диссертационная работа П.Т. Авлиёевой, в которой исследованы личные, притяжательные и указательные местоимения в английском и таджикском языках [1].

В связи с тем, что в последние годы наблюдается огромный интерес к сопоставительно-типологическому изучению различных видов местоимений таджикского, английского и русского языков, в данной статье рассматриваются некоторые особенности указательных местоимений в таджикском и английском языках.

Как известно, указательные местоимения считаются одним из подклассов этой части речи и отличаются от других местоимений лексическим смыслом, словообразующими формами и синтаксическими функциями. Л.В. Татаринова отмечает: «Наряду с этим синтетическим значением указания на объекты, находящиеся в разных точках пространства, их вид, качество или количество, указательные местоимения состоят из дейктических частиц, передающих определенную информацию» [9, с. 5].

Местоимения по виду смыслов и по их частому употреблению делятся на субстантивные (Noun-Pronouns) и адъективные (Adjective-Pronouns), и, наряду с этим, лишь немногие местоимения относятся только к одной из указанных двух групп, а подавляющая часть местоимений, в зависимости от их употребления, относятся то к одной группе, то к другой [4; 7]. Исходя из этого, «указательные местоимения *this*, *that* и *the same* могут употребляться и как субстантивные, и как адъективные» [4, с.108].

Отличительным признаком указательных местоимений в английском языке считается то, что они имеют категорию числа: *this-these, that-those* [3; 4; 5; 7].

Для указательных местоимений в английском языке также характерны местоименные словосочетания. Следовательно, в сочетании с *other* местоимение *that* образует отдельный вид и указательное местоимение является зависимой составной частью.

Необходимо подчеркнуть, что «в словосочетаниях с указательным местоимением *those (those of us)* указательное местоимение параллельно является коррелятивным словом (*those – who*)» [4, с.111].

Необходимым аспектом, касающимся свойств всех частей речи, в том числе и местоимений, является их функционирование в качестве члена предложения.

Следует также отметить, что, как пишет Л.С. Бархударов, указательные местоимения *these* и *those* - «единственные два слова в английском языке, которые, выступая в функции определения, согласуются в числе с определяемым словом.

Cp.: *this book - these books, that book - those books*” [4, с.109].

В теоретической грамматике английского языка упоминается, что указательные местоимения соответствуют по значению артиклам. Исходя из этого, в отличие от других видов местоимений, которые имеют вероятность выражать одушевленность/неодушевленность, данное свойство указательным местоимениям не присуще, так как данные местоимения сходны по значению с определенным артиклем, а артикли, как известно, не связаны со значениями одушевленности/неодушевленности [4, с. 81].

Необходимо также отметить и различные нюансы в употреблении указательных местоимений. *This* в сочетании с существительным *Motherland* и *government* указывает на родину, где говорящий находится в данный момент, и на государство. Сочетание *this Motherland* в устах носителей языка обозначает “*our Motherland.*” Например:

Who is running this state? This state is going to the dogs [3, p. 9].

That (Those) употребляется как средство синтаксической субSTITУции, замещая ранее упомянутый предмет; за *that* следует оборот *of*. Например:

Her sleep was like that of a child. The mountains of Switzerland are much higher than those of my country [3, p.83].

Ключевым пунктом, касающимся строевых свойств местоимений, в том числе указательных, является то, что «в предложении местоимения употребляются или в функции существительных, или прилагательных... Смысл местоимения зависит от того, какое место оно занимает в предложении. В частности, если указательное местоимение *this* занимает первое место в предложении, оно имеет следующее значение: *This is a note book.* – *Ин дафтар аст.* Если оно используется как прилагательное, т.е. как определение к существительному, то переводится на таджикский язык как *ҳамин, ҳамон.* *This note book is new.* – *Ҳамин дафтари нав аст.*

По месту, занимаемому местоимением в предложении, можно установить:

- 1) в каком значении употребляется данное местоимение;
- 2) какими частями речи являются слова, грамматически связанные с данным местоимением [7, с. 52].

Исследование местоимений в плане их категориального смысла показывает, что они отличаются от всех знаменательных частей речи, главной функцией которых является номинативная функция. Иными словами, местоимения не выполняют номинативной функции, а указывают на объекты, виды, количество, а также на различные обстоятельственные отношения.

Как известно, местоименные слова по характеру выполняемых функций можно подразделить на следующие разряды: личные, возвратные, притяжательные, указательные, вопросительно-относительные, определительные, отрицательные, неопределенные.

Исходя из изложенного, указательные местоимения выполняют в речи следующие функции:

- а) непосредственно указывают на предмет;
- б) замещают названное прежде слово;
- в) обеспечивают грамматическую связность текста, соединяя последующее с предыдущим.

Следует отметить, что в сложных предложениях указательные местоимения (как и определительные) используются для связи главного и придаточного предложений. Например:

This is a bus that goes to your city.

На базе исследования характеристики указательных местоимений, их значений, морфологических признаков и синтаксических свойств можно предположить, что семантика указательных местоимений обладает специфичностью, а их смыслу присуща многослойность.

Сравнительный анализ указательных местоимений сопоставляемых языков позволяет говорить об их некоторых общих и сходных особенностях:

- 1) местоимение является словом, которое даётся и в толковых, и в двуязычных словарях, однако единицы *-ам, -ат, -аи, -амон, -ямон, -яшон* не приведены ни в одном словаре таджикского языка;
- 2) местоимение выполняет синтаксическую функцию члена предложения, а эти единицы не могут быть членами предложения;
- 3) в потоке речи местоимение может принимать логическое ударение, а на такие единицы ударение не падает;
- 4) местоимение обладает цельнооформленностью, и поэтому оно пишется отдельно, а единицы *-ам, -ат, -аи, -амон, -ямон, -яшон* всегда пишутся слитно с другими словами.

Указательные местоимения как один из разрядов местоимений в английском и таджикском языках могут функционировать следующим образом:

- в английском языке указательное местоимение *this (these)*, как известно, употребляется в отношении неотдаленных лиц и предметов, что аналогично таджикскому *-ин, -ҳамин;*
- в английском языке указательное местоимение *that (those)* употребляется в

отношении отдаленных или уже известных лиц и предметов, а его эквивалентом в таджикском является *-он*, *-ҳамон*.

Проблема частноречной принадлежности местоимений неоднократно становилась объектом споров ученых, но, несмотря на это, в грамматических изданиях по сопоставляемым языкам и в учебниках местоимение представлено как одна из немаловажных частей речи.

В современных исследовательских работах указательные местоимения рассматриваются в различных ракурсах и аспектах.

Принимая во внимание отличительные свойства местоимений, исследователи употребляют термин «указание» в двух отношениях: в широком значении (обозначает категориальное значение всего класса местоимений) и в узком значении (с целью обозначения семантики одного из подклассов местоимений – указательных).

Как было отмечено выше, указательные местоимения в английском языке по значению подразделяются на два типа:

1) субстантивные: *I see a door. It is open. – Ман дарро мебинам. Он кушода аст.*

2) адъективные: *I see a large building. This building is new. – Ман бинои қалонро мебинам. Ин бино нав аст.* В зависимости от широты их употребления они могут замещать как существительное, так и прилагательное.

Рассмотрение указательных местоимений в английском и таджикском языках дает возможность обнаружить общие черты и различия между грамматическими особенностями указательных местоимений в сопоставляемых языках. Прежде всего можно говорить о наличии указательных местоимений как одного из разрядов местоимений в английском и таджикском языках. Сходство этих местоимений в сопоставляемых языках выражается также в том, что они используются для неотдаленных – отдаленных предметов, замещая существительное во избежание повтора, что характерно для категории числа. Различие между порядком указательных местоимений в английском и таджикском языках заключается в том, что в таджикском языке указательные местоимения, как правило, относят к признаковым местоимениям, или называют местоименными прилагательными, а в английском языке указательные местоимения могут употребляться и как субстантивные, и как адъективные.

Необходимо подчеркнуть, что указательные местоимения *this* и *these* употребляются в случаях, когда речь идет об одушевленных и неодушевленных предметах, которые расположены рядом с тем, кто говорит, когда ситуация происходит в настоящем или в будущем времени, и в тех случаях, когда одно и то же повторяется и необходимо избежать повтора. Ключевым различием в употреблении этих местоимений считается то, что их используют при знакомстве или представлении в телефонном разговоре. Например: *Hello! Who is that?*

Местоимения *that* и *those* употребляются в случаях, когда речь идет об одушевленных и неодушевленных предметах, расположенных в отдаленности от того, кто говорит, а также, когда речь идет о ситуации, которая имела место в прошлом. Следует отметить, что данные местоимения также употребляются в случаях, когда ссылаются на какую-либо информацию, которая ранее упоминалась, и возникает необходимость в том, чтобы избежать повтора. Указательное местоимение *the same* всегда употребляется с определенным артиклем, местоимение *such* синонимично сочетаниям *of this kind* или *this kind of* и может предшествовать существительному с неопределенным артиклем. Если существительное стоит в единственном числе, то с указательным местоимением *such* используется неопределенный артикль. В некоторых случаях, когда существительное стоит во множественном числе, после местоимения *such* артикль не используется.

Например: *It is such a beautiful day. I don't understand such people.*

В таджикском языке указательные местоимения *ин* (*инҳо*), *ҳамин* (*ҳамонҳо*) употребляются в случаях, когда нужно выбрать один предмет из нескольких. Данные местоимения используются при указании на выбранный предмет и при ответе на вопрос *кадом?* (*кадомҳо?*). При ответе на вопрос «что это?» можно использовать только одну форму - местоимение «ин», которое не согласуется с существительным ни в роде, ни в числе. Конструкция с местоимением *ин* представляет собой законченное предложение. Местоимение *он* (*ҳамон*) употребляется, если указывается на предметы, находящиеся на определенном расстоянии от говорящего. Следовательно, между словами *ин-он* (*ҳамин-ҳамон*) существует различие, т.е. указание на близкое - далекое соответственно. Местоимение *чун* является устаревшим и употребляется в поэтических произведениях возвышенного характера. Местоимения *ҳамин гуна* и *ҳамон гуна* по значению являются синонимичными и различаются стилистически. Местоимение *ҳамин қадар*, как правило, выполняет ту же синтаксическую функцию, т.е. подлежащего или дополнения, что и существительное, с которым оно употребляется [10, с.78].

Следует отметить, что в предложении указательные местоимения могут выполнять функцию и подлежащего, и дополнения, и определения, а также быть частью составного именного сказуемого. В сложных предложениях указательные местоимения (как и определительные) используются для связи главного и придаточного предложений.

Указательные местоимения занимают в языке определенное место, и можно говорить о семантической специфичности и обобщенности их значения. Наряду с общими выводами, значение указания на предметы, находящиеся в разных уровнях пространства, а также на их качество или количество, указательные местоимения могут передавать конкретную информацию.

Исходя из этого, в речи указательные местоимения указывают на предмет и замещают названное прежде слово, обеспечивают грамматическую связность текста, соединяя последующее с предыдущим.

В целом при исследовании местоимений, и в частности указательных, ученые отмечают, что они являются одной из самых устойчивых частей речи, в которой не происходит стремительных изменений лексического набора слов и редко прослеживаются семантические сдвиги. Кроме того, для них характерна достаточная закрытость системы, но при этом наблюдается переход отдельных частей речи в класс местоимений [6, с. 54].

Суммируя изложенное выше, необходимо отметить, что указательные местоимения в английском и таджикском языках дают возможность выявить изоморфные и алломорфные свойства сопоставляемых языков. Прежде всего можно говорить о наличии указательных местоимений как одного из разрядов местоимений в английском и таджикском языках. Изоморфные свойства указательных местоимений в английском и таджикском языках проявляются также в том, что они используются для указания отдаленных/неотдаленных предметов, заменяют существительное во избежание повтора, для них характерна категория числа. Различие между системой указательных местоимений английского и таджикского языков заключается в том, что в таджикском языке указательные местоимения, как правило, относят к признаковым местоимениям, или называют местоименными прилагательными, а в английском языке указательные местоимения могут употребляться и как субстантивные, и как адъективные. В таджикском языке указательные местоимения имеют окончания *-ам*, *-ат*, *-аи*, *-амон*, *-атон*, *-аишон*, что не является признаком указательных местоимений в английском языке.

Список использованной литературы:

1. Авлиёева, П.Т. Сопоставительно-типологическое исследование личных, притяжательных и указательных местоимений в английском и таджикском языках: диссертация канд. филол. наук / П.Т. Авлиёева. - Душанбе, 2021. – 157 с.
2. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – Москва: Едиториал УРСС, 2004.
3. Барабаш, Т.А. Грамматика английского языка / Т.А. Барабаш. - Москва: Высшая школа, 1983. – 240 с.
4. Бархударов, Л.С., Штeling D.A. Грамматика английского языка / Л.С. Бархударов, Д.А. Штeling. – Москва: Высшая школа, 1973. – 422 с.
5. Беляева, М. А. Грамматика английского языка. Издание 5-е / М. А. Беляева. – Москва: Высшая школа, 1971. – 324 с.
6. Бердник, О.В. Интерактивность указательных местоимений в языках разных систем в синхронном и диахронном освещении: автореф. канд. филол. наук / О.В. Бердник. – Ростов-на-Дону, 2009.
7. Берман, И.М. Краткая практическая грамматика английского языка / И.М. Берман. – Москва: Международные отношения, 1965. – 296 с.
8. Иванова, И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. – Москва: Высшая школа, 1981. – 285 с.
9. Татаринова, Л.В. Референциальные особенности английских указательных местоимений в когнитивном аспекте: автореф. дисс. канд. филол. наук / Л.В. Татаринова. – Иркутск, 1999.
10. Усмонов, К. Сопоставительная грамматика английского и таджикского языков (на тадж. языке) / К. Усмонов. – Худжанд, 2017. – 372 с.

REFERENCES:

1. Avlieva P.T. Comparative-typological study of personal, possessive and demonstrative pronouns in English and Tajik. Dissertation of cand. philol. sciences. - Dushanbe, 2021. -157p.
2. Akhmanova O.S. Dictionary of linguistic terms. – M.: Editorial URSS, 2004.
3. Barabash T.A. English grammar. - M.: Higher school, 1983. - 240p.
4. Barkhudarov L.S., Shteling D.A. English grammar. - M.: Higher school, 1973. - 422 p.
5. Belyaeva M. A. Grammar of the English language. Edition 5th. - M.: Higher School, 1971. - 324 p.
6. Berdnik O.V. Interactivity of demonstrative pronouns in languages of different systems in synchronous and diachronic coverage // Abstract of the thesis. cand. philol. sciences. - Rostov-on-Don, 2009.
7. Berman I.M. Brief practical grammar of the English language. - M.: "International Relations", 1965. - 296p.
8. Ivanova I.P., Burlakova V.V., Pocheptsov G.G. Theoretical grammar of modern English. - M.: Higher School, 1981.-285p.
9. Tatarinova L.V. Referential features of English demonstrative pronouns in the cognitive aspect // Abstract of the thesis. diss. cand. philol. Sciences. - Irkutsk, 1999.
10. Usmonov K. Comparative grammar of English and Tajik languages (in Tajik language). Khujand, 2017. - 372p.

УДК: 811.111+811.21/22

DOI 10.24412/2413-2004-2023-1-118-128

**К ВОПРОСУ О ПРОИЗВОДНЫХ
КАУЗАТИВНЫХ ГЛАГОЛАХ В
АНГЛИЙСКОМ И
ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ**

**ОИД БА ФЕЪЛҲОИ СОХТАИ
САБАӢ ДАР ЗАБОНҲОИ
ТОЧИҚӢ ВА АНГЛИСӢ**

**TO THE ISSUE
CONCERNED WITH
DERIVATIVE CAUSATIVE
VERBS IN ENGLISH
AND TAJIK**

**Хомидова Мунира Нумоновна, канд. филол. наук,
доцент кафедры перевода и грамматики
английского языка факультета иностранных
языков ГОУ «ХГ имени академика Бободжона
Гафурова» (Худжанд, Таджикистан)**

**Хомидова Мунира Нумоновна,
н.и.филол., доценти кафедраи тарҷума ва
грамматикии забони англисии факултети забонҳои
хориҷии МДТ “Донишгоҳи давлатии Ҳӯҷанд ба номи
академик Бобоҷон Гафуров” (Ҳӯҷанд, Тоҷикистон)**

**Homidova Munira Numonovna, candidate of
philological sciences, Associate Professor of the
department of translation and grammar of the English
language of the faculty of foreign languages under SEI
“KhSU” named after academician Bobojon Gafurov
(Khujand, Tajikistan) E-MAIL: munira.homidova@bk.ru**

Рассматриваются производные каузативные глаголы в английском и таджикском языках. Приводятся определения ученых, касающиеся терминов “каузация”, “каузатив”, “каузативность”. Отмечается, что категория каузативности в обоих языках характеризуется как межсугорневая категория. Расхождения обнаруживаются на уровне выражения каузативности. В английском языке доминирующими уровнями являются синтаксический и лексический, а в таджикском языке – морфологический. Производные каузативные глаголы образуются с помощью аффиксации, чередования букв, супплетивности и нулевой морфемы. Название производных каузативных глаголов обосновывается тем, что в них присутствует выраженная морфемная структура и каузативные аффиксы, которые присоединяются к основе (в английском языке -ify, -ise, -en, Ø, en-, dis- и другие, в таджикском языке -он/-ён). На морфологическом уровне каузативность может выражаться посредством словообразовательных морфем, выполняющих роль маркера каузативности.

Ключевые слова: производные каузативные глаголы, морфологический способ выражения, лексический способ выражения, аффиксальная морфема, словообразовательная морфема, формообразовательная морфема, аффиксация, чередование букв, супплетивность, нулевая аффиксация

Феълҳои соҳтаи сабабӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ баррасӣ шудааст. Таърифҳои дар бораи истилоҳи “каузация”, “каузатив”, “каузативият”, ки олимон пешниҳод кардаанд, зикр шудааст. Қайд карда мешавад, ки категорияи сабаб дар ҳар ду забон ҳамчун категорияи байнисатҳӣ тавсиф мешавад. Фарқият байни ду забон дар сатҳи ифодаи каузативият пайдо мешаванд. Дар забони англисӣ сатҳи синтаксисӣ ва лугавӣ ва дар забони тоҷикӣ сатҳи морфологӣ бартарӣ дорад. Феълҳои соҳтаи сабабӣ бо ёрии аффикс, ивазашавии ҳарф, ивазашавии калима ва морфемаи сифрӣ соҳта мешаванд. Асоси номи феълҳои соҳтаи сабабӣ бо он асоснок карда мешавад, ки онҳо дорои соҳтори морфемавӣ ва аффиксҳои сабабӣ мебошанд, ки ба решави калима ҳамроҳ мешаванд (дар забони англисӣ -ify, -ise, -en, Ø, en-, dis- ва гайраҳо, дар забони тоҷикӣ -он/-ён). Дар сатҳи

морфологӣ сабабият метавонад тавассути морфемаҳои калимасоз, ки нақши аломати сабабиятро иҷро мекунанд, ифода гардад.

Калидвожсаҳо: *феъли соҳтаи сабабӣ, тарзҳои ифодаи морфологӣ, тарзҳои ифодаи лугавӣ, морфемаи аффиксоз, морфемаи калимасоз, морфемаи шаклсоз, ивазашавии ҳарф, супплетивизм, аффиксатсияи сифрӣ*

The article dwells on derivative causative verbs in English and Tajik languages. The author of the article adduces definitions of scientists concerned with the terms “causation”, “causative”, “causativeness”. It is noted that the category of causation in both languages is characterized as an interlevel category. In the article, discrepancies are found at the level of expression of causation. In English, the dominant levels are syntactic and lexical, and in Tajik, morphological. Derived causative verbs are formed with the help of affixation, alternation of letters, suppletiveness and zero morpheme. The name of derivative causative verbs is justified by the fact that they have a pronounced morphemic structure and causative affixes that are attached to the stem (in English -ify, -ise, -en, Ø, en-, dis- and others, in Tajik -on /-yon). At the morphological level, causation can be expressed through word-formation morphemes that act as a marker of causation.

Keywords: *causative derivative verb, morphological mode of expression, lexical mode of expression, affixal morpheme, derivational morpheme, formative morpheme, affixation, letter alternation, suppletiveness, zero affixation*

Сравнительное исследование языковых средств, участвующих в образовании каузативных глаголов, на наш взгляд, относится к актуальным вопросам в теории каузативности.

Каузативы были и остаются объектом исследования в многочисленных работах на материале разных языков – русского, английского, немецкого, испанского, французского и др. (см. работы Н.Д. Арутюновой [2], В.В. Богданова [3], В.К. Гречко [4], С.Д. Кацнельсона [5], В.П. Недялкова и Г.Г. Сильницкого [9], А.М. Аматова [1] и др. [8; 10; 15; 16; 17]).

Однако в таджикском языкознании общие вопросы каузатива, в частности морфологического каузатива, не затрагиваются вообще, кроме того, их изучение в сопоставительном плане с английском языком на сегодня остается одной из актуальных проблем лингвистики.

Каузативные глаголы в разноструктурных языках обладают смысловой емкостью и, вследствие этого, высокой частотой употребления. Выступая в позиции предиката, они обозначают каузацию объекта, происходящую под воздействием причины, названной в субъекте.

Е.Е. Корди предлагает следующее определение: «Каузация», «каузатив», «каузативность» обладают широким кругом употребления. Термином "каузация" обозначается причинно-следственная связь между двумя ситуациями (одна ситуация порождает другую)» [6, с.21].

С точки зрения В.П. Недялкова и Г.Г. Сильницкого, непосредственными составляющими каузативной ситуации являются по меньшей мере две микроситуации, связанные отношением каузации или причинения [9, с.6].

Традиционно под термином «каузация» подразумевается обобщённое абстрагированное значение, включающее комплекс конкретизированных побудительных значений, которые рассматриваются как грамматические значения категории каузативности.

Термин «каузатив» («каузативный глагол») появился в научных исследованиях более столетия назад, и ряд ученых рассматривал его как исторически производный, а каузативность - как глагольную категорию, которая имеет морфологический (суффиксальный) способ выражения (А.Мейе, К. Бругман и Б. Дельбрюк). Известно, что

категория каузативности свойственна всем языкам мира и способы и средства ее выражения в системе глагола разные.

В грамматике английского языка термин «каузатив» связан с наличием глаголов *make*, *let*, *have*, *get* и т.д., и в действительности конструкции с подобными глаголами являются одним из способов выражения каузации.

В таджикском языке глаголы распределяются по подгруппам с точки зрения валентности, переходности и каузативности.

Под валентностью понимается способность глагола вступать в предложении в синтаксические и семантические связи с элементами обязательного окружения – с подлежащим, прямым дополнением, некоторыми видами косвенных дополнений и обстоятельств [14, с.32].

Таджикский каузатив – это глагол, произведенный от основы настоящего времени знаменательных глаголов при помощи специального суффикса *-он/ён*. Например:

глагол	харидан 'купить' расидан 'достигать' фиристодан 'посылать' гӯтидан 'тонуть' шустан 'мыть'
основа настоящего времени	хар- рас- фирист- гӯт- шӯ-/шӯй-
прибавление суффикса <i>-он/ён</i>	харондан 'заставить купить' расонидан 'доставить что-л. кому-л.' фиристонидан 'поручить отправку', 'посылать' гӯтонидан 'тонить' шӯёнидан 'заставить мыть'

Категория каузативности в разноструктурных языках характеризуется как межуровневая категория. В английском языке превалирующими представляются лексический и синтаксический уровни, а в таджикском языке - морфологический.

В английском языке каузативная категория выражается глаголом или словообразовательными суффиксами. Эти суффиксы могут быть либо специально каузативными, либо глаголообразующими.

В большинстве случаев, когда исходный глагол является переходным, валентность глагола остается без изменения. Это значит, что таджикские каузативные глаголы, как правило, двух- и более валентны, поскольку каузативы всегда предполагают переходность глагола.

А.И. Рейдель считает каузативность семантико-синтаксической категорией, которая выражается синтаксическими, морфологическими и лексическими средствами [11, с. 63].

В английском языке в качестве лексического способа выражения значения каузации служат слова, а также словообразовательные аффиксальные морфемы. По своей структуре слова, выражающие каузативность, могут быть непроизводными (*set*, *lay*, *fell*, *raise*) и производными (*soften*, *lighten*, *quieten*, *sadden*) [13, с.27].

Поддерживая мысль М.Г. Сымулова по поводу разграничения каузативности в структурном плане на производную и непроизводную, мы предполагаем, что и в таджикском языке можно обнаружить подобное явление.

В связи с многочисленными интерпретациями категории каузативности и различными способами её выражения в обоих языках, в данной статье рассматривается лишь один из способов образования каузативов в английском и таджикском языках – на морфологическом уровне – и выявляются сходство и различие между сопоставляемыми языками.

В «Грамматике современного персидского литературного языка» (2001) Ю.А. Рубинчик пишет, что каузативные глаголы занимают важное место среди производных глаголов и образуются от глаголов основы настоящего времени посредством каузального суффикса *-он* и основообразующих суффиксов *-ид* или *-д* [12, с.300].

Опираясь на процитированное определение каузативных глаголов Ю.А. Рубинчика, целесообразно считать, что в таджикском языке выражение каузативности на лексическом уровне играет второстепенную роль, так как таджикский язык в основном опирается на морфологические средства. Несмотря на это, было выявлено несколько глаголов с суффиксиальной морфемой *-он*, которые выражают значение каузации.

Если эти форманты являются словообразовательными морфемами, тогда данная категория должна называться лексической, если же они являются формообразующими, то эта категория является морфологической.

В обоих языках можно обнаружить категорию каузативности на лексическом и на морфологическом уровне.

Для выражения каузативности производные слова образуются с применением аффиксальных морфем, которые, с одной стороны, добавляют к основному лексическому значению слова дополнительный оттенок, с другой стороны – каузативное значение. Например: *wide – widen – расширять, расширяться*.

Категория каузативности в таджикском языке выражается специальным аффиксальным способом, а в английском языке – с помощью двух видов словосочетаний: *make go – заставить идти*.

Наблюдения над языковыми фактами свидетельствуют о том, что не только в таджикском, но и в английском языке на морфологическом уровне обнаруживаются аффиксы, которые присоединяются к основе слова и выражают значение каузативности.

Производные каузативные глаголы образуются следующими способами:

1. Аффиксация.
2. Чeredование букв (гласных и согласных) или фонетическое отличие.
3. Супплетивность.
4. Нулевая аффиксация.

1. Аффиксация является одним из наиболее продуктивных способов образования слов и в таджикском, и в английском языках. Известно, что аффиксация в обоих языках представлена двумя способами: префиксацией и суффиксацией. Для выражения каузативного значения используются глагольные формообразующие и глагольные словообразующие аффиксы, присоединяющиеся к основе слова. Глагольные словообразовательные аффиксы служат для создания новых слов, а глагольные формообразующие аффиксы используются для выражения грамматического значения и не теряют лексического значения.

Наиболее распространёнными английскими аффиксами, которые присоединяются к производящей основе (от имени прилагательного или имени существительного) и выражают каузальное значение, являются суффиксы *-ize*, *-ate*, *-fy*, *-en* и префиксы *em-*, *en-*, *dis-*. В таблице 1 приведены примеры, относящиеся к перечисленным аффиксам.

Таблица 1

Производные каузативные глаголы, образованные словообразовательными аффиксами, в английском языке

-ize	<i>modernize</i> <i>popularize</i> <i>Americanize</i> <i>fossilize</i>	<i>сделать систему, методы и т.д. более современными и более пригодными для использования в настоящее время</i> <i>сделать так, чтобы многие люди знали о чем-то и наслаждались этим</i> <i>сделать кого-то/что-то американским по характеру</i> <i>сделать кого-либо/что-либо неподвижным и неспособным изменяться или развиваться</i>
-ate	<i>agitate</i> <i>asphyxiate</i>	<i>заставить кого-либо чувствовать себя сердитым, беспокойным или нервным</i> <i>заставить кого-либо потерять сознание или умереть, лишив его возможности дышать</i>
-fy	<i>purify</i>	<i>сделать кого-либо чистым, удалив зло из его души</i>
-en	<i>soften</i> <i>sadden</i> <i>blacken</i>	<i>сделать кого-либо/что-либо более добрым или дружелюбным и менее суровым или критичным</i> <i>сделать кого-либо грустным</i> <i>очернять чье-либо имя/репутацию/характер, чтобы говорить неприятные вещи, которые создают у людей плохое мнение о ком-либо</i>
<i>em-</i>	<i>embolden</i>	<i>заставить кого-либо почувствовать себя смелее или увереннее</i>
<i>en-</i>	<i>enrich</i> <i>enslave</i>	<i>сделать кого-либо /что-либо богатым или богаче/обогащать</i> <i>сделать кого-либо /что-либо полностью зависимым от чего-либо, чтобы они не могли обойтись без этого/ заставить подчиняться</i>
<i>dis-</i>	<i>discourage</i> <i>discolor</i>	<i>заставить кого-либо чувствовать себя менее уверенно/с энтузиазмом делать что-то</i> <i>изменить цвет чего-либо таким образом, чтобы он выглядел менее привлекательным/обесцвечивать</i>

Таблица 2

Производные каузативные глаголы, образованные словообразовательными префиксами, в таджикском языке

ан-	ангезонидан	заставить кого-то возбуждать или подстрекать
гу-	гузаронидан	заставить кого-то проходить
ку-	кушоёндан	заставить кого-то открывать
на-	нависонидан	заставить кого-то писать
о-	оваронидан	заставить кого-то приносить, привозить
пар-	парваронидан	заставить кого-то воспитывать
бар-	бархезонидан	заставить кого-то вставать,
	бардорондан	поднимать
	баркашонидан	заставить кого-то вытаскивать
	барҳӯронидан	заставить кого-то сталкиваться, встречаться
боз-	бозхоҷонидан	заставить кого-то затрагивать вновь, вызывать снова
	бозгӯёнидан	заставить кого-то повторять
	бозгардонидан	заставить кого-то возвращаться
	бозоваронидан	заставить кого-то возвращаться

	<i>бозмононидан</i>	<i>заставить кого-то отставать, оставаться позади</i>
	<i>боздоронидан</i>	<i>заставить кого-то удерживать, сдерживать</i>
<i>во-</i>	<i>вохӯронидан</i>	<i>заставить кого-то встречаться</i>
<i>дар-</i>	<i>дароваронидан</i>	<i>заставить кого-то вносить, вводить</i>
<i>фаро</i>	<i>фаро гирондан</i>	<i>заставить кого-то охватывать</i>
<i>фир-</i>	<i>фиристонидан</i>	<i>заставить кого-то посыпать</i>
<i>фуруӯ-</i>	<i>фуруӯ баронидан</i>	<i>заставить кого-то глотать</i>
<i>фур-</i>	<i>фуроваронидан</i>	<i>заставить кого-то спускать</i>

В современном таджикском языке для образования производных каузативных глаголов служат формообразовательные префиксы *ме-* и *би-*. Например:

- *мехӯронд* указывает на прошедшее длительное время или повторное действие в прошлом: *To синни дусолагии кӯдак модар ба ў хӯрок меҳӯронд.* (*Мать кормила ребёнка до двухлетнего возраста*).
- *мехӯрондӣ* служит для выражения недействительности действия: *Агар сари вақт ба кӯдак хӯрок меҳӯрондӣ*, *ў нотоб намешуд.* (*Если бы ты накормил ребенка вовремя, он бы не заболел*).
- *мехӯронад* обозначает как настоящее, так и в будущее время: *Модар ҳар рӯз ба кӯдакаш хӯрок меҳӯронад* (*повторяющееся действие в настоящем*). *Пагоҳ модаркалон ба кӯдак хӯрок меҳӯронад* (*обозначает будущее время*). (*Завтра бабушка накормит ребенка*).
- *мехӯрондагист* обозначает настоящее-будущее время предположительного наклонения: *To аз кор омадани модар модаркалон ба кӯдак хӯрок меҳӯрондагист.* (*Вероятно, бабушка накормит ребенка до прихода мамы с работы*).
- *бинишионд* указывает на прошедшее совершенное время или однократное действие в прошлом: .... *rӯze Muқanнаъ занонро бинишионд ба таом ва шароб бар одати xesh* (18, с.138). – *One day Muqanna sat the women together, and as usual had food and wine.* (*Однажды Муканна пригласил женщин есть и пить по своему обычанию, или Однажды Муканна усадил женщин вместе и, как обычно, накормил и напоил их*).

Следует отметить, что каузативный глагол «бинишионд» можно интерпретировать по-разному: в каждом примере он приобретает разные каузальные значения в зависимости от позиции:

1. *Однажды Муканна заставил женщин сесть вместе и, как обычно, накормил и напоил их.*
2. *Однажды Муканна приказал (велел) женщинам сесть вместе и, как обычно, накормил и напоил их.*
3. *Однажды Муканна помог женщинам сесть вместе и, как обычно, накормил и напоил их.*
4. *Однажды Муканна позволил женщинам сесть вместе и, как обычно, накормил и напоил их.*
5. *Однажды Муканна не возражал против того, чтобы женщины сели вместе и, как обычно, накормил и напоил их.*
6. *Однажды Муканна сам непосредственно посадил женщин в вместе и, как обычно, накормил и напоил (каждую женщину Муканна поднимал и сажал вместе и, как обычно, накормил и напоил).*

В английском языке для образования производных каузативных глаголов глагольные формообразующие аффиксы отсутствуют, так как они используются в аналитических формах.

2. В обоих языках обнаруживаются чередования гласных и согласных в структуре слов, т.е. изменения в корне слова, которые также служат для выражения каузативного значения. Они называются внутренней флексией (*sit-sat, take-took, feed-fed, шустан-шүёнидан, сохтан-созондан, шинохтан-шиносондан*).

Таблица 3

Инфинитивная форма глагола	Каузативная форма глагола
рехтан (лить)	резонидан
сӯхтан (гореть)	сӯзондан
кӯфтан (бить, молотить)	кӯбонидан
кофтан (искать)	кобонидан
руфтан (подметать)	рӯбонидан
рафтан (идти)	равонидан
бастан (связывать)	бандонидан
гаштан (вращаться, превращаться)	гардонидан
гуфтан (говорить)	гӯёнидан
навиштан (писать)	нависондан
кардан (делать)	кунонидан
фармудан (приказывать)	фармоидан

Таблица 4

Инфинитивная форма каузативного глагола	Прошедшая форма каузативного глагола
<i>sit</i>	<i>sat</i>
<i>stand</i>	<i>stood</i>
<i>feed</i>	<i>fed</i>
<i>drink</i>	<i>drank</i>
<i>speak</i>	<i>spoke</i>
<i>take</i>	<i>took</i>

Исследуемое явление в таджикском языке может также выражаться именными составными глаголами. В качестве вспомогательного (служебного) глагола используется модификатор *кардан*. В этом случае именными составными глаголами, определяющими грамматическую сущность действия, является не именная часть, а вспомогательный глагол с суффиксом *-он* (*машқ кунонидан*).

Некоторые простые и составные каузативные глаголы, образованные от непереходных глаголов с суффиксом *-он*, входят во вторую группу каузативных глаголов по грамматическому значению:

— қайд кардан – қайд кунонидан, суст кардан –суст кунонидан, қоил кардан – қоил кунонидан, даъват кардан – даъват кунонидан, давидан- давондан.

Некоторые непереходные таджикские глаголы имеют две формы: простую и составную. Например:

хандондан – ханда кунонидан

хобондан – хоб кунонидан

гирёндан – гиря кунонидан

Некоторые переходные глаголы обладают одной формой – простой. Например:

хӯрдан – хӯронидан

навиштан – нависондан

кушодан – күшоёндан.

Итак, в таджикском языке для выражения каузативного значения внутренняя флексия происходит благодаря переходу инфинитивной формы глагола в каузативную форму глагола с добавлением *-он/-ён*, а в английском данное явление обнаруживается при переходе инфинитивной формы каузативного глагола в прошедшую форму каузативного глагола.

3. Супплетивность – форма образования выражения каузативного значения, при котором основа слова полностью меняется.

В.П. Недялков отмечает, что супплетивный каузатив является лексическим способом выражения каузативности. Лексические каузативы – это слова, выражающие побуждение к действию и являющиеся «членами супплетивных и коррелятивно-корневых оппозиций» [9, с.25]. В качестве примеров можно привести глаголы, представляющие состояния, которые возникли вследствие понуждения типа *to kill, to sell, to give*, и глаголы, выражающие состояния, которые возникают вследствие развития событий, сп.: *to die, to buy, to have*.

to die				
to kill	to murder	to massacre	to slaughter	to slay

В таджикском языке также обнаруживается супплетивный каузатив типа *омадан* «приходить» - *овардан* «приводить», *мурдан* «умирать» - *куштан* «убивать» (*мурондан, мирондан*), *дидан* «видеть» - *бинондан* «заставить увидеть», в английском – *eat – feed, kill – die, to sell – to buy, to give – to have*.

4. Нулевая аффиксация

Дж. Лайонз считает, что переходные глаголы типа *move* (двигать) и *warm* (подогревать) образуются от непереходных глаголов *move* (двигаться) и прилагательного *warm* (теплый) посредством «нулевой аффиксации» [7]. Это означает, что в английском языке непереходный глагол становится переходным в случае использования вспомогательного глагола *make* или без него, т.е. нулевой аффиксацией, а в таджикском языке всегда – аффиксальным путем, т.е. благодаря суффиксу *-он/-ён*.

Непереходный глагол	Переходный глагол
<i>sit – нишастан</i> (сидеть)	<i>sit/make sit – шинондан</i> (заставить сесть)
<i>walk – сайр кардан</i> (ходить пешком)	<i>walk/make walk – сайр кунондан, гуселондан</i> (погулять кого-нибудь)
<i>work – кор кардан</i> (работать)	<i>work/make work – кор кунонидан</i> (заставить работать)
<i>hurry – шитоб кардан</i> (торопиться)	<i>hurry/make hurry – шитобондан, шитоб кунонидан</i> (поторопить кого-то)
<i>light – равшан кардан</i> (светить)	<i>light – освещать (дурахиондан)</i>

Суммируя сказанное, отметим, что в английском языке для образования производных каузативных глаголов широко применяются суффиксы *-ize, -en, -fy, -ate* и префиксы *em-, en-, dis-*, которые образуются от прилагательных и существительных и придают словам каузативное значение. В таджикском языке значение подобных лексем выражается каузативным суффиксом *-он / -ён*.

Однако ни один из перечисленных аффиксов не является полностью каузативным, поскольку они образуют также некаузативные глаголы и являются условными. Кроме того, производные каузативные глаголы образуются не от всех существительных или

прилагательных и указанные аффиксы следует отнести к лексическому каузативу, нежели к морфологическому.

Итак, в рассматриваемых языках существует особенная система лексических средств выражения значения каузации, которая является универсальной для обоих языках.

В английском языке почти все непереходные глаголы могут быть переходно-каузативными в связи с их употреблением в сочетании с последующим объектом. В таджикском языке это осуществляется посредством суффикса *-он/-ён*.

В английском языке для выражения значения каузативности в основном служат лексические единицы *make, cause, allow, let* и т.д., выполняющие функцию синтаксического маркера в составе каузативных конструкций.

В таджикском языке значение каузативности выражается на лексическом уровне с помощью слов, с помощью каузативного суффикса *-он* и, в редких случаях, - с помощью каузативных конструкций *мачбур кард, ки...* (*заставил*), *хоҳииш кард, ки...* (*запросил*), *водор кард, ки...* (*побудил*)).

В английском и в таджикском языках можно обнаружить использование аффиксации для образования производных каузативных глаголов. Однако в английском языке – реже, а в таджикском – продуктивно.

В английском языке производные каузативные глаголы передаются на таджикский язык по-разному, т.е. каузативно-немаркированные формы английского языка передаются каузативно-маркированной формой таджикского языка *-он/-ён*. Встречаются случаи, когда аффиксально-немаркированные формы в обоих языках соответствуют. Подобные формы передаются с таджикского языка на английский синтаксическими сочетаниями.

Список использованной литературы:

1. Аматов А.М. Семантика и синтаксис сложных предикатов с каузативным и побудительно - волитивным значением: автореферат дисс... канд. филол. наук / А.М. Аматов. - Москва, 2000. - 20 с.
2. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы [Текст] / Н. Д. Арутюнова. – Москва: Эдиториал УРСС, 2005. – 384 с.
3. Богданов В.В. Структурно-семантическая организация предложения / В.В. Богданов. - Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1977. - 205с.
4. Гречко В.К. Синтаксис немецкой научной речи / В.К. Гречко. - Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1985. - 163с.
5. Кацнельсон С.Д. Категории языка и мышления. Из научного наследия [Текст] / С. Д. Кацнельсон. – Москва, 2001. – С. 419-420.
6. Корди Е.Е. Модальные и каузативные глаголы в современном французском языке [Текст] / Е. Е. Корди. – Москва: Едиториал УРСС, 2004. – 165 с.
7. Лайонз, Дж. Введение в теоретическую лингвистику/Перевод с английского языка под редакцией и с предисловием В. А. Звегинцева / Дж. Лайонз. - Москва: Прогресс, 1978. – 360 с.
8. Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. –Москва; Ленинград: Соцэкгиз, 1938. – 510 с.
9. Недялков В.П., Сильницкий Г.Г. Типология морфологического и лексического каузативов./ В кн.: Типология каузативных конструкций. Морфологический каузатив. –Ленинград, 1969. - С.5-50.
10. Рейдель А.И. К вопросу о «простой» и «осложненной» каузативности / А.И. Рейдель // Учен. записки Ташкентского пед. ин-та. – 1972. - Вып.4. Т.96. – С. 57-64.

11. Рейдель А.И. Лексико-грамматическая характеристика каузативных глаголов в предложной конструкции: автореф. дис.. д-ра филол. наук / А.И. Рейдель. – Ленинград, 1974. – 44 с.
  12. Рубинчик Ю. А. Грамматика современного персидского литературного языка / Ю. А. Рубинчик. - Москва: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2001. - 600 с.
  13. Сымулов М.Г. Способы выражения каузативных отношений в разноструктурных языках (на материале английского и чувашского языков): дис.... канд. филол. наук: 10.02.20 / М.Г. Сымулов. – Чебоксары, 2006. – 198 с.
  14. Холодович А.А. Опыт теории подклассов / А.А. Холодович // Вопросы языкознания. - Москва, 1960. - №1. – С.32-43
  15. Baron N.S. The Structure of English Causatives. – In: Lingua. Amsterdam, 1974, vol.33, N.4, p.299-342.
  16. Brugmann K., Delbrück B. Grundriss der Vergleichenden Grammatik der Indogermanischen. –Strasburg. 1886. B.IV. –S.117-118
  17. Corder S.P. Introducing Applied Linguistics. –London: Penguin, 1977. -392p.
- Список произведений художественной литературы:**
18. Айнӣ, С. Қаҳрамони ҳалқи тоҷик Темурмалик. Исёни Муқаннаъ / Тарҷума ба забони англисӣ ва сарсӯҳани профессор Абдусалом Мамадназаров. –Душанбе: ЭР-граф, 2022. – 156 с.

REFERENCES:

1. Amatov A.M. Semantics and syntax of complex predicates with causative and incentive-volitional meaning: abstract of a candidate of philological sciences. - M., 2000. - 20 p.
2. Arutyunova N.D. The sentence and its meaning. Logico-semantic problems [Text] / N. D. Arutyunova. – M.: Editorial URSS, 2005. – 384 p.
3. Bogdanov V.V. Structural-semantic organization of the sentence. - L.: Publishing House of Leningrad State University, 1977. - 205 p.
4. Grechko V.K. Syntax of German scientific speech. - L.: Publishing House of Leningrad State University, 1985. - 163 p.
5. Katsnelson S.D. Categories of language and thinking. From the scientific heritage [Text] / S. D. Katsnelson. - M., 2001. - p. 419-420.
6. Kordi E.E. Modal and causative verbs in modern French [Text] / E. E. Kordi. - Moscow: Editorial URSS, 2004. - 165 p.
7. Lyons, J. Introduction to Theoretical Linguistics / Translation from English, edited and with a preface by V. A. Zvegintsev. - Moscow: Progress, 1978. -360 p.
8. Meie A. Introduction to the comparative study of Indo-European languages. –M.; L.: Sotsekgiz, 1938. -510 p.
9. Nedyalkov V.P., Silnitsky G.G. Typology of morphological and lexical causatives./ In the book: Typology of causative constructions. Morphological causative. - L., 1969. -p.5-50.
10. Reidel A.I. To the problem of "simple" and "complicated" causation. -Scholar. notes of the Tashkent ped. ins-tion, 1972, issue 4, vol. 96. -p.57-64
11. Reidel A.I. Lexical and grammatical characteristics of causative verbs in prepositional construction: author. dis. Dr. Philol. Sciences. –L., 1974. -44 p.
12. Rubinchik Yu. A. Grammar of the modern Persian literary language. -M.: Publishing company "Eastern Literature" RAS, 2001. -600 p.
13. Simulov M.G. Ways of Expressing Causative Relations in Different Structured Languages (on the Material of English and Chuvash Languages): dissertation.... cand. philol. sciences: 10.02.20. - Cheboksary, 2006. -198p.

14. Kholodovich A.A. *Experience of the theory of subclasses.* //Problems of linguistics. - M., 1960. - No. 1. -p.32-43
15. Baron N.S. *The Structure of English Causatives.* – In: Lingua. Amsterdam, 1974, vol.33, N.4, p.299-342.
16. Brugmann K., Delbrück B. *Grundriss der Vergleichenden Grammatik der Indogermanischen.* –Strasburg. 1886. B.IV. –S.117-118
17. Corder S.P. *Introducing Applied Linguistics.* – London: Penguin, 1977. -392p.
Fiction:
18. Aini, S. *Hero of Tajin nation Temurmalik. Isoni Muqanna.* Translated into English and preface by Professor Abdusalom Mamadnazarov. - Dushanbe: R-graph, 2022. -156 p.

(10.01.10) МЕДИАКОММУНИКАЦИИ И ЖУРНАЛИСТИКА

5.9.9. МЕДИАКОММУНИКАЦИЯХО ВА РЎЗНОМАНИГОРӢ

5.9.9. MEDIACOMMUNICATIONS AND JOURNALISM

УДК: 070

DOI 10.24412/2413-2004-2023-1-129-133

БАЪЗЕ МУЛОХИЗАҲО

ПЕРОМУНИ САТҲИ БАРНОМАҲОИ
ТЕЛЕВИЗИОНҲОИ МАҲАЛЛӢ

НЕКОТОРЫЕ СООБРАЖЕНИЯ
ОБ УРОВНЕ ПРОГРАММ
МЕСТНЫХ ТЕЛЕКАНАЛОВ

SOME CONSIDERATIONS
BESET WITH LOCAL TV
PROGRAMMING

Бобоҷонова Раноҳон Маҳмудовна, д.и.

филол., профессор кафедра журналисти
(Душанбе, Тоҷикистон)

Бободжонова Раноҳон Маҳмудовна, д-р филол.
наук, профессор кафедры журналистики РТСУ
(Душанбе, Таджикистан)

Bobojonova Ranokhon Mahmudovna, Dr. of
Philology, Professor of the department of
journalism under the RTSU (Dushanbe,
Tajikistan) E-MAIL: rano-bobojon@mail.ru

Мавқеи телевизиони тоҷик дар замони мусир, муҷаҳҳазгардонӣ аз лиҳози техникӣ, масъалаҳои рушд аз нигоҳи касбият, ки нисбат ба ВАО ҷавобӣ аст, ба талаботи замони мусир мавриди омӯзиши ва таҳлил қарор гирифтааст. Ҳамчунин усулҳо ва шаклгирии барнома ва таҳаввули жанрҳои телевизионӣ баррасӣ мешавад. Муаллиф бар он назар аст, ки дар вазъияти технологияи мусир, ки зеҳни сунъӣ ба эҳсосоти инсон таъсир мерасонад, асарҳои бадӣ, матнҳои гуногун меофарад, эҳтимолияти хатар ба фаъолияти телевизионҳои маҳаллӣ вучӯд дорад. Зикр шудааст, ки аз нигоҳи касбӣ омода будан ва таваҷҷӯҳ намудан ба мавзӯъҳои доги рӯз яке аз роҳҳои ҳали ин масъала маҳсуб мейёбад. Ҳулоса мешавад, ки имрӯз низ дар телевизион риояи меъёрҳои забони адабии ҳозираи тоҷик, тарбияи ахлоқии шаҳрвандон тавассути телевизион, риояи талаботи жанрҳои журналистикаи телевизион масъалаи мубрам ба шумор меравад.

Калидвожаҳо: телевизион, жанрҳои телевизионӣ, меъёрҳои ахлоқӣ, ВАО, журналист, барнома, сеткаи барномаҳо, студия

Изучено положение таджикского телевидения в современном мире, его техническое оснащение, проблемы развития с точки зрения профессионализма, отвечающего современным требованиям к СМИ. Также обсуждаются методы подготовки и структура программ, эволюция телевизионных жанров. Обосновано мнение, что в современном технологическом веке, когда искусственный интеллект воздействует на эмоции человека и создает различные тексты и произведения искусства, существует вероятность возникновения опасности для деятельности местных телекомпаний. Высказана мысль, что профессиональная подготовка и внимание к актуальным вопросам являются одними из путей решения этой проблемы. Делается вывод, что на сегодняшний день актуальным остается соблюдение норм современного таджикского литературного языка, нравственное воспитание граждан посредством телевизионных программных сетей, соблюдение журналистами этических норм и требований к телевизионным жанрам.

Ключевые слова: телевидение, телевизионные жанры, этические нормы, СМИ, журналист, программа, программная сеть, студия

The article dwells on the position of Tajik television at contemporary world, its technical equipment, the problems concerned with its development from the point of view of

professionalism that meets modern requirements for media. The article discusses the methods of preparation and the structure of programs, television genres evolution as well. The opinion is substantiated that in modern technological age, when artificial intelligence affects human emotions and creates various texts and works of art there is a possibility of a danger to local television companies activities. It is suggested that professional training and attention to topical issues are considered to be one of the ways aimed at the solution of the problem in question. It is concluded that today the observance of norms of modern Tajik literary language, citizens` moral education through televisional program networks observed by journalists of ethical norms and requirements for televisional genres remain the relevant ones.

Key words : television, televisional genre, ethical standards, media, journalist, program, software network, studio

Дар Тоҷикистон телевизион ҳанӯз васоити ахбори оммаи асосӣ бοқӣ мемонад. Таҳлилҳое, ки анҷом дода шудаанд ба он ишора менамоянд. Дар баробари ин фаъолияти шуморай зиёди шабакаҳои телевизионӣ, метавонанд боиси ба вучуд омадани ракӯбат гардида, барои ҷалби бештари тамошобинон мусоидат намоянд, валие мушкилот ва монеаҳои зиёде дар ин самт ба назар мерасанд.

Ба андешаи муҳаққиқони ватаний И.Усмонов, Ҷ.Муқимов ва дигарон телевизиони тоҷик аз оғози пайдоиши худ якчанд давраҳои таъриҳӣ ва марҳилаҳои рушдро тай намудааст. Телевизион ҳамчун васоити ахбори оммаи дастрас, арzon, анъанавӣ фаъолият менамояд, зеро ҳар як хонаводаи тоҷикистонӣ ҳеч не як телевизор истифода менамоянд. Аз он ҷиҳат арzon аст, ки барои тамошои телевизион маблағ ситонида намешавад, ҳарчанд танҳо барои истифодаи барқ маблағ пардоҳт мешавад. Дар ҳолати тавассути телевизионҳои ноқилий тамошо намудани телевизион ҳам арзиши моҳонаи он аз 25-30 сомонӣ зиёд нест. Анъанавӣ аз он ҷиҳат аст, ки тамошои телевизион аз насл ба насл чун одати муқаррарӣ ва ба талаботи иҷтимоӣ мубаддал гаштааст. Ҷадвали барномаҳои телевизионӣ бо назардошти ба инобат гирифтани шавқу рағбати бинандагон мавсими кор, давомнокии шабонарӯзӣ мураттаб карда мешаванд. Масалан, вакти сертамошбин мавсими тобистон соатҳои аз 20:30 то 21:30 бошад, дар мавсими зимистон аз 19:00 то 20:30 ба ҳисоб меравад.

Дар замони истиқлолии кишвар мавқei телевизиони тоҷик аз лиҳози техниکӣ муҷаҳҳаз ва аз нигоҳи қасбият рушд намуда, ба талаботи замони мусир мутобиқ мегардад. Ҳамчунин, шаклу усулҳои барномасозӣ ва таҳаввули жанрӣ такмил меёбад.

Бино ба маълумоти Кумитаи телевизион ва радиошунавонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, шуморай шабакаҳои телевизионӣ, радио ва студияҳои аудиовизуалӣ дар кишвар ба 66 адад расидааст, аз ҷумла 15 шабакаи давлатӣ, 18 шабакаи маҳаллии мустақил, 14 шабакаи ноқилий, инчунин 3 IP-телевизион ва 14 студияи истеҳсоли маҳсулоти аудиовизуалӣ фаъолият мебаранд [10].

Ҳарчанд мавзуи барномаҳои шабакаҳои телевизионӣ мушаххас аст, лекин тақроршавӣ ва ба ҳам монандии онҳо зиёд аст. Табиист, ки контенти барномаҳои иттилоотии шабакаҳо фарқ мекунад ва унвони барномаҳо низ дигар аст: «Субҳ», «Субҳи Боми ҷаҳон», «Ахбор» ва «Навид», лекин барномаҳои мусиқӣ, фарҳангӣ ба ҳам монанд аст. Мақсади асосии шабакаҳои маҳаллий дар оғози фаъолият ҷалби бештари тамошобин ба иттилооти маҳаллий буд. Имрӯз тавассути интернет дастрасӣ ба барномаҳои телевизионии ҷаҳон имкон дорад. Ба дилҳоҳ контенте, ки телевизионҳо дар «Youtube» мегузоранд, имкони дастрасӣ бо пайваствшавӣ ба интернет пайдо мешавад. Шабакаҳои иҷтимоӣ манбаи иттилоот, маърифат, дилхушӣ гардидааст. Дар саҳифаҳои Инстаграмм ва Tik-Tok маводи аксиву

навори хурдхачм фаровон аст. Ин ҳама омили мухими ракобат барои ба даст овардани тамошобин мегардад. Пас суоле пеш меояд, ки дар чунин фазои иттилоотӣ андеша ва иродай тамошобини тоҷикро чӣ гуна бояд нигоҳ дошт? Телевизионҳои маҳаллиро чӣ интизор аст? Агар вазъият чунин боқӣ монад ояндаи телевизионҳои маҳаллий чӣ мешавад?

Телевизионҳои маҳаллий дар шакли анъанавӣ (аналогӣ) мавчи ҳудро пахш менамоянд ва ба пахши рақамӣ, бояд то соли 2024 пайваст шаванд. Техникии кӯҳнашуда, нарасидани кадрҳои маҳаллий ва ҷойивазкунии кадрҳо, кам будани маош муаммоҳои доимӣ ба ҳисоб мейбанд. Муҳтавои асосии барномаҳои телевизионҳои маҳаллий бештар аз барномаву киноҳои бадӣ иборат аст. Агар дар муқоиса гирем танҳо телевизиони Симои мустақили 1-уми шаҳри Хуҷанд 40 % барномаи ҳудӣ ва 60 % барномаҳои истеҳсоли беруна ташкил мекунад. Барои намуна ҷадвали якмоҳаи барномаҳои телевизиони СМ-1-ро таҳлил намудем. Дар баробари барномаҳои шабакаҳои ҳориҷӣ «Ералаш», «Поедем поедим», «Кухня» ҷанд барномаҳои аз бойгонӣ ба монанди «Ормон», «Рӯ ба рӯ», «Офтобборон» намоиш дода мешавад. «Чароғи ҳидоят», «Гулистони маънӣ», «Печутоби замон», «Дарси қиношиносӣ» барномаҳои нав буда, дар онҳо реклама ҷойгир карда шудаанд. На ҳама шабакаҳои маҳаллий имкони истеҳсоли барномаи иттилоотӣ доранд, зоро барномаи иттилоотии тамошобини зиёд дорад, вале серҳарҷ мебошад. Чунончи барномаҳои иттилоотии телевизионҳои СМ-1, Азия, 7 ситора бо унвонҳои «Ҳабар», «Навид» ва «Имрӯз» дар соатҳои 18:00 ва 20:00 ба эфир мебарояд. Муҳтавои аксари дигар телевизионҳо аз ҳабари марказҳои иттилоотии мақомоти шаҳрӣ ва ҳабарҳои маркази ВҚД иборатанд. Пресс-релизе (фишурдаҳои матбуотӣ), ки аз ҷониби ҳадамоти матбуотӣ ин ё он соҳтор ва ё идора омода мегардад, кори журналистро бешубҳа осон менамояд. Факту рақамҳои он бехато аст, ҳарчанд набояд фаромӯш кард, ки он аз ҷониби соҳтору идораи ҳавасманд омода гашта, манфиати ҳудро дар ҷои аввал мегузоранд. Манфиати аудитория бояд аз ҷониби ВАО ба назар гирифта шуда, факту рақамҳои пахшшаванда таҳлил ва санҷида пешниҳод шаванд.

Яке аз жанрҳои мухим дар телевизион гузориши телевизионӣ мебошад. Таркиби гузоришҳои телевизионӣ аз навор, мусоҳиба, овози табиӣ(интершум), стенд ап ва матни журналист иборат аст. Ҳангоми омода намудани гузориш ва то зинаи пахши он журналист масъулияти ҳис мекунад. Гузориш фаҳмо ва осонбаён бошад, зоро тамошобин имкони якбор қабул намудани маводи иттилоотиро дорад.

Телевизионҳо дигар бештар барномаҳои мустақим намоиш медиҳанд, зоро онҳо шавқовар ва камхарчанд. Тамошобин медонад, ки агар ҳато, саҳв равад, ин барномаи мустақим аст ва қонун иҷозат медиҳад. Албатта, дигар ҷиҳати мухими барномаҳои мустақим ин аз омода будани меҳмон ва маҳорати журналист алоқамандии зич дорад. Жанрҳои истифодашавандадар барномаҳои мустақим бештар мусоҳиба, ток-шоу мебошанд, ки онҳо жанрҳои асосӣ ва сертамошобин маҳсуб мейбад. Дар муқоиса бо телевизионҳои кишварҳои дигар, ки ҳамчунин тамошобини зиёд дорад, таҳаввули жанрӣ назаррас нест. Чунончи дар барномаи «Пусть говорят» аз телевизиони РТР унсурҳои репортаж, мусоҳиба, тафсир, таҳлил ва сужетҳои гуногун истифода мешавад, ки тарзи пешниҳоди мавзӯъ дар ток-шоу-и «Печутоби замон»-и телевизиони СМ-1 мушоҳида мешавад, аммо ток-шоу-и мазкур дар сабти пешакӣ пешниҳод мешавад. Барномаи ток-шоу-и «Мехвар» сюжетҳои таҳлилӣ омода карда, дар рафти барномаи мустақим намоиш медод ва андешаи меҳмонон дар он шунида мешуд. Чунин тарзи кор ҳарчанд заҳматталаб, вале сертамошобин аст.

Тамошобини тоҷик ҳайрҳоҳ ва камталаб буда, дар баробари он анъана ва одатҳои мушаххаси ҳудро дорад, ки ў таъсиргузор барои раванди рушд ё таназзули барномаҳои

телевизионй мебошад[5]. Чунончи дар солҳои аввал таҳминан ҳамаи шабакаҳои телевизионҳои маҳаллӣ барномаи табрикотӣ ба монанди «Таманно», «Зодрӯз муборак» ва гайра доштанд, ки бо фармоши суруд, клип ва сурати соҳибчаши табрикот мерафт. Ин барномаҳо бо сабаби набудани фармоиш аз ҷадвали барномаҳои шабакаҳои телевизионй ҳориҷ карда шудааст. Ин шакли барномасозӣ аз телевизион ба шабакаҳои иҷтимоӣ кӯчидааст. Дар телевизион омӯзиши аудитория барои шӯъбаҳои тиҷоратӣ муҳим боқӣ мемонад, чунки ҷалби сарпарастон ва реклама ба зиммаи онҳост. Аз маълумоте, ки аз шӯъбаи рекламаи якчанд телевизионҳои маҳаллӣ ба даст омад, таваҷҷуҳ ба барномаҳои ахлоқиву динӣ бештар аст ва меҳоҳанд, ки рекламаи онҳо дар соатҳои прайм-тайми барномаҳои номбурда ҷой дода шавад. Шӯъбаҳои реклама нисбат ба аудиторияи телевизионй истилоҳи муштари (клиент)-ро истифода менамоянд. Мақсад аз он танҳо муштариёне, ки рекламаи худро дар телевизион ҷойгир мекунанд ё сарпарасти барномаҳои телевизионй мебошад. Агар манфиати рекламадиҳанд ва тамошобин мувоғиқ набошад, тибқи меъёрҳои этиқаи байналхалқии журналистӣ амал намуда, ба аудиторияи худ рост гуфтан, ҳолисона инъикос намудан, баланси ҳабарро риоя кардан, аз якчанд манбаъҳо ҷустуҷӯ намудани итилоҳ муҳим аст, яъне риояи меъёрҳои ахлоқии журналистӣ ҷӯстимоди аудиторияро меафзояд. Таҷриба нишон медиҳад, ки итилоҳ байни аудитория ва муштари бъязан рух медиҳад. Чунончи аксарияти васоити аҳбори омма дар қазияи Парвиз Давлатов (корманди ширкати Мегафон) муқобили Мадина ҳомӯширо пеш гирифтанд ва бо даҳолати ҷомеаи шаҳрвандӣ мавқеи ВАО ҷолибтар шуд. Ширкати Мегафон яке аз рекламадиҳандагони ҷиддӣ ва устувор буд. Вақте қазияи латуқӯби ҳамсари Парвиз Давлатов Азиза Давлатова корманди ҳамин ширкат Мадина ва ба марг расидани ў дар натиҷаи латуқӯб ВАО ҳомӯш буд, вале саҳифаҳои шабакаҳои иҷтимоӣ пур аз сарусадо буданд. Манфиати аудитория болотар аз манфиати муштариён бояд бошад, ки таҷриба онро исбот намуд.

Аудиторияи телевизионҳои маҳаллӣ ба барномаҳои ахлоқиву динӣ таваҷҷуҳ доранд. Доир ба муҳтавои барномаҳои мазкур сармуҳаррири яке аз телевизионҳои маҳаллӣ Илҳомҷон Ҳошимов фикру андешаҳои худро чунин иброз медорад:

Аз дигар барномаҳо жанри ток-шоу бинандай зиёд дорад. Чунин барномаи сертамошобин «Печутоби замон»-и Муҳаббат Муродова дар телевизиони СМ-1 мебошад. Ҳамчунин барномаи ахлоқии «Гулистони маънӣ» тамошобини зиёд дорад. Тамошобин фикру андешаи худро дар ҳошияни ин барномаҳо менависад. На танҳо дар телевизион дар шабакаҳои иҷтимоӣ онро тамошо мекунанд. Моҳиятан доираи тамошобин 35-50 сола мебошад. Ин категория истифодабарандай интернет ва тамошобини телевизион аст. Доираи тамошобини аз 60- сола боло аз интернет барномаҳои телевизионӣ кам тамошо мекунад ва яке аз мушкилот суръати интернет ва гаронарзиш будани он мебошад. Ҳарчанд истифодабарандагони интернет дар Тоҷикистон ҳамасола меафзояд, лекин барномаҳои маърифатӣ барои аудиторияи интернетӣ бо шумораи кам таҳия мешавад.

Дар шароити ракобати пуршиддати ВАО-и анъанавӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ чӣ бояд кард, ки аудиторияи телевизионҳои маҳаллӣ аз даст наравад. Зеро дар вазъияти технологииси мусоир, ки интеллекти сунъӣ асарҳои бадей меофарад, матнҳои гуногунро рӯбардор месозад ва ба эҳсосоти инсон саруқор дорад, ҳатар ҳам ба ҳастии телевизионҳои маҳаллӣ ва ҳам ба қасби журналистӣ ба вучуд омадааст. Аввалан, омода будан аз нигоҳи қасбӣ, баъдан ба мавзӯҳои доги рӯз таваҷҷуҳ намудан аз роҳҳои нигоҳ доштани аудитория бошад, сониян тарбияи аудитория низ аз масъалаҳои муҳим мебошад. Дар муқоиса дар даврони начандон дур, хусусан замони шӯравӣ завқи баланд, тарбияи ахлоқӣ

ба воситаи телевизион сурат мегирифт. Фаҳшу күштор буд, лекин масштаби он дигар буд, дар барномаҳои телевизионӣ аудиторияи гуногун ба назар гирифта мешуд, ба эфир намерафт, зоро психикаи тамошобин эҳтиёт мешуд. Тамошобин низ тафаккури интиқодӣ дошт ва хубу бадро фарқ мекард. Нормаҳои забони адабии тоҷикӣ риоя мегардид.

Имрӯз зарурати ба забони адабии тоҷикӣ риоя кардан дар телевизион, тарбияи ахлоқӣ тавассути телевизион масъалаи актуалий бοқӣ мемонад. Дар телевизион жанрҳои гуногун бошад ва талаботи жанрӣ риоя гардад. Суруд лозим, истироҳат, шеърҳонӣ муҳим, вале ҳамаи он дар доираи меъёрҳои муайян бояд бошад. Арзишҳои умуминсонӣ, анъанаҳои миллӣ бо тарғиботи доимӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ нигоҳ дошта мешавад.

ПАЙНАВИШТ:

1. Амзин А. и др. *Как новые медиа изменили журналистику / A. Amzin.* - Екатеринбург: Альфа Принт, 2016. – С.304.
2. Багиров Э.Г., Канцев И.Г. *Телевидение, XX век / Э.Г. Багиров, И.Г. Канцев.* –Москва: Искусство, 1968. – С.303.
3. Бобоҷонова Р.М., Бобоҷонова М.С. *Системаи воситаи аҳбори омма ва таблиғ (комплекси таълимӣ-методӣ) / Р.М. Бобоҷонова, М.С. Бобоҷонова.* – Ҳуҷанд: Нури маърифат, 2020. – С.168.
4. Долгова Ю.И., Перипечина Г.В. *Телевизионная журналистика: учебное пособие.*- Москва: Аспект Пресс, 2019. –С.208.
5. Усмонов И. *Журналистика. Чилди 4. - Душанбе, 2008.* – С.473.
6. Цвик В.Л. *Телевизионная журналистика / В.Л. Цвик.* –Москва: Аспект Пресс, 2004. – С.382.
7. <https://tg.wikipedia.org/wiki/>
8. <https://sputnik-tj.com/20150525/1015549566.html><https://sputnik-tj.com/20150525/1015549566.html>
9. <https://www.osiyoavrupo.tj/index.php/mavodhoi-ilmi/maqolaho/item/1019-istifodai-tehnologiya-oi-multimed-dar-ravandi-ta-siloti-fosilav>
10. <https://www.google.com/search>

REFERENCES:

1. Amzin A. et al. *How new media have changed journalism / A. Amzin.* Yekaterinburg: Alfa Print, 2016. – 304 p.
2. Bagirov E.G., Kantsev I.G. *Television, 20th century.* - M.: Art, 1968. – 303 p.
3. Boboҷonova R.M., Boboҷonova M.S. *Media system and propaganda (educational and methodological complex).* - Khujand: Light of Enlightenment, 2020. – 168 p.
4. Dolgova Yu.I., Peripechina G.V. *Televisional journalism: manual.* - M.: Aspect Press, 2019. – 208 p.
5. Usmonov I. *Journalism. V.4. - Dushanbe, 2008.* – 473 p.
6. Zwick, V.L. *Televisional journalism / V.L. Zwick.* -M.: Aspect Press, 2004. – 382 p.
7. <https://tg.wikipedia.org/wiki/>
8. <https://sputnik-tj.com/20150525/1015549566.html><https://sputnik-tj.com/20150525/1015549566.html>
9. <https://www.osiyoavrupo.tj/index.php/mavodhoi-ilmi/maqolaho/item/1019-istifodai-tehnologiya-oi-multimed-dar-ravandi-ta-siloti-fosilav>
10. <https://www.google.com/search>

МУНДАРИЧА СОДЕРЖАНИЕ

5.6 (07 00 00) ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

5.6.1(07 00 02) Отечественная история

<i>Абдуллоев С.А.</i> О состоянии средне-специального медицинского образования в Северном Таджикистане в годы горбачевской перестройки.....	5
<i>Исмоилов У.Ш.</i> Иттиҳодҳои истеҳсолӣ ва фаъолияти онҳо дар Тоҷикистони Шимолӣ (1924-1935).....	13
<i>Махсудова М.Г.</i> К истории устройства и функционирования скотобойни фирмы Дюришидта в Худжанде (конец XIX-начало XX в.)	21
<i>Шарипов М.М.</i> Освещение истории государства Гуридов в трудах академика В.В. Бартольда.....	30
5.6.7. (07.00.15) История международных отношений и внешней политики	
<i>Шарифзода Ф.А.</i> «Прекрасная эпоха» в истории таджикско-французских отношений (первый этап: 2018-2020 гг.).....	38

5.9 (10 01 00) ФИЛОЛОГИЯ

5.9.2 (10 01 03) Литература народов мира (таджикско-персидская литература)

<i>Мурувватиён Дж. Дж.</i> Раванди эҷод дар романи Сотим Улуғзода «Фирдавсӣ»....	47
<i>Мирзоев С.Х.</i> Үнсурҳои ташкилдиҳандай андеша ва афкори Соинуддини Ҳуҷандӣ....	56
<i>Ҳоҷиев А.Қ.</i> Вежагиҳои бадӣ ва мавзуии рубоиёти Садриддини Ҳуҷандӣ.....	65

5.9.6 (10 02 22) Языки народов зарубежных стран (иранские языки)

<i>Исматуллозода Ш., Ҳамидова М.А.</i> Роҳҳои ташаккул ва усуљои таҳқиқи истилоҳот ва низоми истилоҳот дар забон.....	74
---	-----------

Молчанова Е.К. Неологизмы в лексике современного таджикского языка (период независимости Республики Таджикистан).....

<i>Нуруллозода Ф., Низомова С.И.</i> Баъзе вижагиҳои лексикаи тоҷикии «Муқаддимат-ул-адаб»-и Замахшарӣ	87
--	-----------

Ҳасанзода А.А. Аз гузаштаи дури як вожсаи ношинохтаи аиъори Рӯдакӣ.....

5.9.8 (10.02.00) Теоретическая, прикладная и сравнительно-сопоставительная лингвистика	
<i>Набиҷонова З.А.</i> Нақии калимасозӣ ва маъниофарии пешвандҳои феълсози тоҷикӣ ва муодили англисии онҳо.....	103

Сангинова Ш.А. К вопросу о некоторых особенностях указательных местоимений в английском и таджикском языках.....

<i>Хомидова М.Н.</i> К вопросу о производных каузативных глаголах в английском и таджикском языках.....	118
---	------------

5.9.9.(10.01.10) Медиакоммуникации и журналистика

<i>Бобоҷонова Р.М.</i> Баъзе мулоҳизаҳо перомуни сатҳи барномаҳои телевизионҳои маҳаллӣ.....	129
--	------------

CONTENTS

5.6. (07 00 02) HISTORICAL SCIENCES

5.6.1 Domestic history

<i>Abdulloev S.A. On the State of Secondary Special Medical Education in Northern Tajikistan in the Years of Gorbachev's Reconstruction.....</i>	5
<i>Ismoilov U.Sh. Industrial Unions and their Activities in Northern Tajikistan (1924-1935)....</i>	13
<i>Makhsudova M.G. To the History of Device and Functioning of Dyrshmidt's Slaughterhouse in Khujand (Referring to the end of 19th – the Beginning of 20th Centuries)...</i>	21
<i>Sharipov M. M. Coverage of Gurid State History in Academician V.V. Barthold's Historical Productions.....</i>	30

5.6.7. History of international relations and foreign policy

<i>Sharifzoda F. A. "Belle Époque" in the history of Tajik-French relations (First stage: 2018-2020).....</i>	38
---	-----------

5.9 (10 01 00) PHILOLOGY

5.9.2 (10 01 03) Literature of the peoples of the world (Tajik-Persian literature)

<i>Muruvvati J.J. The Process of Creativity in the Novel Entitled as "Shoh-Name" by Sotim Ulughzoda.....</i>	47
<i>Mirzoev S.Kh. Sources of Soinuddin Khujandi's Doctrine and Ideas.....</i>	56
<i>Hojiev A.K. Belles-Letters and Thematic Peculiarities of Sadraddin Khudjandi's Rubai (Quatrains).....</i>	65

5.9.6 (10 02 22) Languages of the peoples of foreign countries (Iranian languages)

<i>Ismatullozoda Sh., Khamidova M.A. Ways of Formation and Methods of Research of Terms and Terminological Systems in the Language.....</i>	74
<i>Molchanova E.K. Neologisms in the Vocabulary of the Modern Tajik Language (Period of Independence of the Republic of Tajikistan).....</i>	81
<i>Nurullozoda F., Nizomova S.I. Some Peculiarities of Tajik Lexicon of "Muqaddimat-ul-Adab" by Zamakhshari.....</i>	87
<i>Hasanzoda A.A. On the Etymology of One Unfamiliar Word in Rudaki's Creations.....</i>	95

5.9.8 (10 02 20) Theoretical, applied and comparative linguistics

<i>Nabijonova Z.A. Word and Meaning-Forming Role of Tajik Verb-Building Prefixes and their English Equivalents.....</i>	103
<i>Sanginova Sh.A. To the Issue Concerned with Certain Features of Demonstrative Pronouns in English and Tajik.....</i>	111
<i>Homidova M.N. To the Issue Concerned with Derivative Causative Verbs in English and Tajik.....</i>	118

5.9.9. Mediacommunications And Journalism

<i>Bobodzhonova R.M. Some Considerations Beset with Local TV Programming.....</i>	129
---	------------

БАРОИ ИТТИЛОЪ:

Мачаллаи «Ахбори ДДХБСТ» нашрияи илмӣ-назариявии Донишгоҳи давлатии ҳуқук, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон буда, аз силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ ва гуманитарӣ иборат мебошад ва тибқи «Қонун дар бораи матбуот ва воситаҳои ахбори умум» ба нашр омода мешавад.

Аҳдофи маҷаллаи илмии тақризашаванди «Ахбори ДДХБСТ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ»

- инъикоси саривақтии натиҷаҳои фаъолияти тадқиқотии олимони ҶТ, ҳамчунин олимони мамолики ҳориҷаи наздику дур тибқи соҳаҳои зерини илм: улуми таъриҳшиносӣ ва филология;

- инкишофи ҳамкории байналхалқӣ дар соҳаи таъриҳшиносӣ ва филология;

- ба муҳакқиқон фароҳам соҳтани имкони нашри натиҷаҳои ҷустуҷӯҳои илмӣ;

- инъикоси масоили мубрам ва самтҳои ояндадори улуми таъриҳшиносӣ ва филология;

- ҷустуҷӯи донишҳои наъ барои рушди иҷтимоию иқтисодии ҶТ умуман ва минтақаҳои он;

- тарғиби дастовардҳои фаъолияти илмию тадқиқотии олимони ДДХБСТ, ҳамчунин олимони донишгоҳҳои дигар ва муассисаҳои маорифу илми ҶТ.

Шартҳои нашири мақола дар маҷаллаи «Ахбори ДДХБСТ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ»

- ҳайъати таҳрири маҷалла мақолаҳои илмӣ, тақризҳо, обзорҳои илмии қаблан дар нашрияҳои чопиу электронӣ нашрнашударо барои баррасию нашр қабул мекунад, ки ғояҳои илмӣ, натиҷаю дастовардҳои тадқиқоти бунёдии назарию амалиро оид ба соҳаҳои дониш дар улуми таъриҳшиносӣ ва филология дарбар гиранд;

- қарор дар бораи нашр ё радди нашр дар асоси муҳиммият, навоварӣ ва аҳамияти илмии маводи пешниҳодгардида қабул карда мешавад;

- муаллифон (ҳаммуаллифон) масъулияти саҳехии иттилооти илмии пешниҳодгардида ва ҳамаи додаҳоеро, ки мақола, обзорҳо ва тақризҳо дар бар мегиранд, ба зимма доранд;

- ҳамаи маводи ба идораи маҷалла омада ҳатман дар сомонаи antiplagiat.ru мавриди тафтиш қарор мегиранд, сипас ҳайъати таҳрир муаллифон (ҳаммуаллифон)-ро дар бораи натиҷаи арзёбии дастнавис ва ба тақризи минбаъда қабул шудани мавод ё радди пешниҳоди он ба тақриз огоҳ мекунад;

- мақола, обзор ва тақризҳои ба идора омада дар сурати ҷавоби мусбат баъди тафтиш дар сомонаи antiplagiat.ru ба мақсади арзёбии онҳо аз ҷониби мутахассисони пешбари соҳаҳои даҳлдори илм ба тақризи доҳилӣ ирсол мегарданд;

- мақолаҳои ба тақризи доҳилӣ пешкашшуда бояд пурра тибқи талаботе, ки дар сомонаи маҷалла: www.vestnik.tj зикр гардидаанд, таҳия карда шаванд;

- агар дар тақриз оид ба ислоҳу тақмили мақола тавсияҳо пешниҳод шуда бошанд, ба муаллиф эроду мулоҳизаҳои муқарриз (бे сабти ному насаби ў) барои тақмилу ислоҳи мавод ирсол мешавад;

- муаллиф маводи тақмилдодаро ба идораи маҷалла мефиристад ва идора онро якҷоя бо ҷавоби муаллиф тибқи ҳар моддаи эродҳо ба тақризи тақрорӣ мефиристад.

- ҳайъати таҳрири мақола бидуни тағйир додани мӯҳтавои илмии он ҳақ дорад. Ҳатоҳои имлоию услубиро мусаҳҳех бидуни мувоғиқа бо муаллиф (ҳаммуаллифон) ислоҳ мекунад. Дар мавридҳои зарурӣ ислоҳҳо бо муаллиф (ҳаммуаллифон) мувоғиқа карда мешавад;

- варианти барои тақмил ба муаллиф (ҳаммуаллифон) фиристода бояд дар мӯҳлати муқарраргардида, баъди ворид соҳтани ислоҳу тағйирот дар намудҳои электронӣ ва чопӣ ба идора баргардонда шавад;

- мақолаҳое, ки ба чоп қабул нашудаанд, ба муаллиф (ҳаммуаллифон) баргардонда намешаванд. Дар мавриди радди чопи мавод идораи мачалла ба муаллиф (ҳаммуаллифон) раддияни мудаллал ирсол мекунад;
- тибқи дархости шӯроҳои коршиносии КОА назди Президенти ҶТ ва КОА ВМИФР идораи мачалла ба онҳо тақризҳоро пешниҳод мекунад.

Талабот ба таҳияи мақолаҳо (обзорҳо, тақризҳо), ки ба мачаллаи илмию назариявии «Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнесс ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои гуманистарӣ»

барои чоп ирсол мегарданд

1. Барои чойгир кардан дар мачалла мақола, тақриз ва обзорҳои илмӣ тибқи ихтисосҳои илмии 5.6.1 (**07 00 00**) – **Илмҳои таъриҳ ва археология** (рамзҳои 5.6.1 (07.00.02); 5.6.5 (07.00.09); 5.6.7 (07.00.15); 5.6.3 (07.00.06) ва 5.9 (**10 00 00**) – **Илмҳои филология** (рамзҳои 5.9.2 (10.01.03); 5.9.9 (10.01.10); 5.9.8 (10.02.20); 5.9.6 (10.02.22)), ки қаблан дар ҳеч чой чоп нашудаанд, қабул мегарданд.
2. Муаллифон ба идораи мачалла ҳатман бояд ҳуҷҷатҳои зеринро пешниҳод кунанд:
  - матни мақола ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ, ки дар гунаи чопии он муаллиф (ҳаммуаллифон) имзо гузаштаанд;
  - тақризи доктор ё номзади илм, ки ба он шӯъбаи кадрҳои ҷои кори мукарриз мӯҳр гузаштааст;
  - маълумотнома аз ҷои таҳсил (барои аспирантҳои магистрантҳо)
  - гунаи чопии ҳуҷҷатҳо ба идора ба суроғай зерин ирсол мешавад: 735700, ҶТ, вилояти Суғд, ш. Ҳуҷанд, микронаҳияи 17, бинои 1, ДДҲБСТ, бинои асосӣ, утоқи 309

Гунаи электронии мақола ба почтаи электронии vestnik-tsulbp@mail.ru ирсол мешавад. Телефон барои маълумот: 8 (3422) 2-05-63; суроғай сомона www.vestnik.tj

Тибқи талаботи КОА назди Президенти ҶТ ва КОА ВМИ ФР мақола бояд унсурҳои зеринро дарбар гираф:

- индекси УДК ва ББК (дар аввали мақола дар шакли сатри алоҳида, дар тарафи чап гузашта мешавад);
- ному насаби пурраи муаллиф (ҳаммуаллифон) ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ;
- унвони илмӣ, дараҷаи илмии муаллиф (ҳаммуаллифон), ном ва рамзи ихтисоси илмӣ (тибқи номгӯй), ки тадқиқот тибқи он сурат мегирад, ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ;
- аспирантон унвонҷӯён, муаллифон, докторантҳо номи кафедра ва муассисаи илмиро (магистрантҳо – самти тайёриро) ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ;
- зикри мансаб, ҷои кор, шаҳру мамлакат ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ;
- e-mail;
- номи мақола ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ, ё тоҷикию русию англисӣ (бо ҳарфҳои калон, хуруфи Times New Roman 14 ё Times New Roman TJ 14);
- ҷакида ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ аз 100 то 150 вожа бо сабти мақсаду вазифаи таҳқиқ, баёни муҳтасари кор ва хулосаҳои асосие, ки навоварии илмии корро дар бар мегирад;
- вожаҳои калидӣ ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ оварда мешаванд (5-7 калима ё ибора, ки ду ё се вожаро дарбар мегирад;
  - ба мақола ҳатман номгӯи маҳоризи мавриди истифода бо зикри танҳо сарчашмаҳои иқтибосгардида замима мешавад; Рӯйхати адабиёт дар охири мақола бо назардошти

саҳифаи умумии сарчашмаи истифодашуда навишта мешавад. Рӯйхати мазкур аз рӯйи тартиби овардани иқтибосҳо ва мувофиқи талаботи ГОСТ таҳия карда мешавад;

- иқтибосҳо дар қавсайн бо қайди рақами адабиёт аз рӯи рӯйхати сарчашмаҳо ва саҳифаи он бояд ишора шаванд;

- матни мақолаи пешниҳодшаванда нусхай ниҳой маҳсуб шуда, бояд пурра аз назари таҳрир гузаронида шавад ва аз ғалат тоза бошад.

Мақолаҳое, ки ба идораи маҷалла бо нақзи талаботи мазкур ирсол мегарданд, мавриди баррасӣ қарор намегиранд.

Масъулияти боэътимодии аснод ва мӯҳтавои мақолот бар дӯши муаллифон ва муқаризон мебошад.

Идораи маҷалла

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

«Вестник ТГУПБП» - научно-теоретический журнал Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, публикующий материалы серии общественных и гуманитарных наук, издаётся согласно закону Республики Таджикистан «О печати и средствах массовой информации».

Целями научного рецензируемого журнала «Вестник ТГУПБП. Серия гуманитарных наук» являются:

- оперативное освещение результатов исследовательской деятельности учёных Республики Таджикистан, а также учёных стран ближнего и дальнего зарубежья по следующим отраслям науки: филологические науки, исторические науки и археология;
- развитие международного сотрудничества в сфере языкознания, литературоведения, истории и археологии;
- предоставление возможности исследователям публиковать результаты научных изысканий;
- освещение актуальных проблем и перспективных направлений филологических и исторических наук;
- поиск новых знаний для духовного и социального развития населения Республики Таджикистан в целом и её регионов;
- пропаганда достижений научно-исследовательской деятельности учёных Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, а также исследователей других вузов и учреждений образования и науки Республики Таджикистан.

Условия публикации статей в журнале «Вестник ТГУПБП. Серия гуманитарных наук»:

- редакционная коллегия журнала принимает для рассмотрения и публикации ранее не опубликованные в печатных и электронных изданиях научные статьи, рецензии, научные обзоры, отзывы, содержащие научные идеи, результаты и достижения фундаментальных теоретических и прикладных исследований по следующим отраслям знания: филологические науки, исторические науки и археология;
- решение о публикации или об отказе в публикации принимается на основе актуальности, новизны и научной значимости представленных материалов;
- авторы (соавторы) несут всю полноту ответственности за достоверность представляемой научной информации и всех данных, содержащихся в статьях, отзывах, обзорах и рецензиях;
- все представленные в редакцию журнала материалы в обязательном порядке проходят проверку на сайте antiplagiat.ru, после чего редакция извещает авторов (соавторов) о результатах оценки рукописи и сообщает о приёме материала к дальнейшему рецензированию или об отказе от рецензирования;
- поступившие в редакцию статьи, отзывы, обзоры и рецензии в случае положительного ответа после проверки на сайте antiplagiat.ru направляются на внутреннее рецензирование с целью их экспертной оценки ведущими специалистами в соответствующей отрасли науки;
- статьи, допущенные к внутреннему рецензированию, должны быть оформлены в полном соответствии с требованиями, предъявляемыми к публикациям, которые размещены на сайте журнала: www.vestnik.tj;
- если в рецензии содержатся рекомендации по исправлению или доработке статьи, автору направляются замечания и предложения рецензента (без указания сведений о нём) для доработки и исправления материала;

- доработанный материал представляется автором в редакцию журнала и направляется на повторное рецензирование вместе с ответом автора по каждому пункту замечаний;
- Редколлегия имеет право на редактирование статей без изменения её научного содержания. Орфографические и стилистические ошибки исправляются корректором без согласования с автором (авторами). При необходимости правка согласуется с автором (авторами);
- вариант статьи, направленный автору (авторам) на доработку, должен быть возвращён в редакцию в оговоренный срок с внесёнными исправлениями и изменениями в электронном и распечатанном виде;
- статьи, не принятые к опубликованию, автору (авторам) не возвращаются. В случае отказа от публикации материала редакция направляет автору (авторам) мотивированный отказ;
- редакция предоставляет рецензии по запросу экспертным советам ВАК при Президенте и ВАК МОН РФ.

Требования к оформлению статей (обзоров, отзывов, рецензий), присылаемых для публикации в научно-теоретический журнал «Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия гуманитарных наук»

1. Для размещения в журнале принимаются ранее нигде не опубликованные научные статьи, обзоры, рецензии, отзывы, соответствующие научным специальностям: 5.6 (07 00 00) – Исторические науки и археология (шифры 5.6.1 (07.00.02); 5.6.5 (07.00.09); 5.6.7 (07.00.15); 5.6.3 (07.00.06) и 5.9 (10 00 00) – Филологические науки (шифры 5.9.2 (10.01.03); 5.9.9 (10.01.10); 5.9.8 (10.02.20); 5.9.6 (10.02.22)).

2. Авторы в обязательном порядке предоставляют в редакцию следующие документы:

- текст статьи на таджикском, русском или английском языках объемом 10-15 страниц с обязательной подписью автора (авторов) на печатном варианте статьи;
- рецензию доктора наук, заверенную в отделе кадров по месту его работы;
- справку с места учёбы (для аспирантов и магистрантов).

Печатные варианты документов направляются в редакцию по адресу: 735700, Республика Таджикистан, Согдийская обл., г. Худжанд, 17 мкр-н, д.1, ТГУПБП, главный корпус, каб. 309. Электронные версии – по адресу электронной почты: vestnik-tsulbp@mail.ru. Телефон для справок: 8 (3422) 2-05-63; адрес сайта: www.vestnik.tj

В соответствии с требованиями ВАК при Президенте РТ и ВАК МОН РФ, статья должна содержать:

- индекс УДК и ББК (размещается в начале статьи отдельной строкой слева);
- фамилию, имя, отчество автора (авторов) полностью на русском и английском или таджикском, русском и английском языках;
- учёную степень, учёное звание автора (авторов), наименование и шифр научной специальности (согласно номенклатуре), по которой ведётся исследование, на русском и английском или таджикском, русском и английском языках;
- аспиранты, соискатели, преподаватели, докторанты указывают кафедру и учебное заведение (магистранты – направление подготовки) на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках;
- указание на должность, место работы, город, страну на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках; - e-mail;
- название статьи на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках (заглавными буквами, шрифт Times New Roman 14 или Times New Roman tj 14, выравнивание по центру);

- аннотация на таджикском, русском и английском языках от 100 до 120 слов с указанием цели и задач исследования, краткого хода работы и основных выводов, содержащих научную новизну;

- ключевые слова на русском и английском языках (не менее 6 слов или словосочетаний из двух или трёх слов, через запятую, шрифт TNR 14, начертание – курсив, выравнивание по ширине);

- статья в обязательном порядке должна содержать список использованной литературы с указанием только цитируемых работ. Список литературы приводится в конце статьи с общим объемом страниц источника. Список использованной литературы оформляется в порядке цитирования в соответствии с ГОСТ;

- ссылки даются в квадратных скобках, в которых указывается номер использованного источника согласно списку использованной литературы, а затем цитируемая страница.

Статьи принимаются в течение года. Редакция оставляет за собой право отбора материала, а также право сокращения публикуемой статьи.

Текст присыпаемой рукописи является окончательным и должен быть тщательно выверен и исправлен. Статьи, направляемые в редакцию с нарушением перечисленных требований, к рассмотрению не принимаются.

За содержание публикуемых материалов несут полную ответственность авторы и рецензенты.

Редакция журнала

TO THE NOTICE OF THE AUTHORS

“Bulletin of TSULBP” is a scientifico-theoretical journal of the Tajik State University of Law, Business and Politics which publishes the materials referring to the series of the humanities is it edited in pursuance with the law of Tajikistan Republic “On Press and Mass-Media”.

The Objective of the Scientific Reviewed Journal « Bulletin of TSULBP, Series of Humanitarians Sciences» are:

- operative elucidation of the results related to the research activities of the scholars living both in Tajikistan Republic and in the countries of far and near abroad on the following branches of sciences: philological sciences, historical sciences and archeology;
- development of international collaboration in the spheres of linguistics, literary criticism and archeology;
- providing researchers with availabilities of publishing the results of scientific explorations;
- elucidation of actual problems and prospective trends in philological and historical sciences;
- quest of new knowledge for spiritual and social development of the population of Tajikistan Republic upon the whole and its separate areas in particular;
- propaganda of the achievements of scientific-research activities obtained by the scholars of the Tajik State University of Law, Business and Politics and also by those ones working in other higher schools and institutes of education and science of Tajikistan Republic.

Terms and Conditions of Publication of Articles in the Journal “Bulletin of TSULBP, Series of Humanitarians Sciences”

- the journal editorial board accepts for consideration and publication scientific articles, reviews, scientific surveys, comments reflecting scientific opinions, results and achievements of fundamental theoretical and applied researches on the following branches of knowledge: linguistics, literary criticism and archeology;
- solution on publication or on refuse in it is adopted according to the character of the materials submitted: their actualness, novelty and scientific significance;
- an author (authors) bears (bear) all the completeness of responsibility for authenticity of the presented scientific information and all the data contained in articles, commentaries, surveys and reviews;
- all the materials submitted to the editorial board are subjected to compulsory monitoring on **antiplagiat.ru** site after what the editorial board notifies authors (co-authors) about the results of a manuscript assessment and informs about an acceptance of materials for further review or about refuse in it;
- articles, commentaries, surveys and reviews in case of a positive answer after the monitoring in question are referred to internal review with the aim of their expertise assessment by leading specialists in a respective branch of knowledge;
- articles admitted to internal review should be framed in full correspondence with the requirements for the publications allocated on the journal site: www.vestnik.tj;
- If a review contains recommendation on corrections or improvement remarks and suggestions of a reviewer (without information about him\ her) it is sent to the author (authors);
- an improved material is submitted to the editorial board and referred to the second review together with the author`s answer on every item of remarks;
- the editorial board has a right for recension of articles without changing its scientific contents. Spelling and stylistic mistakes are corrected by a proof-reader without coordination with an author (authors);

- a variant of the article sent to author (authors) for improvement should be returned to the editorial board in a stipulated term with amendments and alterations in the terms of a hard copy and e.mail.ru;

- articles non-accepted for publication are not returned to the author (authors). In case of refusal in publication the editorial board sends a motivated rejection to the author (authors);

- the editorial board gives reviews to RF ESM HAC (Higher Attestation Commission under Education and Science Ministry of Russian Federation) expert councils if requested.

Requirement for Framing Article (Surveys, Commentaries, Reviews) Sent for Publication into the Scientific-Theoretical Journal (Bulletin of the Tajik State University of Law, Business and Politics, series of Humanitarians Sciences)

1. For allocation the journal accepts scientific articles (surveys, commentaries, reviews) on respective scientific specialities never published anywhere before: 5.6. (07 00 00) – **Historical sciences and archeology; 5.9 (10 00 00) – Philological sciences.**

The following papers ought to be submitted by authors to the editorial board compulsorily:

- the text of the article (in Russian and English, with Russian translation) or in Tajik with an obligatory author's (authors') signature (-s) on a hard copy of the article;

- a review of Dr. or Candidate of sciences certified in a staff registration office under the establishment of a reviewer's place of work;

- certificate from the place of studies (for post-graduates and master's degree students).

Hard copies of documents are sent to the editorial board according to the address: 785700, Tajikistan Republic, Sughd viloyat, Khujand, microdistrict 17, building 1, TSULBP, main building, office 309. Electronic versions – e-mail address: info@vestnik.tj; vestnik-tsulbp@mail.ru. Telephone for reference, 8 (3422) 2-05-63, site address, www.vestnik.tj.

In accordance with RF ECM HAC requirements the article should contain:

- UDC index (to be located at the beginning of the article by a separate line from the left);

- LBC index (to be located ibidem);

- author's last name, first name, patronymic, nomination and code of scientific speciality (according to the range) the research is conducted - in Russian, English or Tajik, Russian and English;

- post-graduates, claimants for Candidate and Doctoral's degrees, teachers specify a department and an educational establishment (master's degree students specify speciality of learning) in English or Tajik, Russian and English;

- position, place of work, city, country should be presented in Russian and English, or in Tajik, Russian and English;

- E-mail.ru;

- the title of the article in Russian and English or in Tajik, Russian and English (in capital letters, print **Times New Roman 14** or **Times New Roman Tj 14**, center alignment);

- abstract in Russian and English (**print TNR 14**), italics alignment, width alignment in the range of 100-120 words with indication of goals and objectives of research, brief course of work and major conclusions containing scientific novelty;

- key words in Russian and English (5-7 words or word-combinations of two or three words, through a comma, print **TNR 14**, italics alignment, width alignment);

- the article should compulsorily contain a list of reference literature with indication of cited works only.

- The list of literature is adduced at the end of the article with a general amount of pages of the original source. The bibliographical list of the literature used is framed in alphabetical order in concordance with **GOST** (State Standart).

- references are given in brackets where you should indicate the number of the used original source according to the literature list followed by a cited page.

Articles are accepted throughout a year. The editorial board is entitled to the right of selection in reference to materials and of reduction in regard to the article bound to being published.

The text of the manuscript sent is to be a final one, it must have been verified and corrected thoroughly.

Articles sent to the editorial board with violation of the above-mentioned requirements are not accepted for consideration.

Full responsibility for competence and contents of the materials published rests on authors and reviewers.

Editorial-board of the journal

ЗИ-02.1.099ТJ

ИНДЕКС: 77746

Ахбори ДДХБСТ.
Силсилаи илмҳои гуманитарӣ
2023, №1 (94) 145 с.

Муҳаррирон:
Шамурадова О.Б.
(муҳаррири русӣ),
Шарипова Ш.
(муҳаррири англисӣ)

Муҳаррири техникий:
Дадобоева М.М.

Вестник ТГУПБП.
Серия гуманитарных наук
2023, №1 (94) 145 с.

Редакторы:
Шамурадова О.Б. (редактор
материалов на
русском языке),
Шарипова Ш.

(редактор-переводчик)
Технический редактор:

Дадобоева М.М.

Bulletin of TSULBP.
Series of Humanitarian Sciences
2023, №1 (94) 145 pp.

Editors:
Shamuradova O.B.
(Russian texts),
Sharipova Sh.
(English texts)

Technical editor:
Dadoboeva M.M.

Суроғаи мачалла: 735700, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Хӯҷанд, микроҳоҳияи 17, бинои 1, ДДХБСТ.
Тел. сармуҳаррир: 8(3422)2-38-11, тел. идора: 8(3422) 2-05-63;
e-mail: vestnik-tsulbp@mail.ru

Гунаи электронии мачалла дар сомонаи www.vestnik.tj; www.tsulbp.tj ҷойгир аст.

Адрес редакции: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, 17 мкр, дом 1, ТГУПБП.
Тел. гл.редактора: 8(3422)2-38-11, тел. редакции: 8(3422) 2-05-63;
e-mail: vestnik-tsulbp@mail.ru

Электронная версия журнала размещена на сайте www.vestnik.tj; www.tsulbp.tj

Address of the editorial-board: 735700, Tajikistan Republic, Khujand, microdistrict 17, building 1, TSULBP. Editor-in-chief's telephone: 8(3422) 2-38-11, editorial board's telephone: 8 (3422) 2-05-63
e-mail: vestnik-tsulbp@mail.ru

Full textual version of the journal is placed on site www.vestnik.tj; www.tsulbp.tj

---

Ба чопаш 08.05.2023. имзо шуд. Андоза 84x108/16. Коғази сафед. Чопи ракамӣ. 17.5 ҷ.ҷ.
Теъдоди нашр 172 адад. Супориши № 7. Нарҳаш шартномавӣ.

Нашриёти «Дабир»-и ДДХБСТ, 735700, ш. Хӯҷанд, микроҳоҳияи 17, бинои 1

Матбааи «Қова», 735700, ш.Хӯҷанд, кӯчаи Камоли Хӯҷандӣ 125/21

Подписано в печать 08.05.2023. Формат 84x108/16. Бумага белая. Печать цифровая. 17.5 упл.
Тираж 172 шт. Заказ № 7. Цена договорная.

Издательство «Дабир» ТГУПБП, 735700, г. Худжанд, 17 мкр, дом 1

Типография «Қова», 735700, г. Худжанд, ул. Камола Худжанди 125/21

Signed for printing 08.05.2023 Format 84x108/16. Paper offset, digital print. Circulation 172 copies.
Order № 7. Price on contractual agreement

The publishing house “Dabir” under TSULBP, 735700, Khujand, mico-district 17, building 1

The printing house “Kova”, 735700, Khujand, st.Kamal Khujandi 125/21

Напечатано согласно предоставленному редакцией оригинал-макету